

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

САВИЦЬКА ВАЛЕРІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 343.211

ДИСЕРТАЦІЯ

ПОНЯТТЯ ЗАВІДОМОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

08 – Право

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В.М. Савицька

Науковий керівник:
Філіпп Анастасія Володимирівна,
кандидат юридичних наук

Дніпро 2021

АНОТАЦІЯ

Савицька В.М. Поняття завідомості за кримінальним правом України. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у з'ясуванні поняття завідомості, і на цій основі розроблено пропозиції з удосконалення Кримінального кодексу України і практики його застосування в частині регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення, ознакою яких є завідомість.

Сформульовано поняття завідомості за кримінальним правом України як ознаки, що додатково підсилює інтелектуальний момент прямого умислу і полягає у достеменній обізнаності та явному усвідомленні винуватого заздалегідь до вчинення кримінального правопорушення юридично значущих обставин, передбачених кримінальним законом.

Узагальнено правозастосовну практику у справах про кримінальні правопорушення, ознакою яких є завідомість, та встановлено, що суди дотримуються позиції, згідно з якою прямиї умисел при вчиненні певного кримінального правопорушення у поєднанні з вказівкою на «завідомість» підкреслює цілеспрямований характер злочинних дій суб'єкта, його свідоме прагнення та бажання всупереч закону вчинити дію або утриматися від її вчинення.

Розроблено пропозиції щодо вдосконалення Кримінального кодексу України і практики його застосування в частині використання поняття завідомості як наскрізного кримінально-правового поняття, що полягають у вказівці на завідоме знання особливих станів та ознак потерпілих осіб як

обставини, що обтяжує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України) та в уточненні змісту окремих статей кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, проти волі честі та гідності особи, у сфері господарської діяльності та проти правосуддя.

Удосконалено твердження про необхідність у додатку до нового Кримінального кодексу України визначити зміст основних його понять, одним із яких є завідомість, оскільки деякі країни (Республіка Білорусь, Киргизька Республіка та Республіка Узбекистан) на законодавчому рівні його закріпили, що дозволяє органам досудового розслідування та суду правильно кваліфікувати кримінальні правопорушення, яким притаманна ознака завідомості.

Розвинуто позицію щодо необхідності доповнення п. 2 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» обов'язком доказування не тільки винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення та форми вини, *а й виду цієї форми.*

У роботі дістало подальший розвиток доктринальне положення щодо того, що завідомість в законі про кримінальну відповідальність стосується юридично значущих обставин, передбачених Кримінальним кодексом України, таких як фактичні дії винуватої особи, ознаки потерпілої від кримінального правопорушення особи, настання можливих наслідків та ін.

З'ясовано стан теоретичної розробки поняття завідомості у кримінально-правовій літературі, в результаті чого встановлено, що в науці точаться дискусії з приводу місця завідомості в суб'єктивній стороні складу кримінального правопорушення. Так, на сьогоднішній день з приводу цього питання існують дві основні позиції:

а) завідомість є самостійним елементом суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, який, щоправда, тісно пов'язаний з іншою обов'язковою ознакою – виною;

б) завідомість – суб’єктивна ознака, що входить до складу такого обов’язкового елемента складу кримінального правопорушення, як вина (характеризує інтелектуальний момент її форми). Така ідея є більш поширеною, а основним аргументом її прихильників є те, що завідомість не є самостійним елементом психічної діяльності людини; також виявлена дискусійність питання щодо того, чи характерна завідомість виключно кримінальним правопорушенням з умисною формою вини, чи можлива при завідомій кримінально протиправній недбалості.

Проаналізовано історичні підходи до регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення, ознакою яких є завідомість та встановлено, що починаючи з XVI століття ознака завідомості широко використовувалась в різних нормативно-правових актах, що діяли на території сучасної України та, принаймні в більшості випадків, свідчила про високий ступінь усвідомлення суб’єктом кримінального правопорушення тієї чи іншої об’єктивної ознаки.

Доведено, що історію розвитку використання поняття завідомості в пам’ятках вітчизняного кримінального законодавства умовно можна поділити на чотири основні етапи:

1) литовсько-руський (XVI – початок XIX ст.ст.) – характеризується першими згадками ознаки завідомості у змісті нормативно-правових актів та пов’язаний зі Статутами Великого князівства Литовського 1529, 1566 та 1588 рр. У цих документах завідомість вживалась вкрай рідко та стосувалась властивостей предмета злочину та фактичних дій винної особи. Загалом завідомість розглядалась приблизно в такому ж значенні, як і в сучасній науці кримінального права – в якості високого ступеня усвідомлення тих чи інших ознак;

2) російський (перша половина XIX – початок XX ст.ст.) – пов’язаний з такими кримінально-правовими актами, як Звід 1832 р., Уложення 1845 та 1903 рр. та характеризується різким збільшенням кількості вживання ознаки завідомості, яка стосувалась фактичних дій винної особи, правового значення

вчинюваних дій, третіх осіб, властивостей предмета злочину, знарядь злочину, настання можливих наслідків. В більшості випадків завідомість вживалась у сучасному значенні, проте в цілому ряді норм у використанні даної ознаки не було жодної потреби (наприклад, у зв'язку із самостійною ознакою суб'єктивної сторони складу злочину – метою);

3) радянський (початок - кінець XX ст.) – пов'язаний з КК 1922, 1927 та 1960 рр. У цей період спостерігається суттєве скорочення кількості згадок ознаки завідомості (що стосувалась властивостей предмета злочину, настання можливих наслідків, фактичних дій суб'єкта злочину, правового значення вчинюваних дій та ознак характеристики потерпілої від злочину особи) в змісті кримінально-правових норм. В той же час зменшується і відсоток безпідставного вживання даного поняття;

4) сучасний (кінець XX ст. – наш час). Пов'язаний зі здобуттям незалежності та виданням у 2001 р. чинного КК України, в якому ознака завідомості зустрічається більше п'ятдесяти разів.

Досліджено досвід регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення, ознакою яких є завідомість, у кримінальному законодавстві пострадянських держав (Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Вірменія, Грузія, Естонська Республіка, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Республіка Молдова, Республіка Таджикистан, Республіка Туркменістан, Республіка Узбекистан). Встановлено, у змісті всіх законодавчих актів цих держав наявна ознака завідомості, яку розглядають в такому ж значенні, як і у вітчизняній науці кримінального права.

Серед низки цих нормативно-актів виокремлюються КК Республіки Білорусь, Киргизької Республіки та Республіки Узбекистан, в яких на законодавчому рівні закріплено визначення ознаки завідомості, що дозволяє органам досудового розслідування та суду швидко та правильно кваліфікувати те чи інше кримінальне правопорушення, якому притаманна ознака завідомості.

Розкрито особливості використання поняття завідомості в Загальній частині КК України. Констатовано, що тривалий час в теорії кримінального права не приділяли належної уваги кримінальним правопорушенням, ознакою яких є поняття завідомості, навіть не зважаючи на те, що проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за ці кримінальні правопорушення існували у судовій практиці. Встановлено, що у Загальній частині Кримінального кодексу України завідомість законодавець використав два рази.

Досліджено поняття завідомості в Особливій частині КК України та встановлено, що в цій частині кримінального закону завідомість вживається більше п'ятдесяти разів. Результати дослідження цієї ознаки дозволили підтримати позицію окремих вчених, відповідно до якої завідомість в законі про кримінальну відповідальність здебільшого стосується фактичних дій винуватої особи, ознак характеристики потерпілої від кримінального правопорушення особи, правового значення вчинюваних суб'єктом кримінального правопорушення дій, властивостей предмета кримінального правопорушення та настання можливих наслідків – тобто юридично значущих обставин, передбачених Кримінальним кодексом України.

Ключові слова: наскрізні поняття, злочин, склад злочину, суб'єктивна сторона, вина, умисел, завідомість, свідомість.

SUMMARY

Savytska V.M. The concept of guilty knowledge in the criminal law of Ukraine. – Qualifying research paper, published as manuscript.

A thesis submitted for the Doctor of Philosophy for the specialty 081 – Law. – Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs of Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Dnipro, 2021.

The thesis incorporates a theoretical generalization and a novel solution for a scientific problem that consists in elucidation of the concept of guilty knowledge,

on the basis of which the proposals have been elaborated with regard to the improvements to the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the CCU) and practices of its application in relation to regulation of liability for crimes bearing the constituent element of guilty knowledge.

The concept of guilty knowledge in the criminal law of Ukraine has been formulated as an element that serves to further amplify the mental element of the direct intent and consists in the perpetrator's genuine awareness and clear understanding well in advance, before the commission of a crime, of legally relevant circumstances stipulated by the criminal law.

The paper comprises generalization of the law-enforcement practices in cases related to crimes bearing the constituent element of guilty knowledge and establishes that courts maintain a position according to which the direct intent in committing a particular crime combined with the reference to «guilty knowledge» emphasizes a purposeful nature of criminal actions of a subject, his conscious aspiration and willfulness to conduct an action against the law or to abstain from conducting it.

The proposals have been elaborated related to improvements in the CCU and practices of its application in terms of the use of concept of guilty knowledge as a cross-cutting criminal law concept; these proposals consist in asserting the knowing awareness of specific states and attributes of victims as a circumstance aggravating the punishment (subparagraph 6, paragraph 1 of the Article 67 of the CCU) and in specification of the content of particular articles related to criminal offenses against life and health of a person, criminal offenses against liberty, honor and dignity of a person, economic criminal offences and criminal offenses against justice.

The work contains an amended statement on the necessity to include into the new Criminal Code of Ukraine an annex which would determine the contents of its principal concepts, with guilty knowledge as one of them provided that some countries (the Republic of Belarus, the Kyrgyz Republic and the Republic of Uzbekistan) have incorporated it in their legal frameworks which allows the pre-

trial investigation agencies and the court to qualify the crimes as those bearing the constituent element of guilty knowledge.

A standpoint is further elaborated in respect of the need for supplementing the subparagraph 2 of paragraph 1 of the Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine «Circumstances to be proved in criminal proceedings» with burden of proving not only the degree of guilt of the accused in the commission of criminal offence and the form of guilt but also the type of this form.

Further development was granted to the doctrinal provision on the issue that guilty knowledge in the law on criminal liability pertains to legally relevant circumstances stipulated by the CCU, including factual actions of the person found guilty, attributes of the victim of crime, occurrence of possible consequences, etc.

The state of theoretical elaboration of the concept of guilty knowledge in the criminal law-related literature has been elucidated which permitted to establish that in scientific circles there are debates ongoing over the place of guilty knowledge within the mental element of the criminal offence (*mens rea*). Hence, presently there exist two principal standpoints on this matter:

a) guilty knowledge is a stand-alone constituent of the mental element of the criminal offence (*mens rea*), through closely related to another mandatory constituent – a guilt;

b) guilty knowledge is the subjective attribute included into such a mandatory constituent element of the criminal offence as a guilt (characterizing the mental element of its form). This concept is more prevalent and the main argument of its adherents lies in that guilty knowledge is not an independent element of the human mental activity; it has further been revealed that there also exists a debating nature of the issue related to whether guilty knowledge is solely inherent in the crimes with intentional form of guilt or it is also possible under the conditions of intentional criminal negligence.

The analysis has been conducted on the historical approaches to the regulation of liability for crimes bearing the constituent element of guilty knowledge and it has been established that starting from the 16th century the

element of guilty knowledge had been used extensively in various regulatory legal acts effective in the then Ukraine and, leastwise in the majority of cases, evidenced a high level of awareness by the perpetrator of the crime of a particular objective aspect of this crime.

It has been proven that the history of development related to the application of the concept of guilty knowledge in domestic written landmarks of criminal legislation can be conventionally divided into four major stages:

1) Lithuanian-Ruthenian (16th century – beginning of 19th century) – characterized by the first mentioning of the element of guilty knowledge in the contents of regulatory legal acts and related to the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania dated 1529, 1566 and 1588. In these documents, guilty knowledge was extremely rarely used and concerned the properties of the target of crime and factual actions of the guilty person. Overall, guilty knowledge was regarded in much the same meaning as in the contemporary criminal law science – as an increased awareness of various particular elements;

2) Russian (first half of 19th century – beginning of 20th century) – associated with such acts of criminal legislation as the Digest of Laws of the Russian Empire as of 1832, the Penal Code on criminal and correctional penalties as of 1845 and 1930 and characterized by a drastic increase in the number of uses of the element of guilty knowledge which concerned the factual actions of the guilty person, the legal definition of the committed actions, third parties, properties of the target of crime, instruments of crime, occurrence of possible consequences. In the majority of cases, guilty knowledge was employed in its contemporary meaning however in a number of norms the application of this element was not necessary (for instance, in relation to a stand-alone constituent of the mental element of the criminal offence – the purpose);

3) Soviet (beginning – end of 20th century) – associated with the Criminal Codes of 1922, 1927 and 1960. During this period a considerable reduction in the mentions of the element of guilty knowledge is observed (it concerned the properties of the target of crime, occurrence of possible consequences, factual

actions of the guilty person, the legal definition of the committed actions and elements of the profile of the victim of crime) in the contents of criminal law provisions. Simultaneously, the percentage of unsubstantiated application of this concept is declining.

4) Contemporary (end of 20th century - present) – related to the accession to independence and promulgation in 2001 of the current Criminal Code of Ukraine which comprises over 50 instances of mentioning the element of guilty knowledge.

A research has been conducted on the experience of regulation of liability for crimes bearing the constituent element of guilty knowledge in the criminal legislation of post-Soviet states (the Republic of Azerbaijan, the Republic of Belarus, the Republic of Armenia, Georgia, the Republic of Estonia, the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Republic of Latvia, the Republic of Lithuania, the Republic of Moldova, the Republic of Tajikistan, the Republic of Turkmenistan, the Republic of Uzbekistan). It is established that the contents of all legislative acts of these states incorporate the element of guilty knowledge which is regarded in the same sense as in the domestic criminal law science.

Among the entire range of these regulatory legal acts particularly prominent are the Criminal Codes of the Republic of Belarus, the Kyrgyz Republic and the Republic of Uzbekistan which incorporate the definition of the element of guilty knowledge in their legislation which allows the pre-trial investigation agencies and the court to rapidly and accurately qualify particular crimes as those bearing the constituent element of guilty knowledge.

The peculiarities of applying the concept of guilty knowledge in the General part of the Criminal Code of Ukraine have been revealed within the framework of the presented paper. It has been established that for a prolonged period the theory of criminal law has not given due consideration to crimes bearing the constituent element of guilty knowledge even despite the fact that the problems of criminal prosecution for these crimes did exist in the judicial practice. It is stated that the General part of the Criminal Code of Ukraine the notion of guilty knowledge is used 2 times by the legislator.

Further study is conducted on the concept of guilty knowledge in the Special part of the Criminal Code of Ukraine and it is ascertained that in this section of the criminal law guilty knowledge is used over 50 times. Findings of the research on this element enabled to endorse the position of certain scholars in accordance to which guilty knowledge within the law on criminal liability primarily concerns factual actions of the guilty person, attributes of the victim of crime, the legal definition of the actions committed by the subject of crime, properties of the target of crime, instruments of crime and the occurrence of possible consequences, i.e. legally relevant circumstances stipulated by the Criminal Code of Ukraine

Key words: cross-cutting concepts, crime, elements of the crime, mental element, guilt, intent, guilty knowledge, awareness.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Савицька В.М. Завідомість в кримінальному праві України як об'єкт наукового дослідження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2. Том 3. С. 99–103.
2. Савицька В.М. Стан дослідження поняття завідомості у кримінально-правовій літературі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 231–238.
3. Savytska V.M. Use of the concept of «consciousness» in the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania. *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 2. Part 2. P. 165–169.
4. Савицька В.М. Особливості використання поняття «завідомість» у злочинах проти життя та здоров'я особи (Розділ II Особливої частини КК України). *Приватне та публічне право*. 2020. № 2. С. 113–117.
5. Савицька В.М. Досвід окремих країн пострадянського простору щодо використання поняття «завідомість» в загальних частинах кримінальних кодексів. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 98–101.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Савицька В.М. Завідомість у складі деяких злочинів терористичної спрямованості. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (15 грудня 2017 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. С. 361–363.

7. Савицька В.М. Поняття завідомості за кримінальним правом України як об'єкт наукового дослідження. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 443–445.

8. Савицька В.М. До питання про стан дослідження поняття завідомості у кримінально-правовій літературі. *Реформування правоохоронних органів України у світлі змін євроінтеграційних процесів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 20 березня 2020 р.) / Одеський державний університет внутрішніх справ. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 165–168.

9. Савицька В.М. Тлумачення поняття завідомість у рішеннях суду. *Tendenze attuali della moderna ricerca scientifica: der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz (B. 4), 5 Juni, 2020. Stuttgart, Deutschland: Europäische. С. 85–87.*

10. Савицька В.М. Поняття завідомості у кримінальному праві України. *Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «Challenges in Science of Nowadays» (May 26-28, 2020). Washington, USA: EnDeavours Publisher, 2020. P. 206–210.*

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ОЗНАКОЮ СКЛАДІВ ЯКИХ Є ЗАВІДОМІСТЬ	21
1.1. Стан дослідження поняття завідомості у кримінально- правовій літературі	21
1.2. Історія розвитку використання поняття завідомості в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства	35
1.3. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є завідомість	117
Висновки до першого розділу	156
 РОЗДІЛ 2. ЗАВІДОМІСТЬ ЯК НАСКРІЗНА ОЗНАКА, ПЕРЕДБАЧЕНА КК УКРАЇНИ	 159
2.1. Завідомість як ознака, передбачена Загальною частиною КК України	159
2.2. Завідомість як ознака, передбачена Особливою частиною КК України	170
Висновки до другого розділу	198
 ВИСНОВКИ	 200
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	206
ДОДАТКИ	224

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Конституція України у ст. 62 проголосила, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

Наведене положення Основного Закону знайшло своє відображення у ч. 2 ст. 2 Кримінального кодексу (далі – КК) України, ст. 2, ст. 17 та п. 2 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, що має максимально сприяти реалізації такої конституційної норми. У свою чергу вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, встановлення якої є завершальним етапом у констатації складу кримінального правопорушення як єдиної підстави кримінальної відповідальності, тому її з'ясування має важливе значення.

Традиційно, крім вини до ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення відносять мотив, мету та емоційний стан. Разом з тим, в КК України зустрічаються й інші ознаки, визначені законодавцем як обов'язкові та які розкривають зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Мова йде про завідомість, яку з метою конкретизації вини, використовують як ознаку складу кримінального правопорушення більше, ніж у 30 статтях Особливої частини КК України: у 26 нормах завідомість є ознакою основного складу (ч. 1 ст. 135, ч. 1 ст. 139, ч. 1 ст. 151, ч. 1 ст. 159¹, ч. 1 ст. 198, ч. 1 ст. 205¹, ч. 1 ст. 220¹, ч. 1 ст. 220², ч. 1 ст. 222, ч. 1 ст. 223¹, ч. 1 ст. 223², ч. 1 ст. 259, ч. 1 ст. 287, ч. 1 ст. 321¹, ч. 1 ст. 325, ч. 1 ст. 351, ч. 1 ст. 351¹, ч. 1 ст. 366, ч. 1 ст. 366², ч. 1 ст. 371, ч. 1 ст. 372, ч. 1 ст. 375, ч. 1 ст. 383, ч. 1 ст. 384, ч. 1 ст. 386, ч. 1 ст. 431), у 8

нормах (п. 2 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 136, ч. 3 ст. 158, ч. 3 ст. 220¹, ч. 4 ст. 321¹, ч. 2, 4 ст. 358, ч. 2 ст. 366², ч. 2 ст. 371) – ознакою кваліфікованого і особливо кваліфікованого складу кримінального правопорушення. У Загальній частині КК України завідомість є ознакою невиправданого ризику (ч. 3 ст. 42) та обставиною, що обтяжує покарання (п. 7 ч. 1 ст. 67).

В науці кримінального права не має єдності стосовно того, що завідомість є самостійною ознакою суб'єктивною сторони складу кримінального правопорушення чи ознакою, що додатково характеризує виключно вину у формі умислу, вид умислу – прямий.

Теоретичним і практичним підґрунтям дослідження проблеми завідомості в кримінальному праві стали роботи відомих вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, зокрема Ю. В. Бауліна, О. М. Бандурки, Р. В. Вереші, П. А. Вороб'я, В. К. Грищука, В. В. Голіни, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, Т. А. Денисової, В. П. Ємельянова, О. О. Книженко, В. А. Кирилюк, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, О. М. Литвинова, О. М. Литвака, М. І. Мельника, П. П. Михайленка, С. С. Мірошніченка, В. О. Навроцького, В. І. Осадчого, М. І. Панова, А. В. Савченка, В. В. Сташиса, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. П. Тихого, П. Л. Фріса, В. В. Шаблистого, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценка та ін. Окремо слід відмітити докторську дисертацію Р.В. Вереші (2017 рік) «Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину», у якій він стверджує про вчинення злочинів з необережності, ознакою яких є завідомість.

Відзначаючи безперечну значущість раніше проведених досліджень, разом із тим, представляється, що вони не вичерпують кола питань, що вимагають свого вирішення. Це стосується і визначення поняття завідомості, і зарубіжного досвіду його використання, його місця та ролі в складі кримінального правопорушення зокрема та в кримінальному праві взагалі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Робота виконана на кафедрі кримінального права та кримінології

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ відповідно до: Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 р., затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 942 від 07.09.2011 р.; Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр., затвердженого наказом МВС України від 16.03.2015 р. № 275; Переліку пріоритетних напрямів наукових досліджень ДДУВС та кафедр, відповідальних за їх розробку, затвердженого наказом ректора «Про забезпечення розробки пріоритетних напрямів наукових досліджень ДДУВС на 2015-2019 рр.» № 220 від 29.04.2016 р.; Плану проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт ДДУВС на 2020 р.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є з'ясування поняття завідомості, і на цій основі, розробка пропозицій щодо вдосконалення КК України і практики його застосування в частині використання поняття завідомості як наскрізного кримінально-правового поняття.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- з'ясувати стан теоретичної розробки поняття завідомості у кримінально-правовій літературі;
- проаналізувати історичні підходи до регламентації відповідальності за з кримінальні правопорушення, ознакою яких є завідомість;
- описати досвід регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення, ознакою яких є завідомість, у кримінальному законодавстві пострадянських держав;
- охарактеризувати особливості використання поняття завідомості в Загальній частині КК України;
- встановити особливості використання поняття завідомості в Особливій частині КК України;

– розробити пропозиції щодо вдосконалення КК України і практики його застосування в частині використання поняття завідомості як наскрізного кримінально-правового поняття.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері кримінально-правового реагування з боку держави на вчинення особою кримінальних правопорушень, ознакою яких є завідомість.

Предметом дослідження є поняття завідомості за кримінальним правом України.

Методи дослідження. Для визначеної у роботі мети авторкою використовувались наступні методи: *діалектичний метод* – під час дослідження поняття завідомості як наскрізного кримінально-правового поняття та визначення місця й ролі в складі кримінального правопорушення зокрема та в кримінальному праві взагалі (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2); *метод історико-правового аналізу* – при дослідженні генезису кримінально-правової політики у сфері використання поняття завідомість у пам'ятках вітчизняного права (підрозділ 1.2); *порівняльно-правовий метод* – при вивченні досвіду регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення, ознакою яких є завідомість, у кримінальному законодавстві пострадянських держав (підрозділ 1.3); *системно-структурний* – при встановленні особливостей використання поняття завідомості в загальній та Особливій частинах КК України (розділ 2); *формально-догматичного аналізу* – в процесі доктринального тлумачення поняття завідомості (підрозділ 1.1); *правового моделювання* – при розробці пропозицій щодо вдосконалення КК України і практики його застосування в частині використання поняття завідомості як наскрізного кримінально-правового поняття (підрозділ 1.3, розділ 2) та ін.

Емпіричну основу дослідження становлять: матеріали вивчення електронних копій обвинувальних вироків та ухвал суду за статтями КК України, в яких завідомість є конститутивною ознакою, розглянутих судами різних областей України, що розміщені в Єдиному державному реєстрі

судових рішень України.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням поняття завідомості за кримінальним правом України, в результаті проведення якого:

вперше:

– сформульовано поняття завідомості за кримінальним правом України – це ознака, що додатково підсилює інтелектуальний момент прямого умислу і полягає у достеменній обізнаності та явному усвідомленні винуватого заздалегідь до вчинення кримінального правопорушення юридично значущих обставин, передбачених кримінальним законом;

– узагальнено правозастосовну практику у справах про кримінальні правопорушення, ознакою яких є завідомість, та встановлено, що суди дотримуються позиції, згідно з якою прямий умисел при вчиненні певного кримінального правопорушення у поєднанні з вказівкою на «завідомість» підкреслює цілеспрямований характер злочинних дій суб'єкта, його свідоме прагнення та бажання всупереч закону вчинити дію або утриматися від її вчинення;

– розроблено пропозиції щодо вдосконалення КК України і практики його застосування в частині використання поняття завідомості як наскрізного кримінально-правового поняття, що полягають у вказівці на завідоме знання особливих станів та ознак потерпілих осіб як обставини, що обтяжує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України) та в уточненні змісту окремих статей кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, проти волі честі та гідності особи, у сфері господарської діяльності та проти правосуддя;

удосконалено:

– твердження про необхідність у додатку до нового КК України визначити зміст основних його понять, одним із яких є завідомість, оскільки деякі країни (Республіка Білорусь, Киргизька Республіка та Республіка Узбекистан) на законодавчому рівні його закріпили, що дозволяє органам

досудового розслідування та суду правильно кваліфікувати кримінальні правопорушення, яким притаманна ознака завідомості;

– позицію щодо необхідності доповнення п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» обов'язком доказування не тільки винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення та форми вини, *а й виду цієї форми*;

дістало подальший розвиток:

– доктринальне положення щодо того, що завідомість в законі про кримінальну відповідальність стосується юридично значущих обставин, передбачених КК України, таких як фактичні дії винуватої особи, ознаки потерпілої від кримінального правопорушення особи, настання можливих наслідків та ін.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені пропозиції та висновки можна використати у таких сферах:

– *правотворчості* – при розробці пропозицій щодо удосконалення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, ознакою яких є завідомість;

– *правозастосовній діяльності* – для удосконалення діяльності правоохоронних органів та суду в частині застосування статей КК України, в яких завідомість є конститутивною ознакою;

– *науковій роботі* – при проведенні подальших досліджень наскрізних кримінально-правових понять;

– *навчальному процесі* – для здобувачів вищої освіти під час вивчення навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Актуальні проблеми кримінального права».

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, що складають наукову новизну та висновки практичного характеру, доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, а також на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних

конференціях семінарах та круглих столах: Актуальні проблеми кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права (25 травня 2018 р., м. Дніпро); Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України (м. Київ, 15 грудня 2017 року); Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід (м. Дніпро, 15 березня 2018 р.); Реформування правоохоронних органів України у світлі змін євроінтеграційних процесів (м. Херсон, 20 березня 2020 р.); Tendenze attuali della moderna ricerca scientifica (5 Juni, 2020, Stuttgart, Deutschland); Challenges in Science of Nowadays (May 26-28, 2020, Washington, USA).

Структура та обсяг дисертації. Дисертації складається із Основної частини (змісту, вступу, двох розділів, що включають п'ять підрозділів, висновків), списку використаних джерел і додатку. Загальний обсяг дисертації складає 225 сторінок, з них основного тексту – 192 сторінки. Списку використаних джерел налічує 163 найменування і займає 18 сторінок, додаток викладено на 2 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ОЗНАКОЮ СКЛАДІВ ЯКИХ Є ЗАВІДОМІСТЬ

1.1 Стан дослідження поняття завідомості у кримінально-правовій літературі

Загальновідомо, що у науці кримінального права прийнято розглядати склад кримінального правопорушення в якості сукупності чотирьох обов'язкових елементів: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона. Чи не найбільш загадковою та найменш дослідженою залишається остання.

Сам факт необхідності встановлення суб'єктивного ставлення робить її найбільш складною в процесі дослідження та доказування. В цьому аспекті виглядають влучними висловлювання Р.В. Вереси про те, що складність встановлення суб'єктивної сторони злочину полягає в її сутності, адже вона недосяжна для емпіричного пізнання через свій внутрішній характер. Саме тому визначення окремих аспектів кримінальної поведінки людини дає можливість для всебічного вивчення суб'єктивної сторони складу злочину як психологічної конструкції, що безпосередньо відображає акт кримінальної поведінки [20, с. 51].

Дана психологічна конструкція має певні складові елементи, кількість та зміст яких викликають чисельні дискусії в сучасному науковому середовищі. Як зауважують В.В. Шаблистий та А.Ю. Александрова, найбільш поширеною у вітчизняній науці кримінального права є позиція, відповідно до якої суб'єктивна сторона будь-якого складу злочину характеризується виною, як єдиною обов'язковою ознакою, а також мотивом, метою й емоційним станом, як факультативними ознаками [147, с. 65].

При цьому слід зауважити, що лише вина є обов'язковою ознакою будь-якого складу кримінального правопорушення, тоді як решта ознак – є обов'язковими лише для окремих (визначених законодавцем) складів кримінальних правопорушень.

Натомість у КК України станом на 02.05.2020 року 52 рази зустрічається категорія «завідомість», зміст якої законодавець не розкриває. Зрозуміло, що явище завідомості є результатом певної психічної діяльності особи та виникає у її свідомості, проте питання її місця та ролі у складі суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення викликають широкі наукові дискусії.

Перш ніж розібратися в цьому питанні, необхідно встановити зміст поняття «завідомість».

В «Академічному тлумачному словнику української мови» поняття «завідомість» розкривається в наступних значеннях: наперед, заздалегідь; явно, свідомо [52].

Таким чином, під завідомістю слід розуміти повне усвідомлення чого-небудь, або ж навіть явне усвідомлення чого-небудь заздалегідь до вчинення певного діяння.

Слушними виглядають роздуми Ю.І. Гуменюка, який також вказує на те, що словники української мови тлумачать цей термін так: «наперед; заздалегідь, свідомо, звідомо; знаючи наперед». Можна стверджувати, що зміст терміну «завідомий» чітко визначає усвідомленість людиною характеру майбутніх подій. Людині як суспільній істоті притаманні психічна активність, свідомість, самосвідомість, розум, мислення, пізнання, мова тощо. Людина відображає об'єктивну дійсність не лише на рівні психічної активності – у тілесних рухах, жестах, у процесах сприйняття, уваги, уяви, мислення тощо, але і на рівні свідомості. Свідомість – вища форма відображення дійсності, сукупність психічних процесів, з допомогою яких це відбувається. Свідомість – це властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ

навколишнього світу, процесів, що тривають у ньому, своїх дій, у попередньому накресленні їх і передбачення наслідків, у регулюванні взаємовідносин людини з природою і соціальною дійсністю [45, с. 209-210].

Викладена думка вдало демонструє природу завідомості, походження цієї ознаки в людській уяві. Для того, аби більш повно зрозуміти зміст поняття «завідомість» в площині кримінального права звернемося до судової практики. В ухвалі Апеляційного суду Херсонської області від 08.12.2016 року по справі № 663/1116/16-к вказується, що поняття «завідомість» в складі злочину, передбаченого ч. 1 ст. 135 КК України означає *усвідомлення особою, яка чинить будь-яке діяння, певних фактів чи обставин, які впливають зі змісту кримінально-правової заборони [45] (курсив наш – В.С.)* залишення в небезпеці, та є ознакою, яка характеризує інтелектуальний момент умислу (курсив наш – В.С.). У діях особи наявний склад злочину лише тоді, коли вона достовірно знала про небезпеку, що загрожує потерпілому, і про те, що вказана небезпека загрожує життю останнього. Тільки не усвідомлення особою небезпечного для життя стану безпорадної особи виключає кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці [135].

Така ж позиція міститься викладена у вироках Першотравенського міського суду Дніпропетровської області від 12.05.2016 року по справі № 186/1646/14-к [28], Апеляційного суду Миколаївської області від 01.12.2017 року по справі № 487/6386/16-к [21], Соснівського районного суду м. Черкаси від 08.12.2017 року по справі № 712/6879/17 [32], Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області від 30.05.2017 року по справі № 389/123/16-к [25], Лебединського районного суду Сумської області від 14.07.2017 року по справі № 580/2061/15-к [27], Заводського районного суду м. Миколаєва від 27.04.2017 року по справі № 487/6386/16-к [24], Сумського районного суду Сумської області від 16.04.2018 року по справі № 587/1105/13-к [33].

Наведений текст судового рішення не тільки майже повністю збігається з викладеними вище роздумами в частині визначення поняття «завідомість», але і демонструє нам позицію, відповідно до якої завідомість відноситься до інтелектуального моменту умислу, а отже входить до складу такої обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, як вина.

Розглянемо й інші судові рішення по кримінальним справам, в яких фігурує ознака завідомості. Так, наприклад, цікавими є положення ухвали Апеляційного суду Київської області від 27.12.2012 року по справі № 11-1722/12, у якій вказується, що основним критерієм для кваліфікації дій винних осіб за ст.190 КК України є завідомість злочинної поведінки, тобто *формуючи свою поведінку (обман чи зловживання довірою) винний усвідомлює (курсив наш – В.С.), що повернення майна, яке потерпілий йому передає добровільно, не відбудеться»* [134].

З даного роз'яснення випливає, що завідомість – це усвідомлення певних фактів, з огляду на які особа формує власну поведінку (в цьому випадку – злочинну).

В ухвалі слідчого судді Тлумацького районного суду Івано-Франківської області від 08.06.2017 року по справі № 342/421/17 міститься посилання на рішення Верховного Суду України по справі № 5-24кс14, в якому зазначається, що постановлення завідомо неправосудного судового акта, відповідальність за яке передбачено статтею 375 КК України, є спеціальним видом службового зловживання у здійсненні правосуддя, суб'єкт якого (суддя) умисно з будь-яких мотивів свідомо і цілеспрямовано використовує своє службове становище всупереч інтересам правосуддя. Поняття «неправосудне судове рішення» у поєднанні з вказівкою на «завідомість» його постановлення *підкреслює цілеспрямований характер злочинних дій судді, його свідоме прагнення та бажання всупереч матеріальному чи процесуальному закону і (або) фактичним обставинам,*

встановленим у справі, постановити судові рішення, яке за своєю суттю не може бути і не є актом правосуддя (курсив наш – В.С.) [138].

Станом на 29.03.2020 року посилання на вказане рішення Верховного Суду України на офіційному веб-сайті недоступне. Втім, подібні посилання на нього містяться в ухвалах слідчих суддів Малиновського районного суду м. Одеси від 06.02.2017 року по справі № 522/1421/17 [136], Тисменицького районного суду Івано-Франківської області від 15.03.2018 року по справі № 344/895/18 [137] тощо.

В цілому ж дане визначення також жодним чином не протирічить попереднім та підкреслює факт того, що ознака завідомості свідчить про свідоме прагнення суб'єкта злочину вчинити те чи інше суспільно небезпечне діяння.

Отже, як свідчить практика, українські суди в кримінальних справах розглядають завідомість в якості ознаки, що характеризує інтелектуальний моменту умислу, а отже входить до складу такої обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, як вина, та являє собою повне усвідомлення суб'єктом злочину певних фактів або обставин [104, с. 185].

Не дивлячись на таку узгодженість судової гілки влади в даному питанні, в науці кримінального права відсутня єдина думка щодо місця завідомості в структурі суб'єктивної сторони кримінального правопорушення та її змісту.

На думку авторів підручника «Кримінальне право України: Загальна частина» (за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного та О.М. Джужи), така ознака як завідомість не є самостійним елементом психічної діяльності людини і тому не може розглядатись як самостійна ознака суб'єктивної сторони злочину, проте вона є ознакою, яка характеризує вину, а саме її інтелектуальний момент і тому повинна розглядатись в рамках суб'єктивної сторони злочину. Завідомість виступає показником високого ступеня усвідомлення тієї чи іншої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, вона

означає наявність у винного таких, що не викликають у нього сумніву, відомостей про існування обставин, з якими закон пов'язує завідомість. При цьому особа знає про ці обставини завчасно, до початку вчинення діяння. Завідомі знання – це знання, які ґрунтуються на таких, що не можуть бути спростовані, доказах, отримані з достовірних джерел [62, с. 108-109].

Отже, вчені наполягають на тому, що завідомість не є самостійною ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а знаходиться в середині такого обов'язкового елемента, як вина, характеризує її. Більше того, завідомість тісно пов'язана з ознаками об'єктивної сторони.

Дещо іншої позиції з цього питання дотримується Р.В. Вереша. Так, вчений зазначає, що для визначення суб'єктивної сторони складу конкретного злочину у КК України можуть використовуватися (закріплюватися) ознаки, які її характеризують: форма та вид вини, мета, мотив, сильне душевне хвилювання, завідомість, свідоме поставлення в небезпеку тощо. Крім того, існують терміни, які також визначають вину особи – «відомі», «знав», «добровільне», «самовільне» тощо [18, с. 54].

Запропонований підхід виглядає дещо нестандартно, адже крім загальноприйнятих елементів суб'єктивної сторони кримінального правопорушення (вина, мотив, мета, емоційний стан) науковець виокремлює також завідомість та свідоме поставлення в небезпеку. В той же час варто відзначити, що він називає їх не елементами, а «ознаками, які її (суб'єктивну сторону) характеризують». Можливо, останній факт свідчить про нетотожність цих понять, через що, як наслідок, завідомість не виступає окремим елементом? [104, с. 186].

Враховуючи оригінальність позиції Р.В. Вереша, вважається, доцільно більш детально розглянути думку вченого щодо визначення змісту та місця ознаки завідомості в складі суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Проаналізувавши ряд наукових праць вчений дійшов висновку, що у юридичній літературі та судовій практиці завідомість розуміється як

достеменна обізнаність, переконаність. У цей термін вкладається зміст достеменної обізнаності, повного усвідомлення факту певного порушення закону (наприклад, завідомо неправдиве показання або завідомо неправдиве повідомлення про злочин) [18, с. 56].

Таким чином, в частині визначення сутності (внутрішнього змісту) завідомості запропонована думка, по суті, являє собою консолідацію наукового знання, що існує на сьогоднішній день у вітчизняній науці кримінального права. Вважаємо, враховуючи етимологію слова «завідомість» та матеріали судової практики, дана позиція є вдалою та обґрунтованою.

Що ж стосується місця завідомості, то вчений відзначає її тісний зв'язок з виною. На його думку, в теорії кримінального права щодо нормативного визначення поняття вини можна виділити три основні підходи: 1) дається нормативне визначення як загального поняття вини, так і окремих її форм та видів; 2) підхід, в якому відсутнє окреме визначення поняття вини на нормативному рівні, а даються визначення її окремих форм та (або) видів; 3) на нормативному рівні закріплюються форми та види вини, але не розкривається їх зміст. Прикладом другого підходу слугує розділ 5 КК Австралії, в якому визначаються: елементи вини (п. 5.1), умисел (п. 5.2), злочинне знання (завідомість) (п. 5.3), необережність (п. 5.4), недбалість (п. 5.5) [19, с. 39].

З наведеного випливає, що завідомість – це окрема форма або вид вини. Втім, нагадаємо, відповідно до ст. 23 КК України, виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності [65], а отже, вітчизняна наука кримінального права не може розглядати завідомість в якості такої форми.

Через це доцільно розглядати завідомість або як певну частину вини, або ж як самостійну ознаку суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

На думку Р.В. Верещи, завідомість необхідно розглядати не лише як самостійно існуючу ознаку суб'єктивної сторони, не пов'язуючи її із іншими елементами складу злочину, а лише у зв'язку із ними [18, с. 60].

Таким чином, в своїх наукових пошуках вчений, врешті-решт, дійшов висновку, що завідомість має тісний зв'язок з іншими самостійними елементами суб'єктивної сторони кримінального правопорушення (особливо з виною) та повинна розглядатись у зв'язку із ними, однак, в той же час, має визнаватись в якості самостійної ознаки суб'єктивної сторони.

На нашу думку, вказана позиція є цікавою та, безперечно, заслуговує на життя. Втім, як показує практика, більшість науковців беруть за основу в своїх дослідженнях перший підхід (завідомість відноситься до інтелектуального моменту вини та не є самостійною ознакою складу кримінального правопорушення).

Так, наприклад, П.І. Орлов, розглянувши суб'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 135 КК України, дійшов умовиводу, що вона характеризується прямим умислом. Законодавець, характеризуючи суб'єктивну сторону використовує вказівку на завідоме залишення в небезпеці. Завідоме означає свідоме, явне, добре відоме, безумовне. Завідомість завжди передбачає обізнаність дійової особи про певні обставини на противагу незнанню, непоінформованості про них. При цьому необхідний обсяг знання залежить від того, як законодавець визначив ту чи іншу ознаку складу злочину, до якого відноситься вказівка на завідомість. Поняття «завідоме» не містить будь-яких даних про вольове відношення до наслідків діяння і характеризує інтелектуальний момент вини. Завідомо також означає, що особа заздалегідь, ще до початку вчинення діяння, що утворює об'єктивну сторону конкретного складу злочину, знає про обставини, до яких відноситься ця вказівка закону [81, с. 6-7].

Як видно з названого вище, вчений не тільки стверджує, що завідомість характеризує вину та не є самостійною ознакою суб'єктивної сторони, але і акцентує увагу на тісному зв'язку завідомості з об'єктивною стороною. Дана

думка майже ідентична з позицією авторів підручника «Кримінальне право України: Загальна частина» (за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного та О.М. Джужи), яка розглядалась вище.

Враховуючи запропоновані вище наукові думки вважаємо, що, все ж таки, завідомість більш доречно розглядати в якості ознаки, що характеризує інтелектуальний момент форми вини, тобто є складовою цього обов'язкового елемента суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а не самостійною ознакою. Крім того, загальновідомо, що інтелектуальна ознака вини являє собою здатність особи під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювати свої дії (бездіяльність), тобто фактичний характер і суспільну небезпечність своєї поведінки [115, с. 60]. Вища ж ступінь усвідомлення, по суті, і є завідомістю, яка характеризує інтелектуальну ознаку вини, а отже – не є самостійною ознакою суб'єктивної сторони.

Таким чином, ідея визнання завідомості в якості самостійного елемента суб'єктивної сторони кримінального правопорушення є цікавою та дискусійною, проте, думається, на сьогоднішній день більш вдалою виглядає думка щодо включення цієї ознаки до складу вини [104, с. 189].

Ю.І. Гуменюк, проаналізувавши праці вітчизняних вчених дійшов висновку, що у науковій юридичній літературі під час аналізу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 371 КК України, поняття «завідоме» розглядається безпосередньо в суб'єктивній стороні цього злочину. У науковому світі фахівці відносять термін «завідомість» до інтелектуального моменту наміру – до характеру усвідомлення винним фактичної обставини, що входить до об'єктивної сторони. Завідомість, на їхню думку, завжди означає достовірність знань суб'єкта про цю обставину, тобто про незаконність затримання. Інші учені конкретизують свою наукову позицію тим, що термін «свідомо» є синонімом слова «усвідомлення», і вказує на те, що суб'єкт виразно представляє характер своєї дії: він застосовує затримання незаконно, тобто «завідомість» є спеціальним кримінально-правовим терміном умисної

форми провини. Відтак слово «завідомість» в ч. 1 ст. 371 КК України описує частину інтелектуального моменту наміру: усвідомлення характеру майбутніх дій, причому усвідомлення достовірне і чітко виражене. Справедливо в юридичній літературі висловлюється наукова позиція, яку можна сформулювати так, що, окрім усвідомлення ознак об'єктивної сторони, в зміст наміру входить і усвідомлення ознак спеціального суб'єкта, оскільки достовірність і усвідомлення того, що кримінально-процесуальне затримання буде здійснено з порушенням кримінально-процесуальних норм, можливе лише спеціальним суб'єктом, який володіє спеціальними знаннями та повноваженнями [45, с. 210].

З наведеного випливає, що вітчизняний вчений не тільки погоджується з тим, що ознака завідомості не є самостійним елементом складу кримінального правопорушення, а характеризує інтелектуальний момент форми вини, але і йде далі, припускаючи, що завідомість притаманна лише суспільно небезпечним діянням з її (вини) умисною формою.

З цього приводу вбачається цікавою позиція Т.Ю. Тарасевич, яка акцентує увагу на тому, що термін «завідомо» не є власне українським словом, а тому у понятійному апараті КК України доцільно використовувати український аналог слова «завідомо» – «зазнаки». У тлумачному словнику української мови слово «зазнаки» означає «свідомо, явно». Про те, що завідомість свідчить про наявність прямого умислу, зазначає більшість науковців, однак окремі з них це заперечують. Зокрема, на думку С. В. Бородіна, категорія «завідомість» у кримінальному праві може вказувати на легковажність (злочинну самовпевненість), на непрямий умисел, а в деяких випадках – і на прямий умисел, коли вона свідчить про мету злочину. Як наслідок, вчена вважає, що вказівка у диспозиції статті Особливої частини КК на завідомість наочно демонструє, що відповідний злочин може бути вчинений з прямим умислом [116, с. 310].

Актуальність необхідності заміни в кримінальному законодавстві поняття «завідомість» на «зазнаки» є дискусійною та потребує подальших

наукових досліджень. Зокрема, доречним виглядає дослідження генези поняття «завідомість» у вітчизняному законодавстві, яке буде проведене в рамках підрозділу «1.2» нашої дисертаційної роботи. Саме результати цього дослідження дозволять надати обґрунтовану оцінку такій пропозиції.

В питанні ж того, чи характерна завідомість виключно злочинам з умисною формою вини, як бачимо, науковець підтримує викладену вище позицію Ю.І. Гуменюка.

Зауважимо, що дана думка є найбільш поширеною у вітчизняній науці кримінального права. Більше того, нерідко до подібних умовиводів приходять і вітчизняні суди. Як приклад, у вирокі Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 10.10.2017 року по справі № 452/957/17 зазначається, що із суб'єктивної сторони злочин, передбачений ч. 1 ст. 366 КК України, *характеризується прямим умислом, про що свідчить вказівка законодавця на завідомість (курсив наш – В.С.) неправдивих відомостей і документів [29].*

Враховуючи наведене констатуємо, що в даному випадку суд дійшов висновку про те, що завідомість – це ознака вини, яка вказує на її умисну форму.

Більш змістовно розкривається дане питання у вирокі Іванківського районного суду Київської області від 13.01.2017 року по справі № 366/3479/14-к, в якому вказується, що суб'єктивна сторона службового підроблення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України *характеризується тільки прямим умислом, оскільки службова особа завідомо усвідомлює (курсив наш – В.С.) неправдивий характер тих відомостей, які вносяться нею до офіційних документів. Внесення до таких документів відомостей, неправдивий характер яких службова особа не усвідомлює, виключає склад підроблення і за наявності умов, зазначених у ст. 367 КК України, може потягти за собою відповідальність за службову недбалість [26].*

Отже, завідоме усвідомлення, на думку суду – явне підтвердження умисної форми вини. Варто відзначити, що подібні висновки суду

непоодинокі. Наприклад, в ухвалі апеляційного суду Київської області від 06.07.2011 по справі №11-624 зазначається, що суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 135 КК України полягає *в прямому умислі. Завідомість, про яку йдеться у диспозиції статті, означає, що винний усвідомлює, що інша особа перебуває у небезпечному для життя стані, а він зобов'язаний і має можливість надати їй допомогу, але відмовляє у цьому (курсив наш – В.С.)* [133].

Такий же умовивід було зроблено у вироках Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 19.10.2012 року по справі № 1407/4403/2012 [23], Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 24.05.2016 року по справі № 1-кп/359/114/2016 [22], Свалявського районного суду Закарпатської області від 13.12.2018 року по справі № 306/1118/17 [30], Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 31.03.2014 року по справі № № 486/1811/13-к [35] а у вироку Хустського районного суду Закарпатської області від 04.03.2013 року по справі № 713/165/12 також вказується, що якщо особа не усвідомлює, що інша особа опинилася у небезпечному для життя стані, та не має можливості надати допомогу то відповідальність не настає [34].

Отже, нами було встановлено, що принаймні в більшості випадків суди трактують завідомість як характеру ознаку умисної форми вини. Не дивлячись на це в науці кримінального права існують певні сумніви з приводу правильності таких умовиводів. Наприклад, Р.В. Вереша переконаний у тому, що хоча у переважній більшості випадків, завідомість свідчить саме про умисну форму вини (вид умислу прямий), однак можливі і такі ситуації, коли завідомість може бути ознакою злочину, вчиненого з необережності. Так, психічне ставлення суб'єкта до суспільно небезпечних діянь може полягати у злочинній самовпевненості (наприклад, ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати таку допомогу, якщо йому завідомо відомо, що це може мати тяжкі наслідки для хворого –

ч. 1 ст. 139 КК України). Також завідомість може бути ознакою злочину вчиненого за наявності злочинної недбалості. Наприклад, при вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 133 КК України, суб'єкт знає про наявність у нього венеричної хвороби, але може легковажно не передбачати можливості зараження такою хворобою іншої особи [18, с. 56-57].

Думається, для того, аби підтвердити або спростувати ідею можливості існування ознаки завідомості в інтелектуальному моменті необережної форми вини, необхідно проаналізувати склади кримінальних правопорушень, в яких вона існує. Даний аналіз буде проведено у другому розділі нашої роботи.

Додамо, що у випадку злочину, передбаченого ч. 1 ст. 139 КК України з позицією Р.В. Вереси не погоджується О.Г. Берило, який наполягає на тому, що ненадання допомоги хворому медичним працівником може вчинюватися тільки з прямим умислом. Натомість сама кримінально правова норма не передбачає цього та жодним чином не звужує коло можливих форм вини. Відтак, буквальне тлумачення диспозиції ч. 1 ст. 139 КК України дає змогу зробити висновок про можливість вчинення перешкоджання як з умисною, так і з необережною формою вини. Утім такий висновок є однозначно хибним, оскільки суб'єкт, по-перше, обов'язково повинен усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння, а також ознаки потерпілого, а по-друге, бажав вчинити саме таке діяння [13, с. 21].

Частково погоджуємось із цими зауваженнями, проте, для того, щоб підтвердити їх правильність або спростувати доречно проаналізувати судову практику з цього питання. Більш детально дане питання буде розглянуто нами у другому розділі нашого дисертаційного дослідження.

В будь-якому разі ознака завідомості відіграє важливе значення в науці кримінального права та кримінальному законодавстві, адже, як наголошує К.В. Дядюн, розуміння завідомості як достовірного знання про юридично значущі фактори дозволяє розмежувати умисні дії від афективних, належним чином врахувати всі характеристики вини (форму, сутність, ступінь, об'єм)

та призначити справедливе та обґрунтоване покарання з урахуванням правил кваліфікації [50, с. 88].

Підсумовуючи викладене в цьому розділі слід зазначити, що в науці кримінального права побутує думка, що доречно трактувати термін «завідомість» не як припущення, а виключно як достовірну обізнаність [149, с. 53]. Крім того, завідомість прийнято розглядати не в якості самостійної ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а в якості ознаки, яка характеризує інтелектуальний момент відповідної форми вини (як правило, умислу (хоча в науковому середовищі відсутня єдність в цьому питанні)). Втім, існує і альтернативна позиція, відповідно до якої завідомість – це самостійна ознака суб'єктивної сторони, яку необхідно розглядати в поєднанні з виною.

Для того, аби встановити актуальність необхідності вживання ознаки завідомості в кримінальному законодавстві та більш детально зрозуміти її сутність, далі ми розглянемо історію розвитку використання поняття завідомості в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства.

1.2 Історія розвитку використання поняття завідомості в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства

Для того, аби розкрити питання завідомості за кримінальним правом України, доречно розглянути генезу використання цього поняття у пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства.

Повністю погоджуємось із думкою А.С. Оксаніченка про те, що для того, щоб правильно з'ясувати сутність певного юридичного терміну доцільним буде звернутись до аналізу відповідних історичних нормативних джерел, які дозволяють встановити його генезу, тобто процес виникнення, становлення і розвитку за допомогою історико-правового методу. У кримінальному праві України також є загальноприйнятним використовувати даний метод, оскільки це дає змогу ознайомитись із тенденцією використання того чи іншого поняття у вітчизняних пам'ятках кримінально-правового законодавства [80, с. 27].

Зрозуміло, що «кримінальне право» та «кримінальний закон» різні поняття. Як слушно зауважує В.В. Бабаніна, кримінальне право є системою загальнообов'язкових формально виражених (нормативно закріплених) норм і правил поведінки, які забезпечуються, гарантуються й охороняються державою та стосуються охорони суспільних відносин від злочинних посягань, а також регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з учиненням злочину. Натомість кримінальний закон визначається як форма існування кримінального права, яка виражається в нормативно-правовому акті вищої юридичної сили, що приймається вищим законодавчим органом державної влади за відповідно. Процедурою й стосується забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань і регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з учиненням злочину. При цьому спільними ознаками кримінального права та кримінального закону є їх нормативне вираження (формальне закріплення) а також предмет

регулювання й охорони. Крім того, кримінального право є відповідним правилом поведінки, тоді як кримінальний закон – це лише одна із зовнішніх форм вираження кримінального права. Таким чином, співвідношення кримінального права та кримінального закону може бути представлене як співвідношення змісту й форми існування (вираження) цього змісту [4, с. 164].

Зауваження вченої є верхівкою айсбергу та демонструють основні відмінності двох понять. В цілому ж цих відмінностей набагато більше, втім, не дивлячись на це, категорії «кримінальне право» та «кримінальне законодавство», як було вказано вище, мають тісний взаємозв'язок, тому розкриття питання використання поняття завідомості в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства є важливим в контексті нашого наукового дослідження.

Додамо, що під «пам'ятками вітчизняного кримінального законодавства» в нашій дисертаційній роботі розуміються не тільки нормативно-правові акти, видані на теренах нашої Батьківщини в різні історичні періоди, але і законодавчі документи інших держав, що поширювали свою дію на території сучасної України.

Одним з перших фундаментальних нормативно-правових актів, що сприяв розвитку всього законодавства на території нашої держави була «Руська Правда».

Як зазначає Т.Ю. Ампеєва, довга історія існування цього законодавчого акта та ті багаточисельні зміни і доповнення, яким вона піддавалася, вимагають особливого підходу до її вивчення. «Руська правда» не може розглядатись як відображення якої-небудь однієї системи давньоруського права. У тексті цього пам'ятника відображений генезис права Київської держави. Як наслідок, в різних за часом складання частинах Правди будуть по-різному відображатись співіснуючі, але такі, що знаходяться на різних етапах свого розвитку правові системи Стародавньої Русі: звичайне право, дружинно-корпоративне та державне [2, с. 48-49].

Дійсно, сам факт, що зазначений вище нормативно-правовий акт існував протягом тривалого часу (за який неодноразово еволюціонував) свідчить про його важливість та вагому історичну роль.

Проаналізувавши найпоширеніші редакції «Руської Правди» (Коротка, Розширена та Скорочена) нами була виявлена відсутність категорії «завідомість» у змісті цих документів.

Після розпаду Київської Русі центр давньоруського права фактично перемістився до Великого князівства Литовського. В цій слов'янській державі найбільш вагомими нормативно-правовими актами, що зіграли важливу історичну роль стали так звані Статути. Вдалими вбачаються роздуми Є.О. Харитонова та О.І. Харитонової про те, що Статути Великого князівства Литовського були результатом використання та творчої переробки поточного литовського законодавства та судової практики, положень римського, німецького, польського права, а також звичаєвого права Литви, Польщі, України. Якщо ж врахувати, що німецьке та польське право того часу формувалось під помітним впливом римського права, то можна дійти загального висновку про рецепцію римського права в Україні у XVI ст. Особливостями її було те, що відбувалось начебто «подвійне накладання» римсько-правових ідей – через давньоруське право, яке зазнало часткового впливу візантійського (опосередкованого – римського) права, та через німецьке та польське право, де римське право було рециповане за західноєвропейським типом [141, с. 23].

Таким чином нові законодавчі акти увібрали у себе передові правові ідеї різних країн, переформатовані під побут та традиції народів, що проживали на території Великого князівства Литовського. Загалом було видано три Статути Великого князівства Литовського: у 1529, 1566 та 1588 рр. (далі – Статути).

Перший Статут було видано у 1529 р. Цікавими виглядають зауваження П.П. Музиченка про те, що укладачі Статуту 1529 року не називали його «Статутом». У той час це були «Права писані». Але незабаром

в екземплярах, переписаних з оригіналу і перекладених латинською мовою, він уже називається «Статутом Великого князівства Литовського» (у копії Лаурінаса 1531 р.), просто «Статутом Литви» (у Пулавській копії 1538 р.). У більшості видань та джерел XVI століття Перший Статут (1529) називається просто Статутом, а Другий (1566) і Третій (1588) вже і в оригіналах називаються Статутами Великого князівства Литовського [72, с. 23].

Перший розділ цього нормативно-правового акта був своєрідною преамбулою та мав назву «Права писані, надані панству Великому князівству Литовському, Руському, Жемайтському, з божої милості короля польського, великого князя литовського, руського, пруського, жемайтського, мазовецького та інших».

Категорія «завідомість» зустрічається у зазначеній частині Статуту 1529 р. лише раз. Так, артикул 5 «Як має бути покараний той, хто здійснював підробку великокняжих листів або печатки» передбачав наступне:

«Якби хто-небудь здійснював підробку наших листів або печатки, або завідомо користувався підробленими, такий злочинець має бути спалений на вогнищі» [153, с. 134].

У даному випадку «завідомість» стосується фактичних дій винної особи та означає, що особа чітко усвідомлювала (їй було відомо), що вказані предмети злочину були підроблені, однак все одно, всупереч закону, користувалась ними, видаючи їх за справжні.

Відповідно до іншого перекладу, запропонованого авторами книги «Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року» (За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова), вищевикладений артикул має такий зміст:

«Якби хто підробляв наші листи або печатки або свідомо користувався підробленими, такий підроблювач має караний бути вогнем» [111, с. 209].

Таким чином, замість поняття «завідомо» вчені використовують категорію «свідомо». Для того, аби обрати більш точний переклад звернемось до давньоруського тексту:

«5. Кто бы листы або печати господарские фалшовал, чим маеть каран быти.

Коли бы хто листы або печати наши фалшовал або их ведомо поживал, таковый кождый фалшер маеть каран быти огнем» [111, с. 53].

Отже, артикул 5 розділу I Статуту 1529 р. на давньоруській мові містив у своєму змісті поняття «відомо». В цьому контексті використання «завідомо підроблених» та «свідомо підроблених» несе однакове смислове навантаження, тому обидва варіанти перекладу виглядають актуальними.

Наступна згадка поняття «завідомо» міститься у розділі 5 «Про опікунів», який складався з 15 артикулів, нумерація яких була доволі специфічною: перший артикул був без нумерації, а номер «1» було присвоєно другому за списком артикулу. У артикулі 10 (по факту 11) «Якби хто у кого-небудь за який-небудь злочин маєток взято, а перед тим було дано оправу дружині його» було вказано:

«Якби у якої-небудь людини земської за який-небудь злочин або за вироком суду маєток його родовий або взятий їм у залог було відібрано за борги, або відсуджено, а з цього маєтку дружина його за першим записом мала б свою оправу веновну, правильно записану раніше, ніж ця людина земська була звинувачена судом, то та її оправа повинна залишатися в силі, крім крадіжки, коли дружина була б співучасницею у злочині чоловіка и разом із ним користувалась завідомо викраденими речами» [153, с. 162].

З наведеного випливає, що категорія завідомість відноситься до властивостей предмета – викрадених речей. Під «завідомо викраденими» розуміється, що особі, перш ніж почати користуватися такими речами, заздалегідь було відомо про їх походження. Таким чином, категорія «завідомо» також виступає в рамках суб'єктивної сторони складу злочину та проявляється у вигляді інтелектуального ставлення суб'єкта злочину до об'єктивних обставин.

Зауважимо, що автори книги «Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського

1529 року» (За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова) замість категорії «завідомо» вживають словосполучення «наперед знаючи» [111, с. 238], а у староруському тексті вживається поняття «ведома была» [111, с. 99]. Як і в попередній нормі, поняття, що зустрічаються в різних варіантах перекладу є синонімами (в конкретному випадку).

Розділ сьомий «Про земські насильства, про побої і про вбивства шляхтичів» складався з 30 артикулів. Категорія «завідомість» зустрічається лише в останньому артикулі «Якби хто переховував у себе вдома злочинців, розбійників, крадіїв та вигнанців з країни», в якому закріплювалось:

«Також постановляємо, що якби наші піддані переховували у своїх будинках або маєтках підозрілих людей, злочинців, розбійників, вигнаних з країни або надавали їм які-небудь поради, або надавали допомогу, завдаючи цим шкоди суспільству, або користувались завідомо викраденими речами і це було б доведено, то винний повинен бути покараний так само, як перелічені вище злочинці. Тому що справедливо, коли і ті хто вчиняють злочини, і ті хто потурають їм повинні піддаватися однаковому покаранню» [153, с. 183-184].

Таким чином, поняття «завідомість» знову стосується властивостей предмета злочину – викрадених речей (таке ж значення зустрічається у розглянутому нами вище артикулі 10 розділу 5) та вживається в умисному злочині.

У свою чергу автори книги «Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року» (За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова) замість категорії «завідомо» вживають словосполучення «добре знаючи» [111, с. 261], а у староруському тексті вживається поняття «ведомо» [111, с. 134]. Зрозуміло, що староруське слово «ведомо» є синонімом сучасного українського поняттям «відомо», тобто особі було відомо, що вказані речі і викраденими.

Остання згадка поняття «завідомість» у Статуті 1529 р. зустрічається у артикулі 6 «Якби хто-небудь переховував у своєму будинку спійманого на гарячому крадія або знак про нього, або викупив від шибениці» розділу

тринадцятого «Про злодійство». Так, у вказаному артикулі було задекларовано наступне:

«Також постановляємо, що якби хто-небудь завідомо переховував спійманого на гарячому крадія або дозволив йому жити у своєму маєтку, або явного крадія викупив своїми грошима від шибениці, то такий, якщо це буде доведено відповідним чином, зобов'язаний всім відшкодувати всю шкоду, завдану крадієм, який переховується у його маєтку» [153, с. 212].

У вказаній нормі поняття «завідомість» також являє собою ознаку, що характеризує інтелектуальні процеси, які протікають у свідомості суб'єкта злочину та відноситься до фактичних дій винної особи. Так, особу могли притягнути до кримінальної відповідальності, якщо вона об'єктивно розуміла, що переховує крадія, якого спіймали на гарячому, від правосуддя.

Автори книги «Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року» (За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова) використовують поняття «свідомо» [111, с. 291-292], а не завідомо. У староруському ж тексті міститься категорія «ведомо» [111, с. 182-183].

У наступних Статутах 1566 та 1588 рр. хоча і були внесені суттєві зміни, проте тенденція використання категорії завідомість зберіглась. Більше того, в цих нормативно-правових актах залишилась лєвова частка вищевикладених норм, в яких вживалося це поняття. Так, наприклад, артикул 10 розділу XIV «Про злодійство всякого стану» мав назву «Хто б злодія з поличним, у себе в домі переховував або відомості про нього мав». В ньому було закріплено:

«Уставуємо і наказуємо: що коли б хто злодія з поличним, завідома у домі своєму переховував або мешкати допустив, або злодія явного від шибениці своїми грішми відкупив; тоді такий кожний, якби те на нього слушним правом було доведено, всю шкоду, яка б кому через того злодія заподіяна була в його маєтку, буде повинен платити і відшкодувати. Таким же чином, якби кому злодій для виконання смертного вироку був переданий,

а той би його не скарав, а потім будь-кому від того злодія шкода буде спричинена; тоді той, хто злодія відпустив, буде повинен за ту всю школу сплатити і відповідати» [110, с. 400].

Названа норма є видозміненою версією артикулу 6 розділу тринадцятого Статуту 1529 р., який було розглянуто нами вище.

Отже, можна зробити висновок, що саме в Статутах вперше на законодавчому рівні було використано поняття «завідомість», яке використовувалось під час встановлення юридичної відповідальності за окремі умисні суспільно небезпечні діяння.

З другої половини XVI ст. Велике князівство Литовське почало стрімко втрачати позиції на міжнародній арені, через що значна частина українських земель опинилася в складі сусідніх держав. Так, більшість територій сучасної України увійшла до складу Російської імперії (до 1721 р. – Московське царство).

В першій чверті XIX ст. в Російській імперії проводились активні дії із впорядкування та приведення у систему російського законодавства, а з початком правління Миколи I дане питання стало пріоритетним та відносилось до кола головних завдань діяльності Власної Його Імператорської Величності канцелярії. Для його вирішення було створено II відділення Власної канцелярії, справами якої практично відав теоретик та організатор систематизованих робіт М.М. Сперанський. Результатом систематизації законодавства стало видання «Зводу законів кримінальних» 1832 р. (далі – Звід 1832 р.) [58, с. 9]. У зміст цього документа також була включена категорія «завідомість». Наприклад, у ст. 254 глави сьомої «Про злом в'язниць, звільнення злочинців та обурення проти влади, встановленої законом» розділу четвертого «Про злочини проти уряду» цього нормативно-правового акта вказано наступне:

«Хто з іноземних шкіперів прийме на корабель злочинця завідомо, з метою увезти його з собою, той піддається тому ж покаранню, якому

підлягає злочинець і поверх того корабель його з усім вантажем конфіскується» [105, с. 92].

Завідомість в цьому випадку також характеризує суб'єктивну сторону складу злочину. Так, для кваліфікації діяння за ст. 254 суб'єкт злочину – шкіпер, перш ніж прийняти гостя на корабель мав чітко усвідомлювати, що останній – злочинець, а отже, він розумів і всю суспільну небезпечність свого діяння, однак все одно бажав його вчинити. Даний злочин також відносився до умисних.

У ст. 406 глави восьмої «Про втікачів, волоцюг та переховування їх» розділу шостого «Про злочини проти безпеки життя та проти громадського стану осіб» закріплювалось:

«Якщо хтось, завідомо підговоривши та прийнявши чужого втікача, шляхом обману продасть його або закладе його у вигляді свого кріпосного: то такі втікачі повертаються їх поміщикам, якщо останні того забажають, а виплачені за них гроші з митом стягуються з продавця та повертаються тому, кому втікачі шляхом обману були продані. Продавці ж засуджуються поміж того до покарання, яке передбачено за продаж та зalog чужого маєтку та стягненню на користь справжнього власника грошей, за ст. 402 за той час, скільки втікач знаходився у втечі» [105, с. 135].

В цьому випадку поняття «завідомість» виражає форму вини у вигляді умислу. На відміну від попередніх випадків завідомість не тільки характеризує певний інтелектуальний момент, що відбувається у свідомості суб'єкта злочину, але і, по суті, виступає тотожним поняттям до категорії «умисел». Більше того, саме використання останньої вважається більш доречним в конкретній ситуації. Саме ж поняття «завідомість» стосується фактичного характеру дій винуватої особи.

Зауважимо, що ст. 402 [105, с. 134] даного документа передбачала штраф у розмірі 200 рублів за кожен рік втечі для чоловіків та 100 рублів – для жінок. При цьому, в разі якщо у передбаченого ст. 406 Зводу 1832 р.

суб'єкта злочину не було відповідної можливості сплатити штраф, то його відправляли на військову службу.

Наведене положення в черговий раз демонструє класову правову нерівність в Російській імперії зразка початку XIX ст., в якій найнижчі прошарки населення – кріпаки, майже не мали прав та нерідко виступали в якості предмета у правовідносинах між вищими верствами.

У ст. 407 Зводу 1832 р. було задекларовано:

«Той, хто надав завідомо нічліг військовому дезертиру та взагалі втікачу, або той, хто переховував протягом шести діб, карається стягненням штрафу у розмірі по сто рублів за кожного» [105, с. 135-136].

Встановлення юридичної відповідальності за завідоме переховування окремих категорій осіб, як було доведено вище, практикувалось ще за часів Великого князівства Литовського (наприклад, артикул 6 розділу тринадцятого Статуту 1529 р.). Російський законодавець пішов далі та започаткував кримінальну відповідальність навіть за надання разового пристанища. Головна умова – усвідомлення суб'єктом злочину статусу такої особи (саме для цього і використовується слово «завідомо»).

Якщо ж переховування дезертира або втікача тривало від шести діб до шести місяців, то до суб'єкта злочину, на підставі ст. 408 цього документа [105, с. 136], застосовувалось не тільки покарання у вигляді штрафу, але і тілесні покарання. В разі ж, якщо він не міг сплатити передбачену законом суму штрафу, то його відсилали на заробітки до робочого будинку (згідно ст. 409 [105, с. 136]).

Практика використання тілесних покарань залишалась популярною на початку XIX ст. в законодавствах багатьох європейських держав, тому подібні санкції не мають викликати подиву. Водночас, зрозуміло, що такі покарання є неприйнятними в сучасних цивілізованих країнах та суперечать основним принципам кримінального права.

У ст. 516 глави п'ятої «Про порушення Статутів Митних» зазначалося:

«Той, хто почне переховувати або завідомо приймати та складати у своєму будинку, коморі, магазині або на шляху у своєму маєтку таємно перевезені товари, такий піддається стягненню вдвічі проти ціни переховуваного» [105, с. 171].

В цій нормі суб'єктивна ознака «завідомість» стосується як дій винуватої особи «приймання та складання», так і, в певній мірі, самих предметів злочину. Особа могла бути притягнута до кримінальної відповідальності тільки якщо усвідомлювала, що такі товари таємно перевезені».

В названій главі Зводу 1832 р. зустрічається ще одна згадка категорії «завідомість». Так, у ст. 532 було вказано:

«Якщо під час вчинення такого злочину ними будуть використані, або прийняті завідомо підроблені документи: то винні відстороняються від посад та, за вироком Суду, караються засланням на поселення, а з маєтку їх стягується мито, що не надійшло до казни» [105, с. 174].

Таким чином законодавець закріпив у змісті даної статті кваліфікуючий склад злочину, передбаченого попередньою нормою. Для того, аби зрозуміти її суть, розкриємо ст. 531:

«Буде відкрито, що Митні Чиновники зрадили обов'язок свій випуском з Митниці товарів без стягнення до казни мита, або зі зниженням його, або з явно неправильною назвою товару у збиток миту: такі звільняються від посад та передаються суду, а з маєтку їх стягується мито, що не надійшло до казни» [105, с. 174].

Як зауважує Р.В. Вереша, для розуміння ролі завідомості у визначенні суб'єктивної сторони складу злочину, потрібно чітко встановити, яких об'єктивних ознак вона стосується, тобто які фактичні обставини мають бути достеменно відомими суб'єкту для визнання наявності злочину [18, с. 56]. В цьому випадку завідомість стосується такої ознаки, як предмет злочину. Сама ж норма дещо схожа на розкритий вище артикул 5 розділу I Статуту 1529 р.

Зустрічається поняття «завідомість» і у главі шостій «Про порушення Статутів Монетних». У ст. 539 вказано: «Покарання, визначене за підробку та переплавлення монети, призначається не тільки особам, яких викрито у цьому, але і ті, які завідомо виготовляють, продають або купують для цього інструменти (а) та які знали про підроблення монети, але не донесли (б) [105, с. 176].

Завідомість, у цьому випадку, виступає показником високого ступеня усвідомлення суб'єктом злочину такої об'єктивної ознаки, як зняття вчинення злочину, тобто вчиняючи ці незаконні дії особа розуміє, що виготовляє, продає або купує зняття, що будуть використані для підробки монет.

Додамо, що за вказані дії ст. 536-537 Зводу 1832 р. [105, с. 175-176] передбачали покарання у вигляді позбавлення всіх прав стану з покаранням батою та на засланням на каторжні роботи.

Без сумніву, таке покарання виглядає занадто жорстким навіть для того часу, адже особа втрачала всі права у суспільстві, піддавалась тілесному покаранню та засилалась на роботи в тяжких, навіть нелюдських умовах, з яких банально могла вже не повернутись.

У ст. 559 глави сьомої «Про порушення Статутів Гірничих» вищевказаного законодавчого акта було вказано:

«Засланням до Сибіру на поселення засуджуються чиновники та інші особи, які за станом своїм не підлягають тілесному покаранню, а до заслання на віддалені державні заводи, з тілесним покаранням, особи, які за станом своїм цьому підлягають, за наступні злочини:

- 1) За крадіжку золота під час розробки руд або під час видобування та промивання пісків.
- 2) За участь у підбурюванні або пособництві у викраденні золота.
- 3) За купівлю викраденого золота завідомо у самих викрадачів.
- 4) За переведення викраденого золота з заводів особами, які належать до них.

5) За розробку на державних землях без дозволу Уряду та таку ж на приватних землях без дозволу власника або Уряду.

б) За таємну розробку, хоча і на своїх землях, але без попереднього доведення Уряду. Примітка. Розвідка до випадку цього не відноситься.

7) За приховування на свою користь самородків, знайдених на державних землях випадково; але в разі точного усвідомлення, що знайдене є золотий самородок» [105, с. 181-182].

Завідомість зустрічається у п. 3 та стосується особи крадія. Для кваліфікації діяння за цією нормою необхідно було довести, що суб'єкт злочину достеменно розумів, що купує золото саме у викрадача. Як і у попередніх випадках, завідомість була властива злочинам з умисною формою вини.

Глава I розділу десятого «Про покарання за злочини проти прав та майна» була присвячена розбоям, під якими, відповідно до ст. 679 вказаного нормативно-правового акта, розумілися напади на яке-небудь місце, оселю, на село, подвір'я або якусь будівлю для викрадення майна, вчинене відкритою силою та з явною небезпекою для самої особи, якій погрожують насильством [105, с. 214].

Згідно п. 3 ст. 682 Зводу 1832 р. співучасником розбою «особливо» визначалися ті, хто отримане грабіжкою завідомо до себе приймав, продавав або купляв [105, с. 215].

Як і в більшості попередніх випадків, завідомість стосується таких об'єктивних обставин як діяння суб'єкта злочину та властивостей предмета злочину.

У ст. 684 згаданого розділу було сказано:

«У справах про розбій слід задовольнити потерпілих розбоем тим, що з викрадених речей буде знайдено. Відсутнє ж число стягнути з тих, хто розбійників переховували, про їх справи знали та які речі ці завідомо купували. Але якщо шляхом цих стягнень все розбоем відняте не буде

винагороджено, то на додаток відсутнє з інших людей, виною та відомством невикритих, стягувати забороняється» [105, с. 215].

В цьому випадку поняття «завідомість» вживається в такому ж значенні, як і у п. 3 ст. 682, що свідчить про певні тенденції.

Наступна згадка категорії «завідомість» міститься у главі четвертій «Про підробку в майні» цього ж розділу. У ст. 733 було задекларовано:

«Хто продасть майно завідомо викрадене або придбане шляхом обману: той засуджується до стягнення всього відсутнього у викраденому майні під час повернення його власнику, і поміж того, відповідає перед Кримінальним Судом, як учасник у викраденні або обмані» [105, с. 228].

Під «завідомо викраденим майном» законодавець розумів наявність у суб'єкта злочину чітких уявлень про те, що ці речі матеріального світу були добуті злочинним шляхом. Нагадаємо, подібний прийом почав застосовуватися ще у Статутах Великого князівства Литовського, а у Зводі 1832 р. отримав широку підтримку. Довівши, що особа достеменно знала про походження цього майна суд встановлював наявність у суб'єкта злочину умисної форми вини – обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони будь-якого злочину.

У такому ж значенні поняття «завідомість» використовувалось у наступній статті (734), яка передбачала наступне:

«Хто купить майно завідомо чуже, викрадене, той, крім повернення купленого власнику, відповідає перед судом, як учасник крадіжки або шахрайства» [105, с. 228].

Думається, в даному випадку ступінь суспільної небезпеки такого діяння був майже подібним зі ступенем суспільної небезпеки самої крадіжки, тому закріплена норма виглядає цілком справедливою та доречною.

У ст. 735 було вказано:

«Хто під чужу руку підпише вексель або іншим чином сфальсифікує його: той підлягає покаранню, визначеному за злочин, передбачений ст. 728. Співучасником фальсифікації вважається той, хто, отримавши завідомо

зниклий або викрадений вексель, буде по ньому шукати платежі» [105, с. 228].

На перший погляд, категорія «завідомість» є зайвою в запропонованій диспозиції, однак, враховуючи той факт, що векселя були своєрідним товаром, а борг можна було перепродати, то такий крок законодавця виглядає, все ж таки, доволі логічним та необхідним. Суб'єктивна ознака завідомості стосувалась властивостей предмета злочину та являла собою повну обізнаність особи, яка вчинила злочин про походження цього векселя.

Слід зауважити, що санкція ст. 728 [105, с. 226] на яку спирається викладена вище норма, передбачала покарання у вигляді позбавлення всіх прав стану, ударів батогами та заслання на поселення.

В черговий раз підкреслюємо надмірну жорсткість, навіть жорстокість, санкцій статей Зводу 1832, в змісті яких фігурувала категорія «завідомість».

Підсумовуючи зазначене вище можна зробити висновок, що порівнюючи зі Статутами Великого князівства Литовського, у змісті Зводу 1832 набагато частіше вживається ознака завідомості (дванадцять разів), яка, як правило, стосувалась властивостей предмета злочину (завідомо викрадений, підроблений тощо) або ж фактичного характеру дій винної особи. В поодиноких випадках виявлено зв'язок завідомості зі знаряддями та засобами вчинення злочину та третіми особами. Також зафіксовано, що в усіх випадках завідомість притаманна злочинам з умисною формою вини.

Слід зазначити, що Звід 1832 р. проіснував менше двох десятиліть. Чисельні прогалини та відсутність чіткої структурованості вимагали від законодавця прийняття нового кримінально-правового акта, тому вже у 1836 р. в державі почали працювати над створенням Кримінального кодексу Російської імперії. 15 серпня 1845 р. дев'ятирічна кропітка робота була успішно завершена підписанням імператором Миколою I такого документу, як «Уложення про покарання кримінальні та виправні» (далі – Уложення 1845 р.). Це перший кодифікований акт у сфері російського кримінального

права. Закон діяв на території в тому числі й українських губерній Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. [73, с. 124].

Дійсно, на відміну від попереднього нормативно-правового акта, вказаний документ був не просто сукупністю законів, а являв собою повноцінний кодифікований акт. Втім, в ньому все ще залишалась ціла низка недоліків, про які буде сказано далі.

Перша згадка поняття «завідомість» містилась у ст. 15 відділення третього «Про участь у злочині» глави першої «Про зміст злочинів та проступків та про ступені вини», в якій розкриваються види співучасників злочину. Так, дана норма закріплювала, що пособниками є ті, хто хоча і не приймали прямої участі у самому вчиненні злочину, але з корисливих або інших особистих спонукань допомагали або зобов'язувались допомагати особам, які це замислили, порадами або вказівками та повідомленням інформації, або ж наданням інших яких-небудь засобів для вчинення злочину, або усуненням перешкод, або завідомо, перед вчиненням злочину, надавали у себе сховище особам, які задумали це, або ж обіцяли сприяти переховуванню злочинців або злочину після його вчинення [132, с. 4].

Таким чином, завідомість стосувалась такої об'єктивної ознаки, як діяння суб'єкта злочину та третьої особи. Особа, яка вчиняла даний злочин повинна була чітко усвідомлювати, що надає сховище тому, хто збирається в майбутньому вчинити певний злочин. Як вдало підкреслює П.І. Орлов, в цій ситуації вказівка на завідомість в кримінальному законі звужує межі інтелектуальної ознаки провини, виступає як показник високого ступеня усвідомленості тієї чи іншої об'єктивної ознаки складу злочину [81, с. 7].

У наступній статті (16) дане поняття також було передбачене:

«16. Поміж цього, причетними до справи та злочину визнаються:

Попустителями:

Ті, хто має владу або можливість попередити злочин, з умислом або принаймні завідомо допустили вчинення його [132, с. 4];

Приховувателями:

Ті, хто не приймає жодної участі у самому вчиненні злочину, тільки після його вчинення завідомо брали участь у прихованні або знищенні слідів злочину або ж у переховуванні самих злочинців, або також завідомо взяли до себе або прийняли на зберігання, або ж передали чи продали іншим викрадені чи відібрані у когось або ж іншим незаконним шляхом добути речі» [132, с. 5]».

Цікавим виглядає використання завідомості у словосполученні «з умислом або принаймні завідомо допустили вчинення його». Така завідомість мала місце у злочинній бездіяльності суб'єкта злочину. На перший погляд, вказана ознака ставилась у протигагу умисній формі вини. Проте, насправді, на нашу думку більш слушним розглядати її в якості непрямого умислу, тоді як під словом «умисел», його вид – непрямий.

Слід звернути увагу, що під час характеристики так званих «приховувателів» поняття «завідомість» зустрічається одразу двічі: у першому випадку ця ознака, що відноситься до суб'єктивної сторони складу злочину, стосується суспільно небезпечного діяння у вигляді приховування або знищення слідів іншого злочину, а у другому – також злочинного діяння, але у вигляді взяття чи передання незаконно добутого майна.

У ст. 129 відділення другого глави третьої «Про визначення покарань у злочинах» розділу першого було задекларовано:

«Коли хто-небудь з учасників злочину, під час вчинення його вчинив ще і інший злочин, на який не було між ними та іншими співучасниками попередньої згоди, то він засуджується до покарання за правилами про сукупність злочинів (стаття 156). На цій же підставі визначається ступінь покарання і тих зі співучасників, які окрім умисного злочину брали участь і у вчиненні цього іншого, або ж завідомо не перешкоджали його вчиненню» [132, с. 41].

У викладеній нормі «завідомість» вживається у схожому зі ст. 16 Уложення 1845 р. значенні. Для кваліфікації дій суб'єкта злочину за цією нормою суд та органи досудового розслідування мали довести, що він

(суб'єкт) достеменно розумів, що вчиняється інший злочин та об'єктивно міг перешкодити його вчиненню.

Дана норма відсилає нас до ст. 156, в якій зазначено, що у разі сукупності злочинів, тобто коли підсудний визнаний винним у вчиненні декількох злочинів, вчинених в один чи різний час, за які особа ще не покарана та за які не вийшли строки давності або ж не покриті загальним чи особливим прощенням, суд, зазначивши у своєму визначенні про всі покарання, що передбачені за кожний з тих злочинів, засуджує його до найбільш тяжкого з цих покарань та у найбільшому ступені [132, с. 52].

Запропонована позиція законодавця виглядає цілком виваженою та послідовною, враховуючи той факт, що суб'єкт розглянутого вище злочину мав реальну можливість запобігти вчиненню іншого суспільно небезпечного діяння.

У ст. 167 глави четвертої «Про пом'якшення та відміну покарань» названого розділу було зазначено, що сила постанов про давність не розповсюджується на осіб, що вступили завідомо у незаконний шлюб та на винних у привласненні собі стану, чину, ордену, почесного титулу або імені, що їм не належить [132, с. 57].

Завідомість, в даному випадку, стосується правового значення вчинюваних дій. Так, особи чітко розуміють, що для укладення шлюбу існують законні перешкоди, однак нехтують ними.

Ст. 201 глави другої розділу другого «Про злочини проти віри та про порушення постанов, які її охороняють» передбачала наступне:

«Священнослужителі інших Християнських віросповідань, які завідомо допустять Православних до сповіді, причащання або освячення, або ж дітей їх до хрещення або миропомазанню за своїми обрядами, підлягають за це:

в перший раз – вигнанню від місць на строк від шести місяців до одного року;

у другий – позбавленню духовного сану та передачі під нагляд поліції.

За вчинення якої-небудь з цих духовних дій для Православних через незнання, вони підлягають: суворій догані, як за невідповідну їх званню необачність» [132, с. 71].

Таким чином, в разі наявності умисної форми вини, коли священнослужитель усвідомлював, що допускає до релігійних обрядів православних – наставала відповідальність за ч. 1. Якщо ж ознака завідомості була відсутня, то мала місце необережна форма вини, яка слугувала пом'якшуючою обставиною.

У ч.ч. 1-2 ст. 273 Уложення 1845 р. глави другої «Про бунт проти влади верховної та про державну зраду» розділу третього «Про злочини державні» було вказано:

«Винні у складанні та розповсюдженні письмових або друкованих оголошень, закликів або творів чи зображень з метою підбурити до бунту чи явної непокори Влади Верховної, засуджуються до:

позбавлення всіх прав стану та до заслання на каторжні роботи у фортецях на строк від восьми до десяти років, а якщо вони відповідно до закону не звільнені від покарань тілесних – і до покарання батогами через катів у мірі, визначеній ст. 21 цього Уложення для п'ятого ступеня покарань цього роду, з накладенням клейма.

До того ж покарання засуджуються викриті у зумисному розповсюдженні таких творів, та взагалі, всі, хто брав участь завідомо у цьому злочині, а так само і ті, хто у якому-небудь місці будуть, з тією самою злочинною метою, говорити публічно промови» [132, с. 103].

Для того, або зрозуміти доречність використання поняття «завідомість», необхідно встановити, яких об'єктивних ознак вона (завідомість) стосується, та чи зміниться смисл норми в разі її відсутності. З першим питанням допомагає впоратись зміст ч. 1, дослідивши який стає зрозумілим, що завідомість стосується правового значення вчинюваних дій: незаконного складання та розповсюдженні письмових або друкованих

оголошень, закликів або творів чи зображень, вчинених з метою підбурення до бунту чи непокори до влади.

Ключовим елементом в цьому випадку виступає також спеціальна мета, тобто суб'єктивна сторона кримінального правопорушення. Думається, завідомість (в цьому випадку) встановлювалась в разі, якщо особа не просто вчиняла одну з вказаних дій, а робила це, усвідомлюючи кінцеву мету цих дій.

У ч.ч. 1-2 ст. 274 було задекларовано:

«За складання та розповсюдження письмових та друкованих творів та за публічні промови, в яких хоча і без прямого та очевидного підбурювання до повстань проти Верховної Влади, оскаржуються та піддаються сумніву недоторканість прав її, або ж зухвало засуджується встановлена державними законами форма правління або порядок наслідування Престолу особа засуджується до:

позбавлення всіх прав стану та заслання на каторжні роботи на заводах на строк від чотирьох до шести років, а якщо вона відповідно до закону не звільнена від покарань тілесних – і до покаранню батогами через катів у мірі, визначеній статтею 21 цього Уложення для сьомого ступеня покарань цього роду, з накладенням клейма.

До такого ж покарання засуджуються викриті у зловмисному розповсюдженні таких творів, та взагалі, усі особи, що брали участь завідомо у цьому злочині [132, с. 104].

Завідомість у цьому складі злочину відігравала таку ж роль, як і в попередній нормі. Думається, доречно було об'єднати ці дві статті в єдину, а не роздувати законодавчий акт подібними нормами. Таке «роздуття» не тільки збільшувало об'єм документа, але і ускладнювало процес кваліфікації діяння.

Ст. 276 передбачала: «Винні у державній зраді, у будь-якому її виді, передбаченому у попередній ст. 275, а також і ті, хто взяв у ній завідомо будь-яку участь, засуджуються:

до позбавлення всіх прав стану та до смертної кари» [132, с. 107].

Думається, враховуючи обмежений обсяг нашого дисертаційного дослідження, розкриття змісту ст. 275, на яку спирається вищевикладена норма, є недоречним, особливо з огляду на її досить об'ємний зміст.

Що ж стосується завідомості, то в запропонованій нормі вона стосується фактичних дій винної особи. Сам злочин міг бути вчинений виключно в умисній формі вини.

Наступна згадка поняття «завідомість» міститься у змісті ст. 305 глави другої «Про образи та явну неповагу до публічних місць та чиновників, які виконують посадові обов'язки» розділу четвертого «Про злочини та проступки проти порядку управління». В даній нормі було зафіксовано:

«Хто буде викритий у складанні, підкиданні, виставленні у публічних місцях, або ж іншим яким-небудь способом, але завідомо та з умислом, розповсюдженні лайливих листів або інших творів та паперів, або зображень, образливих для вищих у державі місць та осіб, той, дивлячись на обставини, які більш або менш збільшують або зменшують вину його, засуджується:

або до втрати деяких, на підставі статті 53 цього Уложення, особливих прав та переваг, та до ув'язнення у гамівному будинку на час від двох до трьох років; або ж без позбавлення цих особливих прав та переваг, тільки до ув'язнення у гамівному будинку на строк від шести місяців до одного року» [132, с. 122].

Як і в попередніх випадках ознака завідомості стосувалась суспільно небезпечного діяння суб'єкта злочину. Структура словосполучення «завідомо та з умислом» свідчить, що законодавець допускав, що завідомість може бути характерна і злочинам з необережною формою вини, однак в даному випадку така форма виключалась.

У ч. 1 ст. 319 глави третьої «Про самовільне присвоєння влади та про складання фальшивих указів або приписів та інших документів, які видає уряд» вказаного розділу проголошувалось:

«За складання фальшивих, нібито за підписом Государя Імператора указів, маніфестів, грамот, рескриптів або інших документів, а також і за використання таких фальшивих указів, маніфестів або інших документів завідомо для будь-яких справ або цілей, винні у тому засуджуються до:

позбавлення всіх прав стану та заслання на каторжні роботи у рудниках без строку, а якщо вони відповідно до закону не звільнені від покарань тілесних, і до покарання у вигляді батогів через катів у мірі, визначеній ст. 21 цього Уложення для першого ступеня покарань цього роду, з накладенням клейма» [132, с. 129].

Вважаємо, в наведеній нормі вживання поняття «завідомість» є дещо непослідовним та недоречним кроком. Відтак, завідомість стосується більше не об'єктивних ознак, а використовується в якості синоніму поняття «умисно». Ба більше, вилучення категорії «завідомість» з диспозиції ч. 1 ст. 319 Уложення жодним чином не змінює її смислового значення, через що в черговий раз демонструє недоречність використання цієї ознаки в конкретному випадку.

Схожа ситуація зустрічається і у ч. 1 ст. 320:

«Винні у складанні фальшивих указів від імені Правлячого Сенату, або ж в зловмисній підчистці, виправленні або іншій зміні у справжніх указах Правлячого Сенату, або ж у використанні фальшиво складених або змінених указів завідомо для будь-яких справ або цілей, підлягають:

позбавленню всіх прав стану та заслання на поселення до віддалених місць Сибіру, а якщо вони відповідно до закону не звільнені від покарань тілесних, і покаранню батогами через катів у мірі, визначеній статтею 22 цього Уложення для першого ступеня покарань цього роду» [132, с. 130].

Думається, крім недоречності використання ознаки завідомості у змісті цієї норми, також слід наголосити на подібності цієї норми ст. 319, через що, на нашу думку, цікавим було б об'єднати ці норми в єдину (можливо, розділивши їх різними частинами).

Слід зауважити, що словосполучення «завідомо для будь-яких справ» вживалось і у ст.ст. 321 [132, с. 131] та 322 [132, с. 131-132]. Також слід зазначити суворість санкцій цих норм. Наприклад, за вчинення останнього злочину особа підлягала позбавленню всіх прав стану та засланням до Сибіру на поселення, а якщо вона, відповідно до закону, була не звільнені від покарань тілесних – і до покарання батогами через катів у мірі, визначеній ст. 22 Уложення для другого ступеня покарань цього роду, або ж позбавленню всіх особливих особисто і відповідно до стану присвоєних їй прав та переваг та засланням на проживання до губерній Томської або Тобольської, з ув'язненням на строк від двох до трьох років, або, якщо вона, відповідно до закону, не звільнена від покарань тілесних, покаранню різками у мірі, визначеній статтею 35 Уложення для третього ступеня покарань цього роду та направленню до виправної арештантської роти цивільного відомства на строк від чотирьох до шести років» [132, с. 131-132].

Таким чином, суб'єкт злочину піддавався тортурам та фізичним знущанням, що, без сумніву, не припустимо в демократичному суспільстві. Пояснення такої жорстокості, знову ж таки, криється у часових межах видання Уложення – початок ХІХ ст.

Ст. 323 Уложення 1845 р. передбачала покарання, визначене у ст. 319 (за складання фальшивих, начебто іменних, імператорських указів) за підроблення великої державної або ж іншої печатки імператора та використання її «завідомо у будь-яких справах чи випадках» [132, с. 133].

На нашу думку, використання завідомості в диспозиції ст. 323 Уложення 1845 р. є недоречним, адже підробивши цей предмет та користуючись ним для досягнення певної мети суб'єкт злочину апріорі діяв завідомо, тобто з високим ступенем усвідомлення незаконності на суспільній небезпеки такого діяння.

У ч. 1 ст. 324 було зазначено наступне:

«За підробку штемпеля або печатки якого-небудь судового або урядового місця чи посадової особи, та за використання в будь-яких справах

чи випадках завідомо цих фальшивих штемпелів чи печаток, або ж, хоча і справжніх державних штемпелів чи печаток, але знятих для цього з інших документів або речей, винні засуджуються: до втрати усіх особисто та за станом присвоєних їм особливих прав та переваг та до заслання на проживання до губерній Іркутської або Єнісейської, з ув'язненням на строк від двох до трьох років ті із заборonoю виїзду до інших Сибірських губерній протягом визначеного судом часу, від восьми до десяти років, або, в разі, якщо вони не звільнені від покарань тілесних, і до покарання різками у мірі, визначеній ст. 35 цього Уложення для другого ступеня покарань цього роду та до передання до арештантської роти цивільного відомства на строк від шести до восьми років» [132, с. 133].

Дана норма була схожою на арт. 5 I розділу Статуту Великого князівства Литовського 1529 р., в якому завідомість, як ознака суб'єктивної сторони (або ж ознака, що характеризує форму вини) стосувалася не тільки предмета злочину, але і суспільно небезпечного діяння винної особи.

У ч. ст. 345 глави п'ятої «Про злам в'язниць, уведення та втечу осіб, що знаходяться під вартою або наглядом» розділу четвертого Уложення 1845 р. було задекларовано:

«Хто буде завідомо переховувати засудженого на заслання для проживання у Сибіру або в одній з віддалених губерній, окрім Сибірських, або ж до робіт у виправних арештантських ротах цивільного відомства, або ж до ув'язнення у фортеці або у робочому чи гамівному будинку, або у в'язниці, той за це, дивлячись на тяжкість злочину, внаслідок якого особа-втікач була засуджена, та інші обставини, які більш чи менш збільшують чи зменшують цю вину, засуджуються:

або до тюремного ув'язнення на строк від шести місяців до одного року;

або ж до арешту на строк від трьох тижнів до трьох місяців» [132, с. 145].

Подібні норми також існували ще за часів Великого князівства Литовського (наприклад, арт. 60 розділу VII Статуту 1529 р.). Під завідомістю розумілося, що суб'єкту злочину було добре відомо про статус засудженого та про те, що надаючи йому притулок він, в такий спосіб, переховує його від відповідних органів влади.

Ч. 2 вищевикладеної норми передбачала:

«Ті, хто буде завідомо переховувати засудженого на каторжні роботи або поселення у Сибіру чи за Кавказом, підлягають за це, залежно від тяжкості злочину, за який особа-втікач була засуджена, та інших обставин, які більше чи менше збільшують чи зменшують їх вину: або позбавленню всіх прав стану та заслання до Сибіру на поселення, а в разі, якщо вони відповідно до закону не звільнені від покарань тілесних, і покаранню батогами через катів у мірі, визначеній статтею 22 цього Уложення для другого ступеня покарань цього роду;

або ж позбавленню всіх особливих, особисто та відповідно до стану присвоєних їм прав та переваг та заслання на проживання до губерній Томської або Тобольської, з ув'язненням на строк від двох до трьох років, або ж без ув'язнення, або ж, якщо вони відповідно до закону не звільнені від покарань тілесних, покаранню різками у мірі, визначеній статтею 35 цього Уложення для третього або п'ятого ступеня покарань цього роду та передачі до виправної арештантської роти цивільного відомства на строк від чотирьох до шести років, або від одного року до двох років» [132, с. 145-146].

На нашу думку, вказане діяння хоча і несло доволі високий ступінь суспільної небезпеки та мало жорстко каратися, однак визначені у санкції види покарань, все ж таки, були занадто жорстокими.

У ст. 346 Уложення 1845 р. було вказано:

«Шкіпер, який завідомо прийняв до себе на корабель злочинця, з метою увезти його з собою, засуджується: до тюремного ув'язнення на строк від шести місяців до одного року або до утримання у фортеці на строк від одного

до двох років, дивлячись на обставини, які супроводжували прийняття ним злочинця на свій корабель та переховування його від розшукової поліції.

Крім того і у будь-якому випадку він за це підлягає: грошовому стягненню від ста до тисячі рублів, також з огляду на обставини, які більш або менш збільшують чи зменшують його вину, та корабель, на який було прийнято біглого з-під варти, підлягає секвестру до внесення визначеної судом до стягнення суми» [132, с. 146].

Дана норма базувалась на положеннях ст. 254 Зводу 1832 р., яка була розглянута нами раніше. У новій редакції цієї статті була суттєво видозмінена санкція – відтепер основне покарання для шкіпера не дублювалось з покаранням, до якого засуджувався цей злочинець, а було формально визначене: тюремне ув'язнення, або ув'язнення у фортеці.

На нашу думку, такі зміни у санкції в цілому були доволі доречними та справедливими з огляду на помірну жорсткість цих покарань.

У ч. 1 ст. 351 глави шостої «Про тайні товариства та заборонені зібрання» розділу четвертого Уложення 1845 р. було сказано:

«Ті, хто у своїх маєтках, будинках чи інших місцях, що їм належать, або перебувають у їх управлінні, будуть завідомо допускати зібрання таємних шкідливих товариств, підлягають:

покаранням, передбаченим у статтях 347, 348 та 349 членам цих товариств визначеним» [132, с. 149].

Завідомість в даному випадку означає не тільки надання дозволу на зібрання, але, і що найголовніше, високий ступінь усвідомлення сутності цього зібрання та мети, яку переслідують ці товариства. Часткове підтвердження даного умовиводу міститься у ч. 2 названої статті:

«Якщо, однак, буде доведено, що їм мета, властивості та наміри цього зібрання були невідомі, то вони засуджуються:

до арешту на строк від трьох до семи днів, або від трьох тижнів до трьох місяців, дивлячись на обставини, що більше чи менше збільшують чи зменшують їх вину» [132, с. 149-150].

Невідомість в даному випадку виступає протилежним поняттям категорії «завідомість». Як наслідок, законодавець визнав її в цьому випадку в якості пом'якшуючої обставини.

У ч. 1 ст. 373 глави другої «Про перевищення влади та незаконну бездіяльність» розділу п'ятого «Про злочини та проступки по службі» було вказано:

«Якщо чиновник або інша посадова особа буде самовільно та завідомо перешкоджати діям іншої у виконанні посадових обов'язків, не маючи на те права або особливого припису від вищого керівництва, або інших законних підстав, то він за це підлягає, залежно від обставин, що більше або менше збільшують або зменшують його вину:

зауваженню або догані, більш або менш суворій; або вирахуванню від трьох до шести місяців зі строку служби; або ж відстороненню від посади; або ув'язненню у фортеці на строк від одного до двох років» [132, с. 159].

Враховуючи викладене можна зробити висновок, що така суб'єктивна ознака, як завідомість, стосується правового значення вчинюваних дій – особа незаконно перешкоджає діям іншої.

Широкий спектр покарань за дане суспільно небезпечне діяння пояснюється різним ступенем тяжкості можливих наслідків: в одних випадках вони незначні, тому суд міг обмежитись доганою, в інших же – вони могли бути дуже небезпечними, тому суд призначав покарання у вигляді, наприклад, ув'язнення у фортеці.

Ст. 389 Уложення 1845 р. передбачала:

«Коли винні у привласненні, використанні на власні потреби або ж іншій розтраті довірених їм по посаді грошових сум або іншого майна, не в змозі самостійно заплатити стягнення, що підлягає їм за ці діяння, і воно, на підставі ст. 63 цього Уложення, не може бути стягнуто з тих, хто завідомо сприяв їм у привласненні або розтраті, то це стягнення стягується з тих, хто мав здійснювати за ними нагляд або ж на суспільство, що їх обрало, але уже

у всякому випадку у тій лише мірі, яка необхідна для винагородження збитків, що були завдані казні або приватним особам.

Особи, що визначили таких чиновників на посади, не підлягають за них грошовому стягненню, якщо вони не брали участь у їх незаконних діях та не були зобов'язані здійснювати за ними безпосередній нагляд» [132, с. 168-168].

Таким чином, в указаній нормі поняття «завідомість» знову було пов'язане з такою об'єктивною ознакою, як суспільно небезпечне діяння.

У ч. 1 ст. 390 глави четвертої «Про підробки по службі» вищеназваного розділу вживається словосполучення «завідомо брехливе» під час опису складу злочину у вигляді підробки посадовою особою імператорських документів. За вказаний злочин передбачалось покарання у вигляді вищої міри покарання, передбаченої у ст. 319 цього нормативно-правового акта за складання фальшивих, начебто іменних, указів, маніфестів або рескриптів [132, с. 168-169].

Запропонована норма мала цілий ряд спільних рис зі ст.ст. 319-323 даного нормативно-правового акта, адже як і у вказаних нормах встановлювалась кримінальна відповідальність за підроблення певних документів. Основною відмінністю цих норм полягала у суб'єкті злочину – у ст. 390 ним могла бути виключно посадова особа. На нашу думку, більш доцільно було включити дану норму до однієї з цих норм (наприклад, до ст. 319), що дозволило б скоротити кількість статей та дозволило органам досудового розслідування та суду більш швидко та точно кваліфікувати суспільно небезпечні діяння.

Ч. 1 ст. 391 передбачала покарання для посадових осіб (або позбавлення всіх прав стану та заслання до Сибіру на поселення, а якщо особа відповідно до закону не звільнена від тілесних покарань – і до ударів батогами через катів у мірі, визначеній ст. 22 Уложення 1845 р. для другого ступеня покарань цього роду; або у вигляді втрати всіх, особисто та за станом присвоєних особистих прав та переваг та заслання на проживання до

губерній Томської або Тобольської, з ув'язненням на строк від двох до трьох років або, якщо особа не звільнена відповідно до закону від тілесних покарань – і до ударів різками у мірі, визначеній ст. 35 Уложення 1845 р. для третього ступеня покарань цього роду з передачею її до виправної арештантської роти цивільного відомства на строк від чотирьох до шести років) за включення у доклад, рапорт, протокол, журнал, свідчення, цивільні або торгові зобов'язання та інші які-небудь офіційні документи завідомо неправдивих показань [132, с. 169].

Зрозуміло, що даному злочину була властива лише умисна форма вини. При цьому, як слушно зазначає О.І. Габро, завідомість неправдивих показань означає повну інформованість особи щодо повідомлюваних даних показань про їх невідповідність реальним фактам. Така особа володіє повним знанням про об'єктивну істину, розуміє значення цієї істини [36, с. 126].

Повністю погоджуємось з указаними зауваженнями. Крім того, слід зауважити, що завідома неправдивість могла полягати як у повній вигадці фактів, так і у їх спотворенні.

Додамо, що в разі, якщо особа вносила до наведених документів неправдиві свідчення через власне суб'єктивне сприйняття оточуючого середовища, то в її діянні була відсутня ознака завідомості, а отже вона не могла бути притягнута до кримінальної відповідальності за вказаної норми.

У ст. 392 зазначалось:

«Посадова особа, викрита у видачі завідомо неправдивого свідчення про хворобу, бідність або гарну поведінку іншої і т.п., підлягає:

відстороненню від посади;

а якщо це було вчинено з корисливих мотивів:

до покарань, постановлених нижче цього у статті 402 за хабарі» [132, с. 169].

Вказана норма була схожою на попередню в питанні використання ознаки завідомості, яка, як і у ст. 391, стосувалась фактичного характеру дій суб'єкта злочину та, у більшій мірі, властивостей предмета злочину.

У ст. 421 глави восьмої «Про порушення порядку під час призначення на службу або посаду та під час звільнення з них» розділу п'ятого «Про злочини та проступки по службі» було задекларовано:

«Хто завідомо, призначивши чиновника одночасно на декілька посад, призначить йому по всім цим посадам оклад, коли це не дозволено особливими статутами тих місць або відомств, без отримання на те найвищого дозволу, той за це підлягає: в перший та другий раз суворому зауваженню; а у третій – догані, з занесенням її до послужного списку.

Викритий у цьому порушенні закону більше трьох разів: звільняється з посади» [132, с. 185].

В даному випадку завідомість характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини суб'єкта злочину, який, перш ніж здійснити відповідне призначення окладу, у повній мірі усвідомлював, що таке призначення забороняється законом.

У ст. 489 Уложення 1845 р. зазначалося:

«Чиновники фортечних справ, винні у вчиненні завідомо від чийогось імені фальсифікації справ або заочному укладанні актів від імені відсутніх, без необхідної для цього довіреності або ж від імені видуманої особи, або у складанні актів заднім числом, або у фальшивому засвідченні та у фальшивому записі акта до шнурової книги, або у приховуванні, знищенні чи умисній втраті частини книги та інших подібних фальсифікаціях, підлягають за це:

покаранням, передбачених у статті 391 за посадові фальсифікації» [132, с. 214].

Не зовсім зрозумілим виглядає рішення законодавця використати в диспозиції вищевикладеної норми ознаку завідомості, адже фальсифікуючи ту чи іншу справу та підписуючи її чужим ім'ям суб'єкт злочину в будь-якому разі діяв завідомо, тому таке уточнення було дещо недоречним.

В подібному значенні поняття «завідомість» вживається і у ст. 494 Уложення 1845 р., через що, думається недоцільним зупинятися на аналізі вказаної норми.

Наступна згадка поняття «завідомість» зустрічається у ч. 1 ст. 520:

«Чиновник, який завідомо допустив до вступу у державні підряди та поставки особу, яка не має якостей, яких вимагає для цього закон, підлягає: відстороненню від посади» [132, с. 224-225].

Під завідомістю мається на увазі, що суб'єкт злочину, перш ніж прийняти вказану особу до підряду, володів інформацією щодо невідповідності кандидата даній посаді, тому повинен був відмовити йому у цьому, однак, натомість, всупереч вимог законодавства, прийняв протилежне рішення.

Зрозуміло, що даний злочин належав до умисних. Якщо в діях суб'єкта злочину не було виявлено ознаки завідомості, а рішення про прийняття особи, що не відповідала відповідним критеріям, було прийнято через необережність, то його засуджували за ч. 2, в якій зазначалось:

«За упущення цього роду через необережність та неповноту зібраних даних, він підлягає: або суворій догані; або ж вирахуванню від трьох місяців до одного року зі строку служби, залежно від обставин, що більше або менше збільшують або зменшують його вину» [132, с. 224-225].

У ст. 524 названого законодавчого акту передбачалось:

«Якщо у приймальних квитанціях та рапортах, за якими здійснюється платіж грошей приватній особі, буде показано більше проти дійсно прийнятої кількості, то і приймальники, і постачальники, і ті, хто віддає, що у цьому злочині завідомо брали участь, засуджуються, разом із постановами про привласнення довіреного їм по службі майна (стаття 383 цього Уложення):

до позбавлення всіх особливих, особисто або відповідно до стану присвоєних їм прав та переваг та до заслання на проживання до Томської або Тобольської губернії, з ув'язненням на строк від одного до двох років. або,

якщо вони відповідно до закону не звільнені від тілесних покарань. до покарання різками у мірі, визначеній статтею 35 цього Уложення для четвертого ступеня покарань цього роду, і до передачі у виправні арештантські роти цивільного відомства на строк від двох до чотирьох років» [132, с. 226-227].

Не дивлячись на доволі високий ступінь суспільної небезпеки, на нашу думку, санкція статті була неадекватною цьому діянню, а мета призначення покарання полягала не у виправленні злочинця, а у його фізичному знищенні.

Що ж стосується осіб, що «завідомо приймали участь», то такі ж словосполучення використовувались у ст.ст. 16 та 276 Уложення 1845 р.

Цікавим виглядає зміст ч.ч. 1-2 ст. 560 відділення третього «Про переховування військових дезертирів та осіб, що перебувають на черзі по рекрутському набору» глави першої «Про злочини і проступки проти постанов про повинність військової служби» розділу четвертого «Про злочини і проступки проти постанов про повинності державні та земські»:

«Родини, винні у переховуванні рекрутів-втікачів, відданих на службу з того ж поселення або міського податного товариства, до якого належать ці родини, якщо втікачі прийняті ними зі знанням істинного їх стану а також не з доведеним наміром затримати їх для передачі керівництву, підлягають стягненню двох рекрутів, замість одного, за кожного такого втікача, що у них переховується.

Коли серед членів винних родин немає придатних до військової служби, то наступні за кожного втікача, що переховувався у них, два рекрути стягуються з інших родин того ж поселення або міського поданого товариства, що брали участь завідомо у переховуванні або знали про це» [132, с. 241].

Нагадаємо, кримінальна відповідальність за завідоме переховування окремих категорій осіб існувала ще за часів Великого князівства Литовського та закріплювалась у Статутах, а потім і у російському Зводі, що передував Уложенню 1845 р. Стаття ж 560 передбачала відповідальність не тільки за

сам безпосередній факт завідомого переховування, але і за наявність про це відомостей та їх недоведення владі. Тобто для притягнення особи до кримінальної відповідальності було достатньо довести у суді, що вона точно знала, що перед нею втікач та не повідомила про це відповідні органи, або ж свідомо допомагала їй (наприклад, принесла теплі речі, нагодувала тощо).

Ст. 562 була схожою за змістом зі ст. 560 та встановлювала кримінальну відповідальність за переховування або прийняття до себе «завідомо рекрута з солдатських дітей, який увійшов до складу гарнізонних батальйонів Внутрішньої Варти, або батальйонів та напівбатальйонів військових кантоністів та втік звідти» [132, с. 242].

Таким чином, дана норма не встановлювала відповідальність за «завідому участь у переховуванні», а лише криміналізувала «переховування чи прийняття завідомого рекрута...», через що була більш типовою.

Зміст ч. 1 ст. 591 глави другої «Про порушення Статутів Монетних» розділу сьомого «Про злочини та проступки проти майна та доходів казни» був наступний:

«Тим же, визначеним у попередніх 588 та 590 статтях, покаранням та на тій же підставі підлягають ті, хто приймав будь-яку участь у підробці монети, або ж завідомо виготовляли, доставляли чи купували штемпелі, форми та інші засоби для цієї підробки» [132, с. 257].

Додамо, що вказані статті встановлювали кримінальну відповідальність за підробку національних та іноземних монет. Покарання за ці діяння були доволі суворими: позбавлення всіх прав, заслання на каторжні роботи, тілесні покарання, накладення клейма. Завідомість у цій статті стосувалась такої об'єктивної ознаки, як зняття вчинення злочину.

Сама ж норма базувалась на положеннях ст. 539 глави шостої «Про порушення Статутів Монетних» Зводу 1832 р.

Схожою за змістом була ст. 595 Уложення 1845 р.:

«Хто завідомо запустить або привезе з-за кордону Російську монету, виготовлену у чужих краях, той за це підлягає: покаранню, передбаченому у ст. 595; завезена монета конфіскується» [132, с. 258].

Завідомість в даній нормі стосувалась не тільки суспільно небезпечного діяння, але і властивостей предмета злочину. Сама ж категорія «завідомість» та її роль в описаній диспозиції дозволяє зробити висновок, що злочину була властива виключно умисна форма вини.

У ст. 597 було задекларовано:

«Хто завідомо запустить або привезе до Росії з-за кордону фальшиву іноземну монету, той, крім її конфіскації, підлягає:

позбавленню всіх прав стану та заслання на каторжні роботи на заводах на строк від чотирьох до шести років, а якщо він відповідно до закону не звільнений від тілесних покарань, і покаранню батогами через катів у мірі, визначеній статтею 21 цього Уложення для сьомого ступеня покарань цього роду, з накладенням клейма» [132, с. 258-259].

Склад злочину ст. 597 був дуже схожим на склад злочину, передбаченого ст. 595 та відрізнявся лише предметом злочину. Можливо, доречно було б об'єднати дані норми в єдину статтю, розділивши їх різними частинами.

Ч. 2 ст. 598 [132, с. 259] встановлювала покарання у вигляді позбавлення деяких особливих прав та переваг, на підставі ст. 53, та ув'язнення у гамівному будинку на строк від двох до трьох років за завідому скупку металу, що утворився внаслідок обрізання монети або іншого способу зменшення ваги монети.

Завідомість в диспозиції цієї норми означала чітке усвідомлення того факту, що даний метал було добуто незаконним шляхом. Сам же злочин міг бути вчинений виключно з умисною формою вини.

Ч. 1 ст. 606 передбачала кримінальну відповідальність за «завідоме вироблення, доставку, продаж або покупку знарядь, призначених для підробки державних кредитних білетів, асигнацій, білетів державного

казначейства, білетів депозитних а також і інших білетів кредитних установ, що мають у загальному обігу достоїнство грошей або завідомо запустив або привіз фальшиві цього роду папери з-за кордону» [132, с. 264].

Очевидно, що в названому випадку завідомість стосувалась фактичних дій суб'єкта злочину та характеризувала інтелектуальний момент умисної форми вини.

У ст. 610 було вказано: «За підробку, привезення з-за кордону та випуск завідомо в обіг фальшивих іноземних асигнацій та білетів, також іноземних кредитних установ, винні підлягають:

позбавленню всіх прав стану та заслання на поселення до Сибіру, а у випадку, якщо вони відповідно до закону не звільнені від покарань тілесних, і покаранню батогами через катів у мірі, визначеній статтею 22 цього Уложення для другого ступеня покарань цього роду» [132, с. 265].

Таким чином, в даній нормі вкотре в Уложенні 1845 р. завідомість стосувалась фактичних дій винної особи та властивостей предмета злочину.

Категорія «завідомість» зустрічається і у главі третій «Про порушення статутів про гербовий папір» вищеназваного розділу. У ст. 613 Уложення 1845 р. задекларовано:

«За випуск або переведення завідомо фальшивого гербового паперу винні підлягають: покаранню, як співучасники тих, хто вчинив підробку цього паперу на підставі статті 125 цього Уложення» [132, с. 267].

В запропонованій нормі ознака завідомості стосується властивостей предмета злочину: особа, порушуючи законодавство повністю усвідомлює, що гербовий папір є фальшивим, однак все одно вчиняє суспільно небезпечне діяння.

Досить схожою на ст. 613 була диспозиція ст. 614, в якій зазначалось:

«Ті, хто не були викриті ні у співучасті з тими, хто вчиняв підробку гербового паперу, ні у знанні про них, вживають завідомо підроблений гербовий папір, засуджуються: до вищої міри покарань, визначених за крадіжко-шахрайство у статті 2184 цього Уложення.

Тому ж покаранню підлягають і ті, хто отримавши випадково підроблений гербовий папір і дізнавшись достовірно, що цей папір є фальшивим, замість надання його керівництву або знищення, передасть його, під видом справжнього, іншому» [132, с. 267].

На нашу думку, даний злочин не доцільно було виокремлювати в окрему норму. Дійсно, між ст. ст. 613-614 існували певні відмінності (насамперед в суб'єкті злочину), проте їх можна було розмежувати різними частинами статті.

Що ж стосується завідомості, то, на відміну від ст. 613, для визнання діяння злочином було достатньо довести той факт, що суб'єкт злочину був повністю впевнений у тому, що гербовий папір – підроблений, однак все одно користувався ним, не знаючи хто його виготовив.

Ч. 2 ст. 615 Уложення 1845 р. встановлювала кримінальну відповідальність у вигляді грошового стягнення та звільнення з посади за завідоме використання секретарями та присутніми негербового паперу або гербового паперу неналежної якості під час засвідчення та затвердження якого-небудь місцевого акта [132, с. 267].

Наведена стаття встановлювала покарання за порушення правил ведення діловодства. Для визнання особи суб'єктом злочину достатньо було довести, що наявні у нього знання були достатніми для усвідомлення того, що папір, який використовувався під час засвідчення та затвердження місцевого акта не відповідав законодавчим вимогам.

У ч. 2 ст. 626 глави четвертої «Про порушення Статутів Гірничих» названого розділу вказувалось наступне:

«Коли ж хтось сам або через інших завідомо та з умислом переставить, зіпсує або знищить знаки, що визначають первісну точку заявки іншого промисловця або свідчать про відвід, той, зі всіма його в цьому вчинку учасниками, підлягає:

позбавленню всіх прав стану та заслання на поселення до найбільш віддалених місць Сибіру, а у випадку, якщо він відповідно до закону не

звільнений від тілесних покарань, і покаранню батогами через катів у мірі, визначеній статтею 22 цього Уложення для першого ступеня покарань цього роду» [132, с. 271].

Вказана заявка подавалася промисловцями «на своє ім'я площі розсипів» «[132, с. 271] та стосувалася державних земель.

Саме ж словосполучення «завідомо та з умислом» вже зустрічалось у ст. 305 Уложення 1845 р. Факт повторності його використання у змісті цього законодавчого акта підтверджує наші здогадки про те, що законодавець допускав можливість наявності ознаки завідомості у злочинах з необережною формою вини та не ототожнював ці юридичні категорії.

Ст. 636 передбачала покарання у вигляді позбавлення всіх прав стану та заслання на поселення до найбільш віддалених місць Сибіру, а у випадку, якщо особа відповідно до закону не була звільнена від тілесних покарань, і до покарання батогами через катів у мірі, визначеній ст. 22 Уложення 1845 р. для першого ступеня покарань цього роду за купівлю або обмін на що-небудь викрадених дорогоцінних каменів у сирому або гранованому вигляді, а також і золота, срібла, платини завідомо у самих крадіїв та взагалі у заводських або фабричних людей [132, с. 275].

Думається, в зазначеній нормі використання ознаки завідомості було недоцільним через наступне словосполучення: «та взагалі у заводських або фабричних людей», що робило першу ознаку інтелектуального моменту вини необов'язковою. Відтак, особа могла бути винною за вчинення описаного злочину навіть у разі, якщо не мала жодних даних про походження предмету злочину або його власника.

Наступна згадка поняття «завідомість» зустрічається у ст. 664 глави п'ятої «Про порушення Статутів про Сіль розділу сьомого Уложення 1845 р.:

«Стягненням та покаранням, визначеним у попередній 663 статті, підлягають всі учасники незаконного видобутку солі з державних джерел та ті, хто переховував та незаконно розвозив її, а також і ті, хто купував її

завідомо для перепродажу та ті, хто утримував склади та пристані для тих, хто вчиняв цей незаконних розвіз або торг» [132, с. 287].

Вважаємо недоречним в даному випадку використання ознаки завідомості, яка стосувалась іншої суб'єктивної ознаки – злочинної мети. Без сумніву, якщо суб'єкт злочину вчиняв злочин для досягнення цієї мети то він, апріорі діяв завідомо.

Пояснити смисл цієї норми допомагає В.А. Низовцев, який наголошує на тому, що з 1705 р. у Росії було введено монополію на сіль. Уряд видавав промисловцям позики, щоб «сіль варили з надлишком». Від продажу солі, що була монополізована казною, надходили величезні прибутки. Так, за 1706-1728 рр. дохід перевищив 1102 тис. руб. З кожного пуду проданої солі податок («соляний податок») на користь казни складав 5-10 коп. З введенням монополії на сіль ціни на неї піднялись. Соляна монополія, що спочатку приносила великі доходи казні, швидко призвела до занепаду солеваріння. Не дивлячись на постійну увагу з боку уряду та заохочення промисловців до відкриття нових заводів, солепромисел почав занепадати, через що в країні стало не вистачати солі [79, с. 213].

Після цього робилися спроби відміни даної монополії, проте, не дивлячись на це, сіль на довгий час стала дефіцитним стратегічним товаром.

Слід зазначити, що названа у вказаній нормі санкція ст. 663 Уложення 1845 р. [132, с. 286] передбачала конфіскацію солі та грошові стягнення.

Враховуючи високу цінність цього продукту покарання вважалось доволі суворим.

У ст. 665 цього нормативно-правового акта було вказано:

«Ті, хто купують завідомо незаконно видобуту сіль з державних джерел лише для власного домашнього споживання та не брали участь у її захованні, підлягають:

грошовому стягненню вдвічі проти ціни солі ними придбаної; крім того, придбана ними таким чином сіль відбирається у них та направляється до казни» [132, с. 287].

Суб'єктивна ознака завідомості в даному випадку стосувалась як предмета злочину, так і фактичних дій суб'єкта злочину та свідчила про наявність у покупців солі достовірних знань про її походження.

Ст. 673 передбачала різного роду стягнення (від грошового стягнення до тюремного ув'язнення або передачі до робочого будинку на певний строк) за «вивезення Маницької солі з землі війська Донського, за продаж її як на головних по війську ярмарках, так і на різноманітних суміжних з сусідніми губерніями, а також і за всякий, де б це не було, продаж, обмін, позику, або передачу цієї солі стороннім особам завідомо для вивозу її за межі війська» [132, с. 291].

В запропонованій нормі завідомість фактично заміняє таку суб'єктивну ознаку складу злочину, як мета. Враховуючи роль та значення завідомості в попередніх нормах вважаємо, що її використання в ст. 673 є непослідовним та недоречним рішенням з боку законодавця. Більш логічним виглядала б заміна словосполучення «завідомо для» на «з метою».

Схожим на попередні був зміст ст. 681 Уложення 1845 р., в якому передбачалась кримінальна відповідальність за купівлю «завідомо викраденої солі» [132, с. 296].

В цій нормі законодавець повернувся до ідеї використання завідомості в якості суб'єктивної ознаки, що входить до складу вини та характеризує інтелектуальний момент її умисної форми.

Цікавим виглядає зміст ч.ч. 1-2 ст. 722 глави шостої «Про порушення постанов про збори по напоях та акцизу» розділу сьомого даного законодавчого акта:

«Покупці напоїв, виготовлених або провезених всупереч закону, якщо вони про це знали, підлягають: конфіскації напоїв та грошовому стягненню, передбаченому пунктом 1-м попередньої статті 715;

покупці напоїв, що завідомо привезені з місць, що перебувають на особливих в цій справі правах у губернії Великоросійській, караються так само, як і перевізники (стаття 711)» [132, с. 310].

Варто відзначити використання законодавцем в даній нормі словосполучення «якщо вони про це знали» та категорії «завідомість». Без сумніву, в цій статті вони відіграють однакове значення, тому, на нашу думку, для зменшення обсягу ст. 722 необхідно було викласти зміст ч. 1 наступним чином: «Купівля напоїв, завідомо виготовлених або провезених всупереч закону, карається – конфіскацією напоїв та грошовим стягненням, передбаченим п. 1 ст. 715».

Згадується поняття «завідомість» і у главі сьомій зазначеного вище розділу. Так, у ч. 1 ст. 775 передбачалось:

«За підробку установлених для приготованого тютюну бандеролей, а також і за участь у такій підробці та вживанні завідомо фальшивих бандеролей, винні підлягають: покаранням, передбаченим у ст. 612 за підробку гербового паперу» [132, с. 332-333].

Зауважимо, що за вказаний злочин було передбачено дуже суворе покарання: позбавлення всіх прав стану та заслання на каторжні роботи на заводах на строк від чотирьох до шести років, а у разі, якщо суб'єкт злочину не звільнений від тілесних покарань, і покарання батогами через катів у мірі, визначеній статтею 21 цього Уложення для сьомого ступеня покарань цього роду, з накладенням клейма [132, с. 266].

Загалом же завідомість стосувалась властивостей предмета злочину. Для визнання особи суб'єктом злочину необхідно було довести наявність у неї достовірних знань про факт підробки цих бандеролей.

У ст. 777 було задекларовано: «Стягненням, визначеним у попередній 776 статті, підлягають також і особи, які купували завідомо у таких фабрикантів або продавців безакцизний тютюн для перепродажу. Ті, хто купував цей тютюн для власного вживання, не підлягають жодній відповідальності [132, с. 333].

Додамо, що за вказані діяння були передбачені покарання у вигляді штрафу та конфіскації майна.

В даній нормі завідомість стосувалась фактичних дій винної особи та третіх осіб, а її наявність свідчила про умисну форму вини в цьому злочині.

У ст. 807 глави восьмої «Про порушення Статутів Митних» Уложення 1845 р. мова йдеться про «грошові стягнення з начальників, які завідомо допустили судна, повозки або коней, що знаходились у їх розпорядженні, до такого використання» [132, с. 346].

Під «таким використанням» малося на увазі використання їх для незаконного перевезення товарів, а ознака завідомості стосувалась фактичних дій цих начальників.

У ст. 810 було передбачене наступне:

«Ті, хто перевозив завідомо на своїх або на чужих конях, повозках або суднах, неоголошені на митниці товари, якщо вони доведуть їх хазяїна, підлягають грошовому стягненню від 30 до 60 рублів.

Ті ж, хто будуть ховати або завідомо приймати, або складати у своєму домі, коморі, магазині, або у своєму маєтку товари, що були таємно провезені, або ж приймати такі товари на страх, підлягають за це грошовому стягненню вдвічі проти ціни схованого» [132, с. 348].

В названій нормі завідомість свідчила про високий ступінь усвідомлення суб'єктом злочину наявності відповідних ознак об'єктивної сторони. Безумовно, даному злочину була характерна виключно умисна форма вини.

Ознака завідомості стосувалась фактичного характеру дій суб'єкта злочину і у ст. 923 [132, с. 384], в якій передбачалась кримінальна відповідальність за «завідоме надання притулку» вигнанцям у місцях, з яких їх було вигнано.

У ст. 932 Уложення 1845 р. було затверджено покарання у вигляді грошового стягнення та позбавлення всіх особливих особисто та відповідно до стану присвоєних прав та переваг із засланням на проживання до Іркутської або Єнісейської губерній, з ув'язненням на строк від трьох до чотирьох років із заборонаю виїзду до інших Сибірських губерній протягом

строку, визначеного судом від десяти до дванадцяти років за використання або прийняття чиновниками митниці завідомо фальшивих документів для порушення митних правил (про які було зазначено у ст. 931 [132, с. 386].)

Таким чином, завідомість відігравала важливу роль в наведеній нормі, адже в разі відсутності в діях винного суб'єктивної ознаки завідомості особа не підлягала кримінальній відповідальності за даною нормою (навіть якщо нею були прийняті або використані фальшиві документи).

У ст. 946 глави дев'ятої «Про порушення Статутів про державні ліси» розділу сьомого даного нормативно-правового акта було задекларовано:

«Той, хто ховає завідомо викрадений іншими державний ліс або вироблені з нього вироби, підлягає покаранню, як співучасники у злочині, за правилами, визначеними у статті 125 цього Уложення» [132, с. 392].

Нагадаємо, словосполучення «завідомо викрадене» застосовувалось ще за доби Великого князівства Литовського та виключало необережну форму вини.

У ст. 310 розділу восьмого «Про злочини та проступки проти суспільного благоустрою» глави першої «Про злочини та проступки проти постанов, що охороняють народне здоров'я» Уложення 1845 р. була закріплена кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення всіх прав стану та смертної кари за підробку особами, що прибули з місць, де поширюється чума, документа або використання завідомо документа підробленого, хоча він і був підроблений іншими, а також за використання істинного, але чужого документа, з метою скоротити карантинні заходи або зовсім уникнути їх [132, с. 413].

Наявність вказаної спеціальної мети автоматично свідчила про присутність ознаки завідомості, тому, на нашу думку, вживання вказаного поняття в диспозиції ст. 310 Уложення 1845 р. було недоцільним.

Ст. 1034 даного нормативно-правового акта передбачала наступне:

«Хто з власників готелів, постоялих дворів і т.п. закладів, надасть завідомо особі, що зупиниться у нього, ліжко, постіль або білизну, які

використовувала особа, що хворіє заразною хворобою, без дотримання всіх заходів безпеки, той за це підлягає: грошовому стягненню від 10 до 50 рублів, або арешту на строк від трьох тижнів до трьох місяців, враховуючи обставини, що більш або менш збільшують або зменшують його вину» [132, с. 423].

Таким чином, у викладеній статті завідомість стосувалась фактичних дій винної особи – власника закладу, у якого не було сумнівів щодо того, що наданою ним білизною або ліжком до цього користувалась хвора на заразну хворобу особа. Ба більше, розуміючи цей факт суб'єкт злочину не здійснив належну дезінфекцію.

У ст. 1035 було сказано:

Власники трактирів, харчевень та інших подібних закладів, які завідомо використовують для приготування або розноски припасів та напоїв, або для надання послуг тим, хто відвідує ці заклади, людей, що хворіють на заразливі хвороби, підлягають за це: грошовому стягненню від 5 до 30 рублів» [132, с. 423].

Вказане діяння за своїм ступенем суспільної небезпеки було схоже на попереднє. Завідомість, як і в розглянутому вище випадку, стосувалась фактичних дій винної особи та характеризувала інтелектуальний момент виключно умисної форми вини.

Санкція ст. 1069 [132, с. 437] передбачала грошове стягнення від 10 до 100 рублів або арешт на строк від трьох тижнів до трьох місяців за приготування їжі завідомо у посудинах, зроблених зі шкідливих для здоров'я матеріалів.

В описаній нормі спостерігається зв'язок суб'єктивної ознаки завідомості з властивостями предмета злочину та фактичними діями винного. Загалом, враховуючи ступінь суспільної небезпеки, вважаємо недостатніми санкції, запропоновані в ст.ст. 1034-1035, 1069 Уложення 1845 р.

У ст. 1075 відділення сьомого «Про порушення правил, встановлених для продажу, зберігання та використання речовин ядовитих та

сильнодіючих» була закріплена кримінальна відповідальність у вигляді грошового стягнення від 10 до 100 рублів та позбавлення назавжди права продавати ядовиті та сильнодіючі речовини за завідомий продаж останніх особам, які не мають права на їх купівлю, або в разі, якщо вони не надали такий дозвіл, або в разі недотримання інших заходів безпеки під час такого продажу [132, с. 439].

Без сумніву, ознака завідомості свідчила про умисну форму вини в даному злочині та стосувалась дій винної особи. Завідомість свідчила про впевненість суб'єкта злочину у тому, що покупці не мають права на купівлю цих товарів.

Ч. 2 ст. 1119 встановлювала відповідальність у вигляді грошового стягнення від 25 копійок до 1 рубля для доглядача державного запасного магазину або ями у Сибіру в поселенні державних кріпаків за завідоме порушення встановлених правил: прийнятті у ці магазини зіпсованого або несвіжого хліба, або у неналежній кількості [132, с. 458].

В цій нормі спостерігається зв'язок завідомості з правовим значенням вчинюваних дій: суб'єкт злочину був ознайомлений з правилами прийняття зіпсованого товару, однак, всупереч закону, порушив їх.

У ст. 1121 [132, с. 460]. було передбачено покарання у вигляді догани або грошового стягнення для «Волосних Правлінь», через завідому недбалість яких відбулось порушення процедур по обміну несвіжого хліба на свіжий.

З наведеного прямо випливає, що законодавець Російської імперії допускав факт того, що завідомість може характеризувати необережну форму вини. Нагадаємо, в підрозділі 1.1 нашого дослідження була описана позиція Р.В. Вереши, відповідно до якої завідомість може бути присутня у злочинах з необережною формою вини, втім дана думка, принаймні на сьогоднішній день, не отримала широкої підтримки в науковому середовищі.

Повертаючись до злочину, передбаченого ст. 1121 Уложення 1845 р. зауважимо, що якщо розглядати під терміном «завідомість» ознаку, що

характеризує інтелектуальний момент форми вини та являє собою повне усвідомлення (яке не викликає сумнівів) суб'єктом злочину певних об'єктивних ознак, то в даному випадку виникають сумніви щодо можливості існування в цьому злочині необережної форми вини. Думається, в даному випадку суб'єкту злочину притаманна виключно умисна форма вини.

У ч. 2 ст. 1125 було задекларовано: «Крім того старожили, якщо ними завідомо зроблені невірні показання, підлягають: стягненню по 25 коп. з кожного» [132, с. 461].

Додамо, що ч. 1 даної норми передбачала кримінальну відповідальність селян за незаконне претендування на державні виплати.

У запропонованій нормі ознака завідомості свідчила про умисне викривлення показань суб'єктом злочину.

Ст. 1152 глави третьої «Про порушення громадського спокою, порядку та постанов, що їх охороняють» розділу восьмого Уложення 1845 р. закріплювала:

«Викриті у доставці завідомо зловмисним шайкам або товариствам зброї або ж інших знарядь, або інших яких-небудь засобів для вчинення (за припущенням) ними злочинів, підлягають за це тим самим покаранням, які у попередніх 1148, 1149, 1150 статтях визначені за вступ в ці шайки або товариства, зі знанням про їх діяльність та призначення» [132, с. 473].

Безумовно, вказаному злочину була характерна виключно умисна форма вини, а сама завідомість стосувалась третіх осіб та фактичних дій винної особи.

У трьох наступних статтях також зустрічаються згадки поняття «завідомість»: ст. 1153 передбачала кримінальну відповідальність за «завідомий дозвіл» [132, с. 473] на проживання або переховування осіб, що входять до складу «зловмисної шайки», ст. 1154 – за «завідоме прийняття» [132, с. 474] від членів шайки речі, добути злочинним шляхом для

зберігання, продажу, передачі або інших цілей, ст. 1155 – за скупку «завідомо викрадених або незаконно провезених» [132, с. 474] речей.

Таким чином, у названих нормах завідомість стосувалась фактичних дій винної особи або властивостей предмета злочину.

У третьому абзаці ст. 1168 було передбачено наступне:

«Той, хто схилить іншого до неправдивих завідомо показань свідка, караються, як підбурювачі до злочину, за правилами, у статті 126 цього Уложення визначеними» [132, с. 482].

В даному випадку завідомість в більшій мірі властивостей предмета злочину. Нагадаємо, схоже використання завідомості зафіксовано у ч. 1 ст. 391 вказаного нормативно-правового акта.

У ст. 1193 було задекларовано:

«Хто буде переховувати або ж завідомо тримати у себе людину, що має прострочений, хоча і менше шести місяців, паспорт, той за це підлягає, якщо ця людина проживала у нього менше шести місяців, грошовому стягненню 5 рублів, і крім того у столицях – по 15 копійок, а в інших місцях – по п'ять копійок за кожні сутки такого перетримання» [132, с. 494].

Беззаперечно, у викладеній статті завідомість стосувалась фактичних дій винної особи, яка умисно тримала у себе людину, розуміючи при цьому, що вона порушила законодавство.

Наступна норма (ст. 1194) була схожою на попередню та передбачала покарання у вигляді грошового стягнення за «завідоме переховування або тримання» [132, с. 494] євреїв без особливого паспорта та осіб, в яких не було (або були прострочені) визначені законом документи.

Викладене свідчить про певну упередженість законодавця до єврейської нації, через що можна стверджувати про антисемітський характер Уложення 1845 р.

У ст. 1211 вказувалось:

«Хто у паспорті, білеті, перепустці або іншому документі своєму або чужому, змінить визначені у ньому строки або місця перебування, або буде

пред'являти, чи іншим чином використовувати завідомо такі змінені проти справжніх документи, той підлягає за це:

позбавленню всіх особливих особисто або відповідно до стану присвоєних йому прав та переваг та заслання на проживання до віддалених губерній, крім Сибірських, з ув'язненням на строк від трьох до шести місяців, або, якщо він відповідно до закону не звільнений від покарань тілесних – передачі до робочого будинку на строк від шести місяців до одного року [132, с. 501].

Цікаво, що такому ж покаранню, відповідно до ст. 1212 [132, с. 501], підлягали і ті, хто свій документ передавав завідомо іншому для проживання з ним та ті, хто з такими чужими документами завідомо проживав або пересувався, видаючи їх за свої.

Отже, у ст. 1211 спостерігається зв'язок завідомості з властивостями предмета злочину, а у ст. 1212 – з фактичними діями винної особи. Поза всяким сумнівом, суб'єктивна сторона цих суспільно небезпечних діянь виражалася в умисній формі вини.

У ст. 1283 глави четвертої «Про злочини проти суспільної моралі та порушення постанов, що її охороняють» розділу восьмого було вказано:

«Ті, хто утримують готелі, ресторани, кавові будинки, трактири, їдальні, бані та інші публічні заклади, за надання завідомо способів до розпусти у їх закладах, підлягають грошовому стягненню: у перший раз від 10 до 12 рублів, у другий – вдвічі більше, в третій – окрім грошового стягнення, визначеного за повторний злочин, заклади їх зачиняються» [132, с. 522].

Для притягнення особи до кримінальної відповідальності за вказаною статтею необхідно було достатньо довести факт того, що вона була поінформована про факти систематичного надання послуг сексуального характеру в її закладі, однак жодним чином не перешкоджала цьому а, навіть навпаки – створювала для цього необхідні умови.

Схожий зв'язок завідомості з об'єктивними ознаками складу злочину спостерігається у ст. 1284 Уложення 1845 р.:

«Хто завідомо, з грошової або іншої винагороди, у кімнатах, які він займає або в кімнатах, що знаходяться у його віданні, буде дозволяти проводити розпусту, хоча і не у вигляді постійно відкритого будинку, той за це підлягає арешту на строк від семи днів до трьох тижнів» [132, с. 522].

Фактично, наведені склади злочинів різнилися між собою спеціальним суб'єктом.

У ч. 2 ст. 1322 глави шостої «Про порушення постанов про виховання юнацтва» розділу восьмого Уложення 1845 було сказано:

«Хто за попередньою статтею 1321 вже підлягав стягненню за прийняття вчителя, що не має необхідного свідоцтва, знову завідомо прийме такого вчителя до себе у дім або учбовий заклад, той за це засуджується до грошового стягнення вдвічі проти призначеного за перший раз» [132, с. 536].

Під «завідомим прийняттям» малося на увазі, що суб'єкт злочину повторно приймав вчителя, знаючи про те, що останній не має державної ліцензії.

Цікавим є зміст ст. 1578 глави дванадцятої «Про порушення постанов про кредити» розділу восьмого:

«Хто підпише під чужу руку вексель або іншим чином складе його фальшиво, той за це підлягає: позбавленню всіх прав стану та заслання до Сибіру на поселення, а у разі, якщо він відповідно до закону не звільнений від тілесних покарань, і до покарань батогами через катів у мірі, визначеній статтею 22 цього Уложення для другого ступеня покарань цього роду.

Цьому ж покаранню підлягає і той, хто отримав будь-яким способом, але завідомо, вексель фальшивий або втрачений, або викрадений, та буде шукати за ним платіж» [132, с. 625].

Роль завідомості у наведеній нормі була дуже важливою, адже для притягнення особи до кримінальної відповідальності мало бути доведено, що

вона володіла відомостями про існування відповідних обставин (тобто знала, що вексель був фальшивий, втрачений або викрадений).

Ст. 1648 глави тринадцятої вказаного розділу «Про порушення Статутів Торгівельних» закріплювала:

«За викрадення, привласнення або приховання врятованого або знайденого від корабля або іншого судна, що зазнав аварії, а також і за купівлю такий речей завідомо викрадених, привласнених або прихованих, та за будь-яку участь у тому та другому, винні підлягають: покаранням, визначеним у статті 2148 цього Уложення за крадіжку під час пожежі, повені або під час іншого нещасного випадку» [132, с. 652].

Нагадаємо, схоже використання поняття «завідомості» (в якому вона стосується властивостей предмета злочину) було зафіксовано у ст. 1155 даного законодавчого акта.

Ч. 2 ст. 1665 передбачала:

«У разі прийняття на корабель завідомо злочинця, корабельник засуджується: до покарання, визначеного у ст. 346 цього Уложення» [132, с. 658].

Викладена стаття базувалась на змісті ст. 254 глави сьомої «Про злом в'язниць, звільнення злочинців та обурення проти влади, встановленої законом» розділу четвертого «Про злочини проти уряду» 1832 р., що була проаналізована нами вище.

Досить схожим виглядає зміст наступної статті:

«Корабельник, який завідомо прийме на корабель служителя або водохідця іншого корабельника, без письмового свідоцтва або дозволу на це останнього, засуджується:

до стягнення, визначеного у статтях 1193 та 1194 цього Уложення за перетримання людей без належних видів, та до винагородження за заподіяні цим попередньому власнику того служителя або водохідця збитки» [132, с. 658].

Думається, доречно було б об'єднати ст.ст. 1665 та 1666 в єдину норму, розділивши їх різними частинами, що дозволило дещо скоротити обсяг Уложення 1845 р.

Наступна згадка поняття «завідомість» зустрічається у змісті ч. 1 ст. 1712:

«Хто з осіб, які відвідують Біржу, буде викритий у розповсюдженні на ній умислом шкідливої для ходу комерції звістки, завідомо неправдивої, той за це підлягає:

до ув'язнення у гамівному будинку на строк від одного до двох років з позбавленням деяких, визначених у статті 53 Уложення, особливих прав та переваг» [132, с. 673].

Ознака завідомості відігравала важливу роль у згаданій диспозиції, адже свідчила про обізнаність суб'єктом злочину факту неправдивості відповідної інформації (неправдивість могла полягати як у повному вигадуванні даних, так і у частковій правді). У разі ж, якщо особа розповсюджувала неправдиву звістку з метою заподіяння шкоди «ходу комерції», проте вважала, що ця звістка відповідає об'єктивній дійсності, її відповідальність за даною нормою виключалася.

У ст. 1845 зазначалося: «Якщо, під час пред'явлення у Пробірну Палату покупцем якої-небудь з дорогоцінного металу речі, для перевірки ваги, виявиться, що під час її продажу вага було показана невірно, то продавець, якщо це було зроблено ним без умислу, помилково, підлягає: грошовому стягненню вп'ятеро проти ціни ваги, якої бракує у речі;

але якщо він обманув покупця використанням невірних завідомо ваг або іншим чином з наміром, то засуджується: до вищої міри покарання, визначеного у статті 2184 цього Уложення за крадіжко-шахрайство. У будь-якому випадку покупець, на підставі статті 62 цього Уложення, винагороджується за заподіяні йому збитки за рахунок винного» [132, с. 710].

З наведеного випливало, що ч. 1 ст. 1845 містила пом'якшуючі обставини – необережну форму вини. Ч. 2, в свою чергу, містила не тільки

обтяжуючу обставину, якою виступала умисна форма вини, але і ознаку завідомості, що характеризувала її інтелектуальний момент та стосувалася знаряддя вчинення злочину. Враховуючи це, на нашу думку, законодавець цілком справедливо передбачив у ч. 2 більш сувору санкцію.

У ст. 1853 глави першої «Про незаконне позбавлення прав стану» розділу дев'ятого «Про злочини та проступки проти законів про стани» зазначалось:

«Визначеному у попередній 1852 статті покаранню підлягає і той, хто складе фальшивий акт, або ж у справжньому акті зробить які-небудь підчистки або виправлення з наміром позбавити кого-небудь права стану або звання, а також і кожний, хто завідомо використає такий фальшивий або зловмисно змінений акт, або зробить з нього яке-небудь незаконне використання» [132, с. 713].

Як було встановлено вище, кримінальна відповідальність за завідоме використання певних фальшивих предметів була передбачена ще в артикулі 5 розділу I Статуту 1529 р. «Як має бути покараний той, хто здійснював підробку великокняжих листів або печатки», а такий зв'язок завідомості з об'єктивними ознаками отримав широке поширення в наступних кримінально-правових актах, що діяли на території України в різні часові періоди. В описаній же нормі завідомість стосувалась фактичних дій винної особи.

У ч. 1 ст. 1872 глави другої «Про присвоєння прав стану або особливих переваг, або ж звання, або почесних достоїнств, титулів та інших відзнак» розділу дев'ятого значилось:

«Особа, яка маючи право володіти кріпаками, придбає їх завідомо купівлею або іншим чином у того, хто незаконно володіє ними, не маючи на те права відповідно до свого стану, підлягає за це: визначеному вище цього у статті 1869 грошовому стягненню, якому, на підставі тієї ж статті, підлягає і продавець, як неправильно володівший ними» [132, с. 723].

Враховуючи зміст поняття «завідомість», думається, слухним було використати його не на початку речення в словосполученні «придбає завідомо купівлею» (адже купуючи в іншої особи кріпаків особа апріорі здійснювала ці дії завідомо), а всередині у словосполученні «у того, хто завідомо для винного незаконно володіє ними», для того, аби підкреслити, що для притягнення особи до кримінальної відповідальності за цією нормою вона мала усвідомлювати факт незаконного володіння кріпаками попереднім хазяїном.

Загалом же дана норма на сьогоднішній день виглядає варварською, так як торгівля людьми в сучасному цивілізованому світі вважається тяжким злочином. Втім, нагадаємо, в Російській імперії кріпацтво було скасовано лише у 1861 р.

Ч. 1 ст. 1880 передбачала наступне:

«Чиновник судової або урядової частини, який завідомо засудить або допустить засудження до тілесного або іншого покарання таку особу, яка, відповідно до свого стану, або за особливими постановами, звільнена законами від покарань цього роду, або також завідомо виконає або допустить виконання незаконної постанови про таке покарання, підлягає за це: покаранню, у статті 370 цього Уложення за перевищення влади» [132, с. 726].

У запропонованій статті суб'єктивна ознака завідомості стосувалась правового характеру дій винуватої особи та характеризувала інтелектуальний момент виключно умисної форми вини спеціального суб'єкта злочину.

У ст. 1962 глави третьої «Про нанесення каліцтв, ран та інших ушкоджень здоров'ю» розділу десятого «Про злочини проти життя, здоров'я, свободи та честі приватних осіб» вказувалось:

«За нанесення вагітній жінці, завідомо та з умислом каліцтва, рани, або важливої у здоров'ї шкоди, або ж побоїв чи катувань, або інших мук, якщо наслідком цього будуть передчасні пологи та смерть немовля, винний, хоча і буде доведено, що він не мав прямого наміру спричинити це нещастя, засуджується за це: до найсуворіших з покарань, визначених вище цього

статтями 1948-1955 та 1957-1961 за умисне заподіяння каліцтва, ран, ушкодження здоров'ю, або катувань або мордувань та побоїв, та завжди у найсуворішої міри» [132, с. 764].

Вважаємо використання в запропонованій нормі словосполучення «завідомо та з умислом» є недоцільним, адже видаливши із тексту поняття «завідомо» смисл диспозиції не зміниться. Більш доречним, на нашу думку, було б використати цю ознаку відносно характеристики потерпілої від злочину особи та викласти цю норму в такому варіанті: «За умисне нанесення жінці, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності...».

Ст. 1974 закріплювала кримінальну відповідальність за «завідоме принесення іншому виклику на поєдинок» [132, с. 768] та стосувалась фактичних дій винної особи. Криміналізація цього діяння пояснювалась бажанням влади викоренити традиційні для Російської імперії дуелі. Наприклад, російський імператор Микола I відносився до дуелей з огидою, відомі його слова: «Я ненавиджу дуель. Це – варварство. На мій погляд, у ній немає нічого лицарського». Проте, саме на 20-40 роки XIX ст. припадають гучні дуелі Пушкіна з Дантесом, Рилєєва з князем Шаховським, Грибоедова з Якубовичем, Лермонтова з де Барантом та Мартиновим. Відповідно до Уложення 1845 р. відповідальність за дуелі була суттєво знижена: секунданти та лікарі звільнялись від покарання, а покарання дуелянтам вже не перевищувало ув'язнення у фортеці від 6 до 10 років зі збереженням дворянських прав. На практиці ці заходи не застосовувались – найбільш розповсюдженим покаранням було переведення в діючу армію на Кавказ, а у випадку смертельного випадку на дуелі – розжалування в рядові, після чого дуелянти швидко поновлювались у офіцерському чині [9, с. 57].

Отже, не дивлячись на поступове зниження суворості покарань в кримінально-правових актах Російської імперії, в Уложенні 1845 р. існував цілий ряд норм, що передбачали кримінальну відповідальність за проведення дуелей.

У ст. 1995 глави п'ятої «Про свавільне залишення людини у небезпеці та ненадання допомоги тому, хто гине» розділу десятого значилось:

«Якщо хто-небудь з будь-яких мотивів, хоча і без рішучого наміру на смертовбивство, але завідомо та з умислом заведе або поставить іншого в таке становище, в якому за всією вірогідністю життя його повинно було зазнати небезпеки, то винний у цьому засуджується: до покарань, визначених вище цього у статті 1929 за смертовбивство без прямого на це наміру» [132, с. 777].

З наведеного випливає, що як і в розглянутій ст. 1962 Уложення 1845 р. законодавець використав поняття «завідомо» у словосполученні «завідомо та з умислом». На нашу думу, такий крок з боку законодавчого органу влади був недоцільним, адже ознака завідомості в цьому випадку була присутня в діях суб'єкта злочину автоматично, через що можна було обійтись без згадування завідомості.

Ст. 2043 глави першої «Про злочини проти союзу шлюбного» розділу одинадцятого «Про злочини проти прав сімейних» передбачала наступне:

«У всіх випадках, визначених у попередніх 2040, 2041 2042 статтях, священники, які проведуть шлюбну церемонію, та священнослужителі та служителі церкви, які завідомо брали у цьому участь підлягають: покаранням, визначеним церковними правилами за укладання незаконних шлюбів» [132, с. 801].

Додамо, що у вказаних нормах була передбачена кримінальна відповідальність за укладання шлюбу всупереч волі одного з подружжя.

Таким чином, завідомість у викладеній статті стосувалась фактичного характеру дій співучасників злочину – осіб, які допомагали священникам організувати цю церемонію. Ознака завідомості в даному випадку свідчила про їх умисну форму вини.

Ч. 1 ст. 2046 закріплювала:

«Неодружена особа християнської віри, яка завідомо побралася з іншою, яка вже перебуває у шлюбі, підлягає це: позбавленню всіх особливих

особисто та відповідно до стану присвоєних їй прав та переваг та заслання на проживання до Томської або Тобольської губерній, з ув'язненням на строк від одного до двох років, або, якщо вона відповідно до закону не звільнена від тілесних покарань, покаранню різками у мірі, визначеній статтею 35 цього Уложення для четвертого ступеня покарань цього роду та передачі до виправної арештантської роти цивільного відомства на строк від двох до чотирьох років» [132, с. 803].

Дана норма, як і попередня, стосувалась фактичного характеру дій винної особи. Завідомість свідчила про те, що суб'єкт злочину володів достовірними знаннями (та, що важливо, усвідомлював це) про те, що його «друга половинка» перебуває у законному шлюбі.

Схожою була ст. 2050 Уложення 1845 р., в якій зазначалось:

«Особа, що сповідує віру православну, за завідоме одруження в такій ступені споріднення або якості, в якій закон не дозволяє шлюбів, підлягає за це: тюремному ув'язненню на строк від шести місяців до двох років та церковному покаянню за визначенням духовного суду.

Постанови цієї статті не розповсюджуються на осіб, що укладають завідомо шлюб у першому або другому ступенях споріднення. За незаконні шлюби цього роду винні підлягають: покаранням, нижче цього у статтях 2087 та 2088 за кровозмішення в цих ступенях визначених» [132, с. 805].

Як і в попередній нормі завідомість стосувалась фактичних дій суб'єкта злочину. Для притягнення особи до кримінальної відповідальності необхідно було довести, що вона була обізнана про ступінь свого споріднення з іншим з подружжя і це не викликало у неї жодних сумнівів.

Цікавим виглядає зміст ст. 2053:

«Батьки або опікуни за допущення завідомо шлюбу у заборонених законами ступенях спорідненості підлягають: арешту на строк від трьох днів до трьох місяців, залежно від більшого або меншого ступеня спорідненості.

Постанови цієї статті також не розповсюджуються на тих, хто допустив завідомо шлюб у першому або другому ступені спорідненості; в цих

випадках особи, що завідомо допустили такий шлюб підлягають: покаранням, як співучасники у кровозмішенні, на підставі статті 125 цього Уложення» [132, с. 806].

Без сумніву, запропонована норма порушувала принцип особистої відповідальності. Сама ж завідомість принаймні дозволяла уникнути кримінальної відповідальності батькам або опікунам, які не знали про шлюб.

У схожому значенні завідомість використовувалась і у ст. 2054 [132, с. 806], що передбачала покарання у вигляді тюремного ув'язнення або арешту за укладання шлюбу раніше або пізніше визначеного законами церковними або державними віку. Крім того, таке ж покарання було передбачено і для батьків, опікунів або старших родичів, які завідомо надали свою згоду на цей шлюб, або навіть підбурили до нього.

Двічі категорія «завідомість» зустрічається у ст. 2062:

«Хто для приховання перешкод, що існують для укладання шлюбу, надасть завідомо фальшиві або з умислом змінені акти або документи, або ж використає який-небудь інший обман, той за це підлягає: покаранням, встановленим у статтях 2202 та 2204 цього Уложення за фальсифікації.

Суворість покарань збільшується або зменшується залежно від роду наданих завідомо фальшивих або з умислом змінених документів, або залежно від інших обставин, що збільшують або зменшують вину» [132, с. 808].

В обох випадках завідомість в більшій мірі стосувалась властивостей предмета злочину, втім, враховуючи наявність у суб'єкта злочину спеціальної мети у вигляді приховання перешкод, що існували для укладання шлюбу, доцільність використання в цій нормі поняття «завідомість» була дискусійною, адже особа, яка надає фальшиві документи з вказаною метою апріорі діє завідомо.

Подібні зауваження відносяться і до ч. 2 ст. 2064 даного законодавчого акта, що передбачала кримінальну відповідальність за «несправедливе показання або про вік осіб, що уклали шлюб, або про дозвіл на цей шлюб від

їх керівництва, або батьків чи опікунів» [132, с. 809] із завідомим використанням фальшивих документів.

У ст. 2066 було вказано: «Священики православні, які завідомо провели церемонію одруження осіб, які не досягли віку, необхідного для вступу у шлюб, або перебували у такому віці, коли шлюб вже не дозволяється, або ж перебувають у такому ступені споріднення, в якій шлюб законами церкви заборонений, а також і у випадках, визначених вище цього у статті 2055, підлягають за це: стягненням та покаранням на підставі правил, визначених у Статуті Духовних Консисторій 27 березня 1841 року» [132, с. 810].

В разі ж, якщо церемонію шлюбу завідомо проводили священики інших християнських віросповідань – відповідальність наступала відповідно до ст. 2067 Уложення 1845 р.

З цього випливає, що для кваліфікації їх дій необхідно було довести, що вони проводили цю церемонію завідомо. Ба більше, за проведення з будь-яких корисливих або інших особистих мотивів церемонії шлюбу, який хоча і був заборонений законами, але не вважався недійсним, вони підлягали покаранню у вигляді позбавлення духовного сану на підставі ч. 3 ст. 2067 вказаного нормативно-правового акта.

Загалом же зв'язок завідомості з об'єктивними ознаками був подібний до того, що існував у розглянутій ст. 2043 Уложення 1845 р.

Ст. 2098 глави першої «Про насильницьке заволодіння чужим нерухомим майном, про захват на неправильне використання доходами або іншою вигодою чужого маєтку та про знищення граничних меж та знаків» розділу дванадцятого «Про злочини та проступки проти власності приватних осіб» передбачала покарання у вигляді грошового стягнення за завідому забудову, орання, засівання або інше захоплення або отримання іншої власної вигоди без згоди дозволу власника цієї землі» [132, с. 825].

Так як вказані дії полягали у захопленні чужої землі (даними термінами прямо оперує законодавець), вважаємо використання у диспозиції цієї статті

ознаки завідомості було недоречним, адже захоплюючи землю особа в будь-якому випадку повністю усвідомлює, що дана земля їй не належить.

У ст. 2169 глави третьої «Про викрадення чужого майна» розділу дванадцятого проголошувалось:

«Ті, хто завідомо та постійно надають притулок крадіям, які хоча і не належать до жодної шайки, підлягають за це покаранням, визначеним у статті 1155 цього Уложення» [132, с. 864].

Фактично дана норма мала цілий ряд спільних рис зі ст. 345 Уложення 1845 р., в якій також передбачалась кримінальна відповідальність за надання притулку, однак іншій категорії осіб – засудженим.

Ст. 2179 передбачала кримінальну відповідальність для тих, «хто у грі забороненій або незабороненій буде завідомо використовувати підроблені карти, кісточки і т.п. або давати оточуючим напої чи зілля, або замінить карту або ігрові кісточки, або ж взагалі буде викритий у якому-небудь іншому для перемоги обмані» [132, с. 868].

Враховуючи той факт, що законодавець характеризував ці дії як «обман для перемоги», вважаємо, що ознака завідомості у диспозиції цієї статті була присутня автоматично, тому у використанні поняття «завідомо» не було жодної потреби.

У ст. 2190 глави четвертої «Про привласнення та приховання чужої власності» розділу дванадцятого було задекларовано:

«Тим же покаранням та на тих же підставах підлягає і той, хто отримавши будь-яким способом акти або інші документи, що слугують доказами на право власності, фальшиво складені, або зловмисно через підчистки, поправки або іншим чином змінені, і знаючи про це, пред'явить ці документи у суді або передасть їх для цього іншому, або ж вчинить також завідомо яке-небудь інше незаконне з ними використання» [132, с. 871-872].

Таким чином, ознака завідомості стосувалась правового значення вчинюваних дій та характеризувала інтелектуальний момент умисної форми вини.

Одразу тричі поняття «завідомість» зустрічається у змісті ст. 2200 глави п'ятої «Про злочини та проступки за договорами та іншими зобов'язаннями» розділу дванадцятого. Спочатку двічі у диспозиції ч. 1 у словосполученнях «завідомо неправдиві новини» та «завідомо неправдивих відомостей», а у ч. 3 у словосполученні «завідомо фальшиві документи».

В усіх перелічених випадках завідомість в більшій мірі стосувалась властивостей предмета злочину. Крім того, як і в більшості розглянутих випадків, суб'єктивна сторона цих злочинів характеризувалась умисною формою вини.

В наступних нормах, в яких фігурувала завідомість, дана ознака також стосувалась властивостей предмета злочину або фактичних дій винної особи: ст. 2207 (вживається у словосполученні «завідомо підроблені акти»), ст. 2208 (передбачена кримінальна відповідальність за завідоме використання підроблених документів), ст. 2209 (згадуються «завідомо фальшиві акти»)

У ст. 2210 двічі зустрічається категорія «завідомість»:

«Хто маєток вже проданий продасть завідомо кому-небудь іншому, той за це, крім повернення узятих за незаконну угоду коштів та винагород за нанесені збитки, підлягає: позбавленню всіх прав стану та заслання до Сибіру на поселення, а у разі, якщо він відповідно до закону не звільнений від покарань тілесних, і покаранню батогами через катів у мірі, визначеній статтею 22 цього Уложення для другого ступеня покарань цього роду.

Тому ж покаранню підлягає і той, хто здійснить продаж завідомо майна, що йому не належить або чужого кріпака, без особливого на те повноваження або права, або ж маєток видуманий» [132, с. 882].

У цьому випадку завідомість свідчила про повне усвідомлення суб'єктом злочину факту проведеної раніше угоди з продажу даного маєтку або ж факту того, що майно чи кріпак йому не належать. Фактично, суб'єкт злочину вчиняв шахрайство.

Схоже покарання було передбачено і у ст. 2211 Уложення 1845 р. за «продаж завідомо майна», що перебувало під заборонаю продажу. У двох

наступних статтях вказаного законодавчого акта також зустрічається слово «завідомо», що вживається в подібному значенні в наступних словосполученнях: «продаж завідомо викраденого майна» (ст. 2212) [132, с. 883], «завідомо викрадене майно» (ст. 2213) [132, с. 883].

У диспозиції ст. 2214 значилось:

«Той, хто купив завідомо майно у малолітнього або неповнолітнього без належного на те дозволу або згоди піклувальників, підлягає за це...» [132, с. 883-884].

Для притягнення особи до кримінальної відповідальності за вказаною нормою органи досудового розслідування або суд повинні були довести, що їй було відомо, що продавець не досяг необхідного віку.

Остання згадка поняття «завідомість» містилась у ст. 2217 даного нормативно-правового акта у словосполученнях «завідомо викрадена річ» та «прийняття завідомо у заставу викраденого майна» та, як і в більшості розглянутих вище випадків стосувалась властивостей предмета злочину та фактичних дій винної особи.

Отже, проаналізувавши норми Уложення 1845 р., в яких міститься ознака завідомості можна дійти висновку, що в даному законодавчому акті завідомість стала використовуватись значно частіше, ніж в розглянутих вище документах та, як правило характеризувала інтелектуальний момент умисної форми вини (хоча в окремих випадках законодавець допускав і необережну форму). В багатьох випадках використання поняття «завідомості» було недоречним з огляду на наявність самостійних ознак суб'єктивної сторони (вина, мотив, мета), які автоматично передбачали наявність завідомості.

У 1903 р. у реформованій Російській імперії було видано нове Кримінальне уложення. Як зазначають В.Б. Романовська та С.Л. Рогов, однією з головних задач укладачів нового уложення була задача відходу від казуїстики Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року та розробки визначень злочинів за їх істотними ознаками. Це дозволило скоротити об'єм Кримінального уложення [95, с. 183].

Зауважимо, що новий кодифікований акт так і не вступив у законну силу в повному обсязі. Не дивлячись на це, він залишив значний відбиток у вітчизняному кримінальному праві, тому його дослідження є вкрай важливим.

Прийняття нового законодавчого акта було викликано цілим рядом факторів. Так, як вказує О.М. Григор'єв, В другій половині XIX ст. в Російській імперії було проведено ряд реформ, що вплинули на всі сфери життя. Як вказує О.М. Григор'єв, необхідність проведення реформ у кримінальному законодавстві була об'єктивно обумовлена глибинними соціальними структурними змінами в Російській державі, а саме: ліквідацією патримоніальної влади поміщиків над кріпосними селянами, скасуванням тілесних покарань для представників податних верств населення, реорганізацією системи судочинства тощо [41, с. 14].

У новому Уложенні 1903 р. також широко використовувалось поняття «завідомість». Так, у першому абзаці ст. 51 було передбачено:

«У злочинному діянні, вчиненому декількома особами, що погодились на його вчинення або діяли завідомо узгоджено, співучасниками визнаються ті, хто: 1) безпосередньо вчинили злочинне діяння або брали участь у його виконанні; підбурили іншого до співучасті у злочинному діянні; 3) були пособниками, що надали засоби, або усунули перешкоди, або надали допомогу у вчиненні злочину порадою, вказівкою або обіцянкою не перешкоджати його вчиненню або приховати його» [119, с. 10].

Під «завідомо узгоджено» малося на увазі, що особи заздалегіть спланували між собою порядок дій під час злочину. Таке значення ознаки завідомості розглядалось у п. 1.1 нашої дисертаційної роботи та відповідає змісту поняття «завідомо», що міститься в «Академічному тлумачному словнику української мови» та жодним чином не суперечить ідеї визнання під ним повного усвідомлення суб'єктом злочину певних об'єктивних ознак.

У ст. 91 було вказано: «Розкольник або сектант, винний у проведенні за своїми обрядами хрещення або іншого духовного обряду, що знаменує

прийняття у розкол або секту, над особою завідомо православною або такою, що підлягає хрещенню за правилами церкви православної, якщо не підлягає покаранню за розбещення, карається: арештом.

Цьому ж покаранню підлягає розкольник або сектант, винний у проведенні іншого духовного заходу над особою, яка завідомо під час його проведення сповідувала православну віру» [119, с. 20].

Таким чином, вказана норма частково базувалась на змісті розглянутої вище ст. 201 Уложення 1845 р. Сама ж завідомість характеризувала інтелектуальний момент виключно умисної форми вини.

У схожому значенні завідомість також використовувалась у ст. 93 (в словосполученні «над завідомо православними») та ст. 94 Уложення 1903 р.

Ст. 104 «Про бунт проти Верховної Влади та про злочинні діяння проти Священної Особи Імператора та Членів Імператорського Будинку» передбачала покарання у вигляді ув'язнення у фортеці на строк до трьох років за розмноження, зберігання або завезення з-за кордону творів або зображень, в яких завідомо містились образи або погрози в адресу імператора, імператриці або спадкоємця, з метою розповсюдження або публічного виставлення, якщо ця мета не була досягнута [119, с. 23].

Нагадаємо, в попередніх законах про кримінальну відповідальність також були наявні норми, що передбачали покарання за образу панівної еліти держави (наприклад, розглянута ст. 305 Уложення 1845 р.). У ст. 104 Уложення 1903 р. завідомість стосується властивостей предмета злочину, що повинен був містити певну образливу тематику або критику відносно представників імператорської родини.

Думається, враховуючи той факт, що завідомість є саме суб'єктивною ознакою, використання її в даній нормі було дещо невдалим, адже з юридичної точки зору органи досудового розслідування або суд мали довести, що суб'єкт злочину усвідомлював, що вказана тематика є образливою (при цьому зрозуміло, що враховуючи форму тогочасного режиму Російської імперії, особу визнавали винною за принципом «коли

треба», навіть якщо предмет злочину не містив прямої образи монархів). Через це більш слушним було б виключити поняття «завідомо» з тексту диспозиції ст. 104, а саму образливу тематику встановлювати за допомогою експертизи, визначивши чіткі критерії аналізу.

Наступна згадка категорії «завідомість» зустрічається у п. 4 ч. 2 ст. 108 глави четвертої «Про державну зраду»: «Якщо російський підданий сприяє або не перешкоджає ворогу у його військових чи інших ворожих проти Росії діях, а це сприяння або відсутність перешкодження ворогові полягали у вбивстві начальника армії, штабу, загону війська, окремої частини або команди, укріплення, військового порту, ескадри або військового судна, або особи, яка завідомо виконує важливе військове доручення або обов'язок, або у переданні кого-небудь з цих осіб до рук ворога, то цей підданий карається смертною карою» [119, с. 24].

Вважаємо, враховуючи зміст поняття «завідомість», більш вдалою вбачається наступна редакція цієї статті: «...або особи, яка завідомо для винного...».

У ч. 1 ст. 111 Уложення 1903 р. було задекларовано:

«Винний в опублікуванні або у повідомленні уряду або агенту іноземної держави, що не перебуває у стані війни з Росією, плану, малюнка, документа, копії з них або відомостей, що завідомо, в цілях зовнішньої безпеки Росії, зберігаються у таємниці від іноземної держави, карається: каторгою на строк до 8 років» [119, с. 24].

Дане суспільно небезпечне діяння відносилось до умисних злочинів, а ознака завідомості стосувалась властивостей предмета злочину. Такий же зв'язок завідомості з властивостями предмета злочину спостерігається у наступних ст.ст. 114 (приймання завідомо негодних для використання засобів) [119, с. 25] та 115 (передання у військовий час завідомо шкідливих для здоров'я або завідомо непридатних для вживання предметів забезпечення; приймання завідомо шкідливих для здоров'я або завідомо непридатними для вживання предметів) [119, с. 25-26];

У ст. 116 Уложення 1903 р. проголошувалось: «Уповноважений Росії, винний у діях, спрямованих до укладання договору з іноземним урядом завідомо на шкоду Росії, або у дипломатичних перемовинах з іноземним урядом, що були спрямовані завідомо на шкоду Росії, карається: терміною каторгою.

Цьому ж покаранню підлягає службовець, що перебуває при уповноваженому, винний у повідомленні йому завідомо неправдивих відомостей або у іншому порушенні службових обов'язків, з метою підбурити уповноваженого до дій, спрямованих на укладання договору з іноземним урядом завідомо на шкоду Росії, або до дипломатичних перемовин з іноземним урядом, що спрямовані завідомо на шкоду Росії, якщо такі дії або перемовини настали» [119, с. 26].

Таким чином, законодавець п'ять разів використав поняття «завідомість» у змісті запропонованої норми, в яких дана ознака стосується фактичного діяння винної особи, настання можливих наслідків та властивостей предмета злочину. Шляхом вживання даного терміну орган законодавчої влади визначив виключно умисну форму вини в цих злочинах.

Відповідно до п. 1 ст. 117 даного нормативно-правового акта, до термінової каторги також засуджувався винний у пошкодженні, прихованні, захопленні або підробці документа, що слугує завідомо доказом права Росії по відношенню до іноземної держави [119, с. 26].

Поза всяким сумнівом, такий злочин ніс велику суспільну небезпеку, тому встановлене покарання було досить суворим. Суб'єктивна сторона злочину характеризувалась виною у формі умислу.

У ч.ч. 1-2 ст. 120 глави п'ятої «Про смуту» зазначалось:

«Винний у тому, що не залишить місце публічного скупчення за завідомою вимогою поліцейської влади, карається: арештом на строк не більше трьох місяців.

Якщо для розсіювання такого скупчення, у зв'язку з завзятим непослухом його учасників, поліцейській владі довелося викликати на

допомогу іншу поліцейську владу, то той, хто не залишив скупчення, після нової завідомо вимоги розійтись, карається: арештом [119, с. 26].

Думається, у вказаному випадку ознака завідомості не відіграла важливої ролі в диспозиції, тому в кожній з частин можна було уникнути використання цього поняття.

Наступні згадки категорії «завідомість» зустрічаються у ст.ст. 124-127 Уложення 1903 р. У ст. 124 було сказано: «Винний в участі у співтоваристві, завідомо забороненому в установленому порядку, карається: ув'язненням у фортеці на строк не більше одного року або арештом» [119, с. 28].

Диспозиція ст. 125 зазначала: «Винний в участі у співтоваристві, що завідомо поставило цілі своєї діяльності...» [119, с. 28]. Після цього у статті передбачались три різновиди цілей щодо підбурення населення проти влади, за які було передбачено покарання у вигляді ув'язнення у виправному будинку або фортеці.

Схожою за своїм змістом була ч. 1 ст. 126 Уложення 1903 р. [11903, с. 28]. В ній також йшлося про співтовариство, що завідомо поставило визначену ціль своєї діяльності, яка, втім, відрізнялася від тих, що були викладені у ст. 125 – повалення державного устрою або вчинення злочинів шляхом вибухових речовин або снарядів.

Зрозуміло, що тяжкість такого злочину була набагато вища за попередні, тому санкція статті була набагато суворішою – каторга на визначений строк та заслання на поселення.

Ч. 2 даної статті проголошувала: «Якщо таке співтовариство завідомо мало у своєму розпорядженні засоби для вибуху або склад зброї, то винний в участі у такому співтоваристві карається: строковою каторгою» [119, с. 28].

У ст. 127 [119, с. 28] була передбачена кримінальна відповідальність за «допущення зібрання завідомо незаконного співтовариства» на власній території.

З наведеного випливає, що за допомогою завідомості у вказаних нормах законодавець визначав умисну форму вини, проте, в більшості

випадків вона автоматично впливала зі змісту диспозиції, тому в її використанні не було нагальної потреби.

Ч. 2 ст. 132 [119, с. 28] передбачала кримінальну відповідальність за розмноження, зберігання або привезення з-за кордону творів та зображень, що ображали владу з метою їх розповсюдження або публічного виставлення. Для того, аби особа була визнана винною за вчинення цього злочину необхідно було довести у суді, що вона «завідомо про їх зміст» [119, с. 28], тобто знала про їх зміст.

Як було вказано вище, схожі норми містились і в Уложенні 1845 р. (наприклад, ч.ч. 1-2 ст. 273 Уложення 1845 р.). Крім того, схожий склад злочину був передбачений ст. 104 «Про бунт проти Верховної Влади та про злочинні діяння проти Священної Особи Імператора та Членів Імператорського Будинку» Уложення 1903 р. (дані статті навіть містили схожий недолік в питанні використання ознаки завідомості). Через це доцільно було об'єднати останню статтю зі ст. 132 в єдину норму.

У ст.ст. 133 та 134 Уложення 1845 р. завідомість стосувалась властивостей предмета злочину (в більшій мірі) та фактичних дій винної особи (згадуються твори та зображення, що завідомо містили вихваляння злочину та завідомо неправдивий слух).

Ст. 156 глави сьомої «Про протидію правосуддю» передбачала:

«Винний у завідомо неправдивій заяві владі, від якої залежить відкриття кримінального переслідування, про тяжкий злочин або злочин, що не відбувся карається: арештом [119, с. 35].

Не зовсім доречним виглядає словосполучення «тяжкий злочин або злочин», адже в даному випадку законодавець встановлював кримінальну відповідальність за завідомо неправдиву заяву про вигаданий не тільки тяжкий злочин, але і злочин будь-якого іншого ступеня тяжкості. Через це, думається, більш вдалим було б обмежитись єдиним поняттям злочин.

Зауважимо, що наступна стаття (157) [119, с. 35] передбачала кримінальну відповідальність у вигляді тюремного ув'язнення за «завідомо

неправдиве звинувачення». При цьому, якщо особа завідомо неправдиво звинувачувала іншу у вчиненні тяжкого злочину, то її дії кваліфікувались за ч. 2 даної норми [119, с. 36], санкція якої передбачала покарання у вигляді ув'язнення у виправному будинку.

Враховуючи ступінь суспільної небезпеки даного злочину вважаємо, що вид закріпленого за нього покарання був доволі справедливим, проте, на нашу думку, доречно було встановити конкретні межі цього покарання.

Ст. 158 Уложення 1903 р. передбачала покарання у вигляді ув'язнення у виправному будинку за «завідомо неправдиві, на шкоду правосуддю, свідчення...» [119, с. 36].

Суб'єктивна ознака завідомості характеризувала інтелектуальний момент умисної форми вини та свідчила про умисне надання суб'єктом злочину інформації, що не відповідала дійсності в повному або частковому обсязі. У схожому значенні вона використовувалась і у ст.ст. 159 (згадується в контексті надання завідомо неправдивих письмових або речових доказів), 160 (у словосполученні «завідомо неправдиві свідчення»), 161 (зустрічаються словосполучення «завідомо неправдиві свідчення» (двічі), «завідомо неправдиве засвідчення», «надання суду завідомо неправдивих даних»).

У ст. 165 було задекларовано: «Якщо доказ вимагався від винного завідомо у провадженні справи по тяжкому злочину, то винний карався: тюремним ув'язненням» [119, с. 37].

Вважаємо дискусійною необхідність використання завідомості у цьому випадку, адже статус «провадження справи по тяжкому злочину» має бути об'єктивним, а відповідальність за ненадання доказів в такому провадженні не має залежати від розуміння цього статусу суб'єктом злочину.

У диспозиції ч. 1 ст. 166 зазначалось: «Винний у пошкодженні, прихованні або захопленні речового або письмового доказу, що завідомо охороняється відповідною владою для долучення або долученого до провадження по кримінальній або цивільній справі...» [119, с. 38].

Без сумніву, суб'єктивна сторона даного злочину характеризується виключно умисною формою вини, а ознака завідомості, що характеризує її інтелектуальний момент стосується властивостей предмета злочину.

Ст. 167 закріплювала наступне:

«Винний у переховуванні або у сприянні переховуванню особи, завідомо засудженої до арешту або залученої до слідства або суду за звинуваченням у проступку, якщо таке переховування вчинено з метою приховати особу від суду або покарання, карається: грошовою пенею не більше ста рублів» [119, с. 38].

Кримінальна відповідальність за подібні діяння була започаткована ще за часів Великого князівства Литовського (наприклад, у артикулі 30 розділу сьомого «Про земські насильства, про побої і про вбивства шляхтичів»). У диспозиції ж ст. 167 Уложення 1903 р. завідомість виглядає зайвою, адже маючи спеціальну злочинну мету (приховати особу від суду або покарання) суб'єкт злочину в будь-якому разі усвідомлює, що переховує особу, засуджену до арешту або залученої до слідства або суду.

Схожим на попередню норму виглядає зміст ст. 168:

«Винний у переховуванні або сприянні переховуванню особи завідомо:

1) засудженої до ув'язнення у тюрмі або до більш суворого покарання;
2) притягнутої до слідства або суду за звинуваченням у тяжкому злочині або злочині, або такої, що розшукується владою за підозрою у їх вчиненні;

3) учинившої тяжкий злочин але такої, що ще не розшукується владою,

якщо таке переховування вчинено метою приховати особу від суду або покарання, карається: тюремним ув'язненням.

Якщо:

1) особа переховувала злочинця, завідомо засудженого до каторги;
2) переховування перетворено на промисел,

то винний карається ув'язненням у виправному будинку.

Якщо ж особа переховувала особу, яка завідомо вчинила тяжкий злочин, статтями 99-102, 108 та 118 передбаченими, або звинувачена в їх вчиненні, або засуджена за них, то винний карається...» [119, с. 38].

Думається, роль завідомості в цих злочинах полягала у тому, щоб уникнути випадків притягнення до відповідальності осіб, які не володіли інформацією про те, що особи, яких вони приютили у себе переховувались від органів державної влади за вчинення вказаних діянь. Проте, для цього доречно було вказати «завідомо для винного», адже у викладеному вище варіанті виникають сумніви щодо того, хто мав повністю усвідомлювати факт вчинення вказаних діянь особою, яка переховується: сама ця особа, або ж суб'єкт злочину, передбаченого ст. 168.

Подібні зауваження характерні і до змісту ч. 1 ст. 192 зазначеного нормативно-правового акта, в якій передбачалась кримінальна відповідальність за переховування завідомо біглого військового.

У диспозиції ст. 169 Уложення 1903 р. було вказано: «Винний:

- 1) у явці з повинною у тяжкому злочині або злочині, що завідомо вчинила інша особа;
- 2) у видаванні себе під час слідства або у суді завідомо неправдиво за іншу особу, притягнуту в якості обвинуваченого у тяжкому злочині або злочині;
- 3) у відбуванні покарання у вигляді позбавлення волі завідомо за іншу, засуджену до нього особу...» [119, с. 39].

Таким чином, поняття «завідомість» вживалось тричі у вказаній статті: двічі воно стосувалось фактичних дій суб'єкта злочину та одного разу – правового значення вчинюваних дій третьою особою. В кожному випадку завідомість свідчить про наявність у суб'єкта злочину виключно умисної форми вини.

В багатьох подальших нормах Уложення 1903 р. завідомість характеризувала інтелектуальний момент умисної форми вини та стосувалась властивостей предмета злочину або фактичних дій винної особи. Наприклад,

такий зв'язок спостерігається у ст.ст. 171 (тіло, що завідомо підлягає огляду), 212 (завідомо шкідлива домішка), 213 (завідомо шкідлива домішка), 230 (завідомо небезпечна домашня тварина), 265 (передбачена кримінальна відповідальність за завідомо неправдиві слухи), 273 (у словосполученні «завідомо чужої або неналежно виданої винному посвідки на постійне проживання»), 272 (у словосполученні «винний у публічному носінні ордена або знаку розрізнення, що завідомо не належить винному»), ст. 276 (у словосполученні «завідомо неправдиві запевнення про нещасний випадок або хворобу»), 281 (згадуються «завідомо безсоромні твори або зображення»), 294 (передбачена кримінальна відповідальність за випуск у обіг із установи для тиснення видання: з завідомо неправдивою позначкою про дозвіл на його видання цензурою; з завідомо неправдивим позначенням установи, в якій воно було відтиснуте; з завідомо неправдивим позначенням імені видавця або відповідального редактора, якщо вказане видання випущено без відповідного дозволу [119, с. 63]), 355 (завідомість вживається двічі у словосполученнях «продаж, купівля або вивезення золота, завідомо не звільненого від оплати гірською даниною»), 356 (згадується у словосполученнях «товарний знак, що перебуває завідомо у виключному користуванні іншого промисловця або торговця» та «завідомо поставлений самовільно знак» [119, с. 73-74]), 376 (завідомо неправдива заява) тощо.

Схожий зв'язок завідомості з об'єктивними ознаками передбачений у диспозиціях ст.ст. 298-300, 305, 327-328 також вживається поняття «завідомість». Так, ст. 298 передбачала кримінальну відповідальність за розповсюдження видання, що «завідомо підлягало попередньому перегляду цензури, але не отримало цензурного дозволу» [119, с. 63], ст. 299 – за друк твору, «що був завідомо заборонений вироком суду, або внесений до списку заборонених книг» [119, с. 64], ст. 300 – за випуск в обіг «завідомо затриманого цензурою видання» [119, с. 64], ст. 305 – за розголошення у друкованих виданнях відомостей «завідомо всупереч забороні про їх розголошення» [119, с. 65], ст. 327-328 – за подання «завідомо неправдивих

відомостей» [119, с. 69] (поняття завідомість зустрічається по одному разу в кожній нормі) у сфері промислу та торгівлі.

Тричі категорія «завідомість» зустрічається у змісті ст. 173, що встановлює кримінальну відповідальність за незаконне звільнення арештантів. Так, законодавець використовує це поняття для характеристики осіб, яких звільняє суб'єкт цього суспільно небезпечного діяння: «завідомо засуджений до каторги», «завідомо притягнутий до слідства за тяжкий злочин», «завідомо засуджений за тяжкий злочин» [119, с. 39].

Для кваліфікації дій особи за цією нормою необхідно було встановити, що суб'єкт злочину володів інформацією про те, що арештанти належали до вказаних категорій осіб.

Як і в Уложенні 1845 р., в новому кодифікованому акті поняття «завідомість» широко вживалась у складах злочинів, що посягали на сімейні права. Вказана група суспільно небезпечних діянь в Уложенні 1903 р. була поміщена у главу дев'ятнадцяту «Про злочинні діяння проти прав сімейних».

Завідомість у цих складах злочинів свідчила про високий ступінь усвідомлення відповідних об'єктивних ознак та була притаманна виключно злочинам з умисною формою вини. Як правило, дана суб'єктивна ознака стосувалась ознак характеристики потерпілої від злочину особи, фактичних дій винної особи та третіх осіб. Загалом вона зустрічається в цьому розділі в наступних ст.ст.: 408 (передбачала кримінальну відповідальність за укладення шлюбу з особою, яку завідомо примусили до цього), 409 (в нормі було встановлено покарання за укладення шлюбу з особою, яка завідомо не могла розуміти та керувати своїми діями), 411-412, 414-416 (встановлювали кримінальну відповідальність за укладення шлюбу: «завідомо у такому ступені спорідненості або якості, в якій розпуста за даним уложенням визнається кровозмішенням...», «завідомо в разі існування попереднього одруження...», «завідомо з особою, що не досягла шлюбного віку», «завідомо з представником іншої релігії» (суб'єкт злочину – християнин), «завідомо у такому ступені спорідненості або якості, в якому шлюб

визнається недійсним») [119, с. 83], 418-419 (по одному разу зустрічається досліджувана нами правова категорія: «винний у завідомому перелюбстві з особою, яка одружена...», «винний у відмові надавати прожиток та утримувати матір або законного батька, які завідомо того потребують...») [119, с. 84] тощо.

Законодавець Російської імперії включив поняття «завідомість» і у зміст статей глави двадцятої «Про підробку монети, цінних паперів та знаків»: двічі у диспозицію ст. 430 («завідомо підроблені або перероблені монети, білети, папери, купони або талони») [119, с. 86] та по одному разу у диспозиції ст.ст. 432 (норма закріплювала кримінальну відповідальність за скупку металу, завідомо добутого злочинним шляхом), 434 (передбачала покарання за використання завідомо підробленого або переробленого цінного знаку чи за його збут), 435 (криміналізувала використання або збут недійсних паперів, на яких були завідомо знищені певні позначки) [119, с. 87].

У кожному випадку завідомість характеризувала інтелектуальний момент умисної форми вини та стосувалась, як і в багатьох розглянутих вище нормах, властивостей предмета злочину.

У решті норм Уложення 1903 р. завідомість вживалась в такому ж значенні в злочинах з умисною формою вини та стосувалась настання можливих наслідків, ознак характеристики потерпілої від злочину особи, правового значення вчинюваних дій, властивостей предмета злочину, фактичних дій винної особи (наприклад, ст.ст. 437 (вживається у словосполученні «завідомо про призначення для цієї мети карається: строковою каторгою»), 438 та 440-443, 449-451 (у словосполученні «завідомо про призначення для цієї мети»), 439 (в контексті «використання завідомо акта, що йому не належить»), 444 (предмет злочину – завідомо неправдиве свідчення про стан здоров'я), 445 (передбачена кримінальна відповідальність для винного у: «завідомо неправдивому засвідченні...», «у засвідченні документа в якості свідка, що потребує відповідно до закону такого

засвідчення, якщо цей документ або засвідчення містили завідомо неправдиве викладення обставин», «завідомо неправдивому викладенні...») [119, с. 89], 446 (предмет злочину – завідомо неправдивий звіт), 447 (згадується завідомо заявлений іншою особою золотий або платиновий промисел), 448 (предмет злочину – завідомо підроблений або перероблений документ) [119, с. 90], 452 (двічі стосується предмета злочину (завідомо підроблена печатка та завідомо підроблена чужа гербова або іменна печатка) та одного разу стосується фактичних дій винної особи (завідомо без наданого на те права) 463 (стосується потерпілої від злочину особи (завідомо вагітна жінка) тощо).

Отримані результати свідчать про те, що в Уложенні 1903 р. законодавець зберіг тенденцію щодо використання ознаки завідомості, під якою розумівся високий ступінь усвідомлення суб'єктом злочину об'єктивних ознак.

Також слід наголосити на тому, що як і в Уложенні 1845 р., в новому законі про кримінальну відповідальність зустрічається ряд необґрунтованих випадків використання вказаного поняття.

Як слушно вказують В.В. Шаблистий та А.Ю. Александрова, Перша світова війна та невдалі спроби через російську агресію створити незалежну українську державу змушують нас надалі вивчати КК радянського періоду, оскільки вони застосовувалися на території сучасної України після її включення до складу СРСР [147, с. 20].

Перший КК на території УСРР (республіка носила цю назву до початку 1937, після чого її офіційно було перейменовано в УРСР) було видано у 1922 р. (далі – КК 1922 р.). В його основу були покладені «Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» та КК РРФСР 1922 р. [143, с. 113].

Перша згадка завідомості в КК 1922 р. зустрічається в Особливій частині. Так, у другому абзаці ст. 57 глави I «Державні злочини» проголошувалось:

«Контрреволюційною визнається також і така дія, яка, не будучи безпосередньо спрямованою на досягнення вказаних вище цілей, тим не менш завідомо для особи, яка вчиняє злочин, містить у собі посягання на основні політичні або господарські завоювання пролетарської революції» [129, с. 22].

Таким чином, у разі відсутності в діях особи контрреволюційних ознак, викладених у першому абзаці цієї норми, її дії все одно могли бути визнані контрреволюційними, якщо органами досудового розслідування була доведена наявність в цих діях ознаки завідомості, тобто факту повного усвідомлення нею того, що вони (дії) посягають на основні політичні або господарські завоювання пролетарської революції.

З наведеного випливає, що завідомість характеризувала інтелектуальний момент умисної форми вини та стосувалась, в даному випадку, фактичних дій винної особи.

Вказаний зв'язок завідомості спостерігається у ст.ст. 63 (стосується фактичного діяння суб'єкта злочину – завідомо недбале виконання обов'язків), 115 (використовується у словосполученні «завідомо створює»), 155 (завідоме зараження іншої особи венеричною хворобою), 156 (завідоме створення умов роботи), 187 (завідоме приховання обставин), 207 (стосується фактичного діяння винної особи – завідоме прийняття від військовослужбовця предметів).

Як і в Уложенні 1903 р., в КК 1922 р. існують випадки, в яких суб'єктивна ознака завідомості стосується властивостей предмета злочину: ст. 90 (згадуються завідомо неправдиве повідомлення та завідомо неправдива відповідь на офіційний запит), ст. 116 (вказуються завідомо неправдиві відомості, завідомо фальшиві документи та завідомо неправдиві записи), 174 (завідомо неправдиві обставини), 177 (завідомо неправдивий донос), 178 (завідомо неправдиві показання), 179 (завідомо неправдивий донос або показання), 181 (завідомо викрадене майно), 190-2 (предмети із завідомо підробленими клеймами), 226-2 (завідомо неправдиві відомості).

У ст. 105 КК 1922 ознака завідомості використовується у словосполученні «дії, що завідомо для посадової особи загрожували тяжкими наслідками» [129, с. 22].

Отже, дана суб'єктивна ознака, що стосується такої об'єктивної ознаки, як настання можливих наслідків, свідчить про умисну форму вини суб'єкта злочину. Схожий випадок використання завідомості спостерігається у ст. 163 (завідомо небезпечні для життя умови).

Цікавим, виглядає використання завідомості у диспозиції ст. 130 КК 1922 р.:

«Невиконання обов'язків відповідно до договору, укладеного з державною установою або підприємством, якщо доведений завідомо зловмисний характер невиконання договору або інші, завідомо недобросовісні відносно держави дії, навіть якщо ці дії були виражені у поверненні авансів до строку та відмові від подальшого виконання договору, але з використанням наданих державою коштів на цілі, що не відносяться до виконання обов'язків відповідно до договору...» [129, с. 15].

В обох випадках завідомість стосувалась фактичного діяння суб'єкта злочину, однак в першому з них викликають сумніви щодо доцільності використання цього поняття, адже, на нашу думку, якщо діяння щодо невиконання договору носять зловмисний характер, то вони апріорі є завідомими для суб'єкта злочину (адже він повністю усвідомлює, що з якоюсь злочинною метою не виконує цей договір).

У ст. 148 КК 1922 р. було задекларовано:

«Сприяння або підбурювання до самогубства неповнолітнього або особи, яка завідомо нездатна розуміти значення вчинюваних нею дій чи керувати ними, якщо таке самогубство або замах на нього настали, карається –

позбавленням волі на строк до трьох років» [129, с. 50].

В наведеній нормі завідомість стосувалася ознак характеристики потерпілої від злочину особи, проте, на нашу думку, більш доречним було б використати завідомість у словосполученні «завідомо для винного».

На підставі викладеного можна зробити висновок, що порівняно з законами про кримінальну відповідальність Російської імперії, в КК 1922 р. ознака завідомості використовувалась значно рідше, проте, на відміну від них, в цьому законодавчому акті майже в кожному випадку її використання було актуальним.

Загалом завідомість в КК 1922 р. слід розглядати в якості ознаки, що характеризує умисну форму вини (дискусійним є лише випадок її використання у диспозиції 63, в якій згадується завідомо недбале виконання обов'язків).

КК 1922 р. судилося проіснувати недовго – до середини 1927 р., коли на зміну йому було прийнято КК УСРР (з січня 1937 р – УРСР). КК УСРР 1927 р. (далі КК 1927 р.) – кодифікований законодавчий акт УРСР, затверджений ВУ ЦВК УСРР 08.06.1927 та введений у дію з 01.07.1927. Як складові КК 1927 включав загальносоюзні кримінальні закони. Так само, як і КК 1922, КК 1927 був побудований на принципах радянського соціалістичного права, класових засадах та посиленні репресивної функції радянської держави. Структура КК 1927 включала Загальну та Особливу частини [12, с. 279].

В новому КК також містилась ознака завідомості. Так, ст. 68-1 передбачала кримінальну відповідальність у вигляді штрафу до 300 карбованців за подання завідомо неправдивих відомостей органам реєстрації актів громадянського стану або судовим органам у справах, зв'язаних з реєстрацією актів громадського стану [67, с. 27].

Таким чином, ознака завідомості стосувалась властивостей предмета злочину та свідчила про наявність у суб'єкта даного суспільно небезпечного діяння точних даних щодо невідповідності цих відомостей об'єктивній дійсності.

В такому ж значенні завідомість згадується у ст.ст. 83 (ліс, завідомо добутий через самовільне рубання), 88 (завідомо неправдивий донос), 90 (завідомо неправдивий донос), 169 (завідомо неправдиві вигадки), 175 (передбачає кримінальну відповідальність за купівлю завідомо загарбаного), 186 (завідомо непридатне насіння), 201 (завідомо неправдиві відомості), 206-14.

Ст. 85 КК 1927 р. передбачала відповідальність за участь у виборах до Рад особи, яка завідомо для неї права на те не мала [67, с. 33].

Враховуючи це констатуємо зв'язок завідомості з правовим значенням вчинюваних дій у злочині з умисною формою вини.

У диспозиції ч. 2 ст. 99-1 було проголошено: «За ті самі дії, якщо їх вчинювано систематично, коли вони спричинили чи завідомо для службової особи загрожували спричинити тяжкі наслідки...» [67, с. 37].

Таким чином, завідомість у запропонованій нормі стосувалась настання можливих наслідків та являла собою ознаку, що характеризувала інтелектуальний момент умисної форми вини.

В такому ж значенні завідомість вживається у ст.ст. 160 (зустрічається у словосполученні «якщо вони завідомо могли мати небезпечні для хворого наслідки» [67, с. 49]), 197 (зустрічається у словосполученні «завідомо спричинили або могли спричинити» [67, с. 55]), 206-17 (зустрічається у словосполученні «не мали зазначених наслідків, але завідомо могли їх мати» [67, с. 62]) 206-25 (вказується у словосполученні «завідомо могла мати особливо тяжкі наслідки» [67, с. 64]).

У диспозиції ст. 108-1 КК 1927 р. було вказано: «За підробку виборчих документів або завідомо неправильний підрахунок голосів при виборах до Рад депутатів трудящих, вчинені службовою особою Ради або членом виборчої комісії...» [67, с. 39].

Очевидно, що ознака завідомості в названій статті стосувалась фактичного характеру дій суб'єкта злочину та свідчила про наявність у спеціального суб'єкта (службова особа Ради або член виборчої комісії)

повних даних щодо невідповідності названих ним результатів реальній цифрі.

Варто відзначити, що в схожому значенні завідомість використовувалась у ст. 108 (двічі).

У п. «ж» ст. 138 КК 1927 р. встановлювалась кримінальна відповідальність за вмісне вбивство жінки, завідомо вагітної [67, с. 46].

Думається дана норма була дещо невдалою: по-перше, доречно було б додати перед даною обтяжуючою обставиною слово «відносно», а, по-друге, відсутність уточнення «завідомо для винного вагітної» робить дану норму дещо незрозумілою (адже можна трактувати, що ознака завідомості не є суб'єктивною ознакою, що характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини та свідчить про повне усвідомлення суб'єктом злочину факту вагітності потерпілої, а означає розуміння самою потерпілою факту її вагітності).

Варто вказати, що завідомість також стосується ознак характеристики потерпілої від злочину особи у ст. 166 (згадується завідомо здорова людина).

У 1960 р. було видано новий КК УРСР (далі – КК 1960 р.), який залишався чинним тривалий час навіть після отримання нашою країною в 1991 р. омріяної незалежності (до 1 вересня 2001 р.).

У ст. 77 «Порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту» та ст. 77-1 «Порушення порядку використання повітряного простору України» ознака завідомості стосувалась настання можливих наслідків та використовувалась у словосполученні «діяння, які не спричинили, але завідомо створювали настання таких наслідків» [65].

Нагадаємо, такий зв'язок був поширеним і у КК 1927 р. (наприклад, у ст.ст. 99-1, 160, 197, 206-17, 206-25 тощо).

У ст. 88 «Привласнення знайденого або такого, що випадково опинилося у винного, державного чи колективного майна» зазначалось:

«Привласнення знайденого або такого, що випадково опинилося у винного, цінного майна, яке завідомо належить державі або громадській організації, –

карається виправними роботами на строк до одного року або штрафом від шістдесяти до ста шістдесяти мінімальних розмірів заробітної плати» [65].

Для кваліфікації діяння за вказаною нормою необхідно було довести факт обізнаності суб'єкта злочину в питанні справжнього власника вказаного майна, яким виступали держава або громадська організація. Сама ж завідомість являла собою ознаку, що характеризувала інтелектуальний момент умисної форми вини та стосувалась властивостей предмета злочину.

Нагадаємо, в попередньому КК (1927 р.) такий зв'язок зустрічався у розглянутих ст.ст. 68-1, 169, 175, 186, 201, 206-14.

Крім названої ст. 88, в КК 1960 р. ознака завідомості стосувалась предмета злочину у ст.ст. 125 «Наклеп» (завідомо неправдиві вигадки), 148-5 «Шахрайство з фінансовими ресурсами» (завідомо неправдива інформація), 153 «Підробка знаків поштової оплати і проїзних квитків» (завідомо підроблені знаки поштової оплати), 178 «Завідомо неправдиве показання», 194 «Підробка документів, штампів і печаток, збут їх та використання підроблених документів» (завідомо підроблений документ), 206-2 «Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення або пошкодження об'єктів власності (завідомо неправдиве повідомлення), «Придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом», «Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів (завідомо технічно несправні транспортні засоби), 229-18 «Повідомлення завідомо неправдивих відомостей про обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» тощо.

Ст. 93 КК 1960 р. «Умисне вбивство при обтяжуючих обставинах» передбачала кримінальну відповідальність за умисне вбивство жінки, яка завідомо для винного була в стані вагітності [65].

Без сумніву, викладена вище норма базувалась на п. «ж» ст. 138 КК 1927 р., однак в новій редакції закону про кримінальну відповідальність було виправлено суттєвий недолік, викладений вище щодо уточнення належності ознаки завідомості.

Крім означеної норми, завідомість стосувалась ознак характеристики потерпілої від злочину особи у ст. 123-2 «Незаконне поміщення в психіатричну лікарню» (згадується завідомо психічно здорова особа), 174 «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» (завідомо невинна особа).

У ч. 1 ст. 108 КК 1960 р. «Зараження венеричною хворобою» ознака завідомості стосувалась фактичних дій винної особи (завідомість згадується у диспозиції норми: «Завідоме поставлення іншої особи через статеві зносини або іншими діями в небезпеку зараження венеричною хворобою...» [65]). В такому ж значенні вона використовувалась і у ст. ст. 108-2 «Зараження вірусом імунодефіциту людини», 111 «Залишення в небезпеці (в словосполученні «завідоме залишення в небезпеці»), 128 «Неправомірне використання виборчих бюлетенів, фальсифікація виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів» (ознака завідомості згадується чотири рази), 129-1 «Порушення законодавства про референдум» (завідомо неправильний підрахунок голосів), 148-8 «Порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів», 172 «Посадовий підлог» (ознака завідомості вживається двічі) тощо.

Як і в КК 1927 р., в КК 1960 р. поширеними були випадки, в яких ознака завідомості характеризувала інтелектуальний момент умисної форми вини та стосувалась настання можливих наслідків. Зокрема, такий зв'язок спостерігається у ст. 113 «Неподання допомоги хворому особою медичного персоналу» (в словосполученні «якщо це завідомо для медичного працівника могло спричинити тяжкі наслідки для хворого»), 218 «Порушення правил безпеки гірничих робіт (в словосполученні «завідомо могло спричинити

людські жертви чи інші тяжкі наслідки)), 219 «Порушення правил при проведенні будівельних робіт» (в словосполученні «завідомо могло спричинити людські жертви чи інші тяжкі наслідки»), 227 «Порушення правил по боротьбі з епідеміями» (в словосполученні «завідомо могли спричинити поширення заразних захворювань»), 259 «Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні» (в словосполученні «завідомо можуть завдати шкоди»).

У ст. 173 КК 1960 р. «Завідомо незаконний арешт, затримання або привід» було вказано:

«Завідомо незаконний арешт -

карається позбавленням волі на строк до одного року.

Завідомо незаконне затримання або незаконний привід -

карається виправними роботами на строк до одного року».

Таким чином, в обох частинах названої норми завідомість стосувалась правового значення вчинюваних дій.

Зауважимо, що схожий зв'язок спостерігається у ст. 176 «Винесення суддями завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови».

Підсумовуючи викладене вище зауважимо, що КК 1960 в частині використання ознаки завідомості був досить схожим на КК 1922 та КК 1927 рр. Як і в названих нормативно-правових актах, в КК 1960 р. під завідомістю розумілась суб'єктивна ознака, що характеризувала інтелектуальний момент форми вини (в КК 1960 у всіх випадках форма вини є умисною). В той же час в КК 1960 р., на відміну від попередніх законів про кримінальну відповідальність УРСР, майже в усіх випадках використання ознаки завідомості було актуальним.

У квітні 2001 р. було прийнято чинний КК України, який набрав чинності з 1 вересня 2001 р. В діючому КК станом на 02.05.2020 року 52 рази зустрічається поняття завідомості. Вказані випадки будуть детально проаналізовані нами в другому розділі нашої роботи.

Здійснений аналіз історії розвитку використання поняття завідомості в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства дає змогу дійти висновку, що починаючи з XVI століття ознака завідомості широко використовувалась в різних законах про кримінальну відповідальність, що діяли на території сучасної України та, принаймні в більшості випадків, свідчила про високий ступінь усвідомлення суб'єктом злочину тієї чи іншої об'єктивної ознаки.

Враховуючи наявні історичні традиції вважаємо, що наведена ідея заміни в КК України поняття «завідомість» на «зазнаки» на сьогоднішній день є недоречною.

1.3. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є завідомість

Інтерес юристів до іноземних правових систем та міжнародного права сьогодні є високим як ніколи. В останнє десятиліття не лише в Україні, але й у цілому світі все більше і більше робіт в юридичній науці присвячується порівняльним дослідженням. Таку тенденцію можна пов'язати з глобалізацією, уніфікацією права, розвитком міжнародної торгівлі та боротьби із міжнародною злочинністю, різноманітними інтеграційними процесами [150, с. 115].

Крім того, дослідження кримінально-правового досвіду іноземних держав дозволяє виокремити ряд переваг та недоліків, які доречно впровадити (або навпаки, які слід уникнути в подальшому) у вітчизняний КК.

Слушними з цього приводу виглядають роздуми О.С. Кузембаєва про те, що вивчення розвитку кримінального права зарубіжних країн дає можливість використовувати накопичений раніше досвід цих країн з метою подальшого використання в Україні при здійсненні реформування й удосконалення вітчизняного кримінального права [68, с. 699].

У контексті предмета нашого дослідження аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн виглядає вельми актуальним, адже така робота дозволить встановити зміст, що вкладається в поняття «завідомість» в іноземних нормативно-правових актах, прослідкувати необхідність та послідовність його використання та порівняти з аналогічними положеннями КК України [99, с. 351].

Тож, як зазначає Ю.Б. Курилюк, наукове осмислення позитивного зарубіжного досвіду сприятиме вдосконаленню національних кримінально-правових норм, а також дозволить уникнути помилок при вирішенні проблемних питань у вітчизняному праві [69, с. 802].

Перш ніж розглянути зарубіжний досвід використання в кримінальному законодавстві поняття завідомості зауважимо, що найбільш

ефективним вбачається дослідження досвіду пострадянських країн, адже в них, враховуючи спільний історичний період розвитку, місце завідомості у суб'єктивній стороні кримінального правопорушення та розуміння змісту цієї ознаки максимально наближене до вітчизняного. Використання ж для порівняння законодавства інших зарубіжних країн в цьому конкретному випадку вбачається менш ефективним, як мінімум, з двох причин: по-перше, враховуючи складності та особливості перекладу, під час дослідження можуть бути стерті межі, що існують між такими категоріями, як «завідомість», «обізнаність», «умисел», «свідомість» тощо, а, по-друге, вважаючи деякі специфіки (перш за все мовна та правова) окремих держав поняття «завідомості» взагалі може замінюватись іншими, схожими за значеннями термінами.

Розпочнемо наш аналіз із кримінального законодавства Азербайджанської Республіки. КК цієї держави вступив у законну силу на рік раніше вітчизняного закону про кримінальну відповідальність – 1 вересня 2000 року. В цьому законодавчому акті законодавець 63 рази згадує поняття «завідомість»: 4 рази в Загальній частині та 59 в Особливій [99, с. 352].

Розглянемо випадки вживання поняття завідомості у змісті Загальної частини КК Азербайджанської Республіки. Перша згадка ознаки завідомості міститься у ст. 39 «Виправданий ризик». Так, даний термін вживається в наступному словосполученні «Ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо був пов'язаний з загрозою для життя людей...» [120].

Зрозуміло, що в цьому випадку ознака завідомості стосується фактичного характеру дій суб'єкта злочину, який не просто припускає, що його ризик пов'язаний із загрозою для життя людей, а повністю впевнений у цьому.

У ст. 40 КК Азербайджанської Республіки «Виконання наказу або розпорядження» ознака завідомості згадується двічі: «...виконання завідомо незаконних наказу або розпорядження», «невиконання завідомо незаконних наказу або розпорядження виключає кримінальну відповідальність» [120].

Таким чином, завідомість у наведеній нормі також означає повне розуміння підпорядкованою особою факту незаконності наказу (тобто усвідомлення, що він порушує законодавчі норми).

Зустрічається завідомість і у ст. 61 КК Азербайджанської Республіки «Обставини, що обтяжують покарання» один раз в словосполученні «вчинення злочину відносно жінки, яка завідомо для винного знаходиться у стані вагітності» [120].

В означеному випадку завідомість стосується ознак характеристики потерпілої від злочину особи (конкретно її стану – вагітності). Нагадаємо, використання завідомості в такому зв'язку використовувалось ще в нормативно-правових актах Російської імперії, що були проаналізовані вище.

Значно частіше ознака завідомості зустрічається в Особливій частині КК Азербайджанської Республіки. Коротко розглянемо деякі випадки:

Ст. 116 «Порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів» [120] (передбачена кримінальна відповідальність за напад на особу, яка завідомо для винного припинила свою безпосередню участь у військових операціях).

Варто зауважити, що завідомість у наведеній нормі також характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини (вид умислу-прямий).

Ст. 117 «Бездіяльність або віддання злочинних наказів під час збройного конфлікту» (згадується в контексті віддання завідомо злочинних наказів або розпоряджень) [120].

Як і у ст. 40 Загальної частини законодавець Азербайджанської Республіки використовує поняття «завідомість» для позначення процесу усвідомлення суб'єктом злочину факту невідповідності вказівки керівника вимогам нормативно-правових актів.

Ст.ст. 120 «Умисне вбивство» (в цій нормі ознака завідомості зустрічається двічі (завідомо для винного у стані вагітності та завідомо для винного у безпорадному стані), 126 «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю» (в словосполученнях «завідомо для винного повну втрату

професійної працездатності» та «завідомо для винного знаходилась у безпорадному стані»), 127 «Умисне заподіяння менш тяжкої шкоди здоров'ю» (у словосполученні «завідомо для винного знаходилась у безпорадному стані») [120].

У даних нормах досліджувана нами суб'єктивна ознака стосується ознак характеристики потерпілого від злочину (зокрема, його стану) та настання можливих наслідків (можлива повна втрата професійної працездатності).

Що стосується стану, то в більшості випадків це безпорадний стан (тричі), рідше – стан вагітності. Втім, в подальшому законодавець Азербайджанської Республіки ще досить часто використовує словосполучення «відносно жінки, яка завідомо для винного знаходиться у стані вагітності». Зокрема, завідомість стосується виключно цієї характеристики потерпілої у наступних нормах:

- 1) ст. 144 «Викрадення людини»;
- 2) ст. 144-1 «Торгівля людьми».
- 3) ст. 144-2 «Примусова праця».
- 4) ст. 145. «Незаконне позбавлення волі» [120].

Окрім того, поширеними є випадки, коли завідомість стосується виключно такої характеристики потерпілого від злочину, як вік. Зокрема, це ст.ст.:

1. 149 «Зґвалтування» – в словосполученні «відносно особи, яка завідомо для винного не досягла повноліття» та «відносно потерпілої, яка завідомо для винного не досягла чотирнадцятирічного віку».

2. 150 «Насильницькі дії сексуального характеру» – у словосполученні «відносно особи, яка завідомо для винного не досягла повноліття» та «відносно особи, яка завідомо для винного не досягла чотирнадцятирічного віку».

3. 236 «Схилення до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин» – у словосполученні «відносно завідомо неповнолітнього».

4. 171-1 «Обіг дитячої порнографії» – у словосполученні «відносно особи, яка завідомо для винного не досягла чотирнадцятирічного віку» [120].

Отже, в даних випадках використовується дві вікові категорії – особи, які не досягли повноліття (так як в Республіці Азербайджан повноліття настає з 18 років, то віковий діапазон такої групи в ст.ст. 149-150 – від 14 до 18 років), та особи, які не досягли чотирнадцятирічного віку.

Завідомість стосується одразу декількох розглянутих вище характеристик потерпілої від злочину особи в наступних статтях:

1. 133 «Мордування» – у словосполученнях «відносно жінки, яка завідомо знаходилась у стані вагітності»; «по відношенню до завідомо неповнолітнього або особи, яка завідомо для винного знаходиться у безпорадному стані» [120].

2. 215 «Захоплення заручника», в якій ознака завідомості вживається двічі: «відносно завідомо неповнолітнього» та «відносно жінки, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності» [120].

У ст. 146 КК Азербайджанської Республіки «Незаконне поміщення до психіатричної лікарні» [120] встановлюється кримінальна відповідальність за поміщення завідомо психічно здорової особи до психіатричної лікарні. Як і у диспозиціях вищевикладених статей, поняття завідомості характеризує умисну форму вини та стосується характеристики потерпілої особи. Втім, в цьому випадку вона стосується психічного здоров'я особи.

Відтак, для притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 146 КК Азербайджанської Республіки має бути доведено, що суб'єкт злочину, прийнявши рішення про поміщення особи до психіатричної лікарні володів повним знанням щодо об'єктивної істини (особа психічно здорова) та усвідомлював всю суспільну небезпечність цього діяння.

Ст. 290 «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» [120] передбачає відповідальність за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності.

Зрозуміло, що в такому випадку суб'єкт даного злочину спеціальний, тобто особа, яка має повноваження притягувати іншу особу до кримінальної відповідальності. При цьому суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується наявністю обов'язкової ознаки, що входить до складу вини та характеризує її умисну форму – завідомості, під якою розуміється відсутність у винного законних підстав вважати, що потерпілий від цього злочину вчинив суспільно небезпечне діяння, за яке його притягується до кримінальної відповідальності.

У багатьох випадках в КК Азербайджанської Республіки ознака завідомості стосується властивостей предмета злочину або фактичного характеру дій винного. Зокрема, вони зустрічаються у таких статтях в наступних словосполученнях:

1. Ст. 147 «Наклеп» – «розповсюдження завідомо неправдивих відомостей».

2. Ст. 161 «Фальсифікація виборчих документів (участь у референдумі), завідомо невірний підрахунок голосів або порушення таємниці голосування» – «завідомо невірний підрахунок голосів».

3. Ст. 195 «Незаконне отримання кредиту або використання його не за призначенням» – «шляхом надання завідомо неправдивих відомостей».

4. Ст. 198 «Завідомо неправдива реклама» – «завідомо неправдивої інформації відносно товарів, робіт або послуг».

5. Ст. 216 «Завідомо неправдиве повідомлення про акт тероризму» (згадується завідомо неправдиве повідомлення про вибух, що готується).

6. Ст. 270-1 «Діяння, що створюють загрозу авіаційній безпеці» – «передача завідомо неправдивих відомостей».

7. Ст. 210 «Неправомірні дії під час банкрутства» (термін «завідомість» згадується у словосполученні «завідомо у збиток іншим кредиторам»).

8. Ст. 212 «Фіктивне банкрутство» (згадується завідомо неправдиве оголошення).

9. Ст. 296 «Завідомо неправдивий донос» – «завідомо неправдивий донос».

10. Ст. 297 «Завідомо неправдиві показання висновки експерта або неправильний переклад». В даній статті, окрім назви, ознака завідомості згадується ще чотири рази: «Завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого або висновок експерта, а так само і завідомо неправильний переклад...», «...завідомо неправильний переклад» (знову) та «завідомо неправдиві свідчення».

11. Ст. 313 «Службове підроблення» – «завідомо неправдиві дані» [120].

Таким чином, у КК Азербайджанської Республіки згадуються: завідомо неправдиві відомості, повідомлення, переклад, свідчення, донос, показання, оголошення, реклама та невірний підрахунок. Під завідомою неправдивістю (невірністю) розуміється викривлення або вигадування певної інформації.

У схожому значенні поняття «завідомість» зустрічається у ст. 320 «Підробка, незаконне виготовлення або збут офіційних документів, державних нагород, печаток, штампів, бланків або використання підроблених документів». В даній нормі передбачена кримінальна відповідальність за використання завідомо підроблених документів.

Зауважимо, що відповідальність встановлюється саме за використання, а не виготовлення, тобто особа, яка вчиняє злочин могла бути непричетною до самої підробки документів, а лише володіє високим ступенем усвідомленості про те, що документи, які вона використовує, є фальшивими.

Завідомість також стосується певних властивостей предмета злочину у ст.ст.: 193-1 «Легалізація грошових коштів або іншого майна, добутого злочинним шляхом» (в даній нормі поняття завідомість зустрічається двічі у наступному словосполученні «майна, завідомо добутого злочинним шляхом»), 194 «Придбання грошових коштів або іншого майна, завідомо отриманого злочинним шляхом, володіння, користування та розпорядження ними», 200 «Обман споживачів або виготовлення та збут неякісної

продукції» (предмет злочину – завідомо неякісна продукція), 200-1 «Незаконний обіг лікарських засобів» (завідомість згадується двічі у словосполученнях: «ввезення завідомо неякісних лікарських препаратів...») [120].

Ознака завідомості також передбачена у КК Азербайджанської Республіки в наступних нормах: ст. 191 «Реєстрація незаконних угод із землею» (завідомо незаконні угоди із землею), ст. 292 «Незаконне затримання, взяття під варту або утримання в місці ув'язнення» (в цій нормі КК Азербайджанської Республіки ознака завідомості згадується тричі: «Завідомо незаконне затримання», «завідомо незаконне взяття під варту» та «завідомо незаконне утримання в місці ув'язнення»), ст. 295 «Винесення завідомо неправомірних вироку, рішення, визначення або постанови» (в диспозиції якої закріплюється кримінальна відповідальність за винесення суддями завідомо неправомірних вироку, рішення, визначення або постанови), ст. 312 «Давання хабаря (активне хабарництво)» (завідомо незаконні дії) [120].

З викладеного вище можна зробити висновок, що в запропонованих випадках суб'єктивна ознака завідомості прямо або опосередковано стосується правового значення вчинюваних дій.

Дещо інше значення завідомості розкривається у ст. 159 «Перешкоджання реалізації виборчих прав (участі у референдумі)» [120] в словосполученні «групою осіб, які завідомо увійшли у зговір».

У цьому випадку, як слушно вказує П.І. Орлов, завідомо означає, що особи заздалегідь, ще до початку вчинення злочинного діяння, увійшли у цей самий зговір [81, с. 6-7].

З наведеного можна зробити висновок, що в переважній більшості випадків ознака завідомості використовується в КК Азербайджанської Республіки для позначення достеменної обізнаності суб'єктом злочину певних об'єктивних ознак та стосується фактичного характеру вчинюваних

дій, їх правового значення, ознак характеристики потерпілого від злочину (особливо віку та стану) та властивостей предмета.

Недоліком же КК Азербайджанської Республіки вбачається відсутність законодавчого визначення цієї ознаки [99, с. 353].

В КК сусідньої Республіки Білорусь категорія «завідомість» вживається набагато частіше – 125 разів.

Думається, окрему увагу слід приділити ст. 4 «Роз'яснення окремих термінів Кримінального кодексу». Так, у ч. 14 вказується, що під терміном «завідомо» розуміється ознака, яка вказує, що особі, яка вчиняє злочин, відомі юридично значущі обставини, передбачені даним КК [124].

Отже, на відміну від КК України та розглянутого вище закону про кримінальну відповідальність Азербайджанської Республіки, законодавець Республіки Білорусь на законодавчому рівні закріпив визначення даної ознаки, що, без сумніву, є вагомою перевагою цього нормативно-правового акта. Що ж стосується змісту цього поняття, то він досить схожий на визначення, розглянуті нами в рамках підрозділу 1.1 нашого дисертаційного дослідження.

Враховуючи наведене, можливо, доцільно перейняти досвід нашого північного сусіда та закріпити в Загальній частині КК України визначення поняття «завідомо».

Загалом же, крім даного випадку, ознака завідомості зустрічається в Загальній частині КК Республіки Білорусь ще 8 разів. З них, двічі вона стосується фактичного характеру дій (в першому випадку крім фактичних дій вона стосується і предмета злочину) суб'єкта кримінального правопорушення:

1. У п. 19 ч. 2 ст. 27 «Вік, з якого настає кримінальна відповідальність» – у словосполученні «завідомо неправдиве повідомлення про небезпеку» [124].

Відповідно до названої вище ст. 4, завідомість у цьому випадку означає, що суб'єкт злочину, повідомляючи про небезпеку розуміє, що зміст цього повідомлення не відповідає об'єктивній дійсності.

2. У ч. 3 ст. 39 «Діяння, пов'язане з ризиком» – у словосполученні «Ризик, не визнається виправданим, якщо він завідомо був пов'язаний із загрозою екологічної катастрофи, суспільного лиха, настання смерті або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження особі» [124].

Схожа норма була розглянута вище під час аналізу положень КК Азербайджанської Республіки.

Двічі ознака завідомості прямо або опосередковано стосується правового значення вчинюваних дій. Обидва випадки зустрічаються у ст. 40 «Виконання наказу або розпорядження»: у ч. 2 зустрічається поняття «завідомо злочинний наказ», а у ч. 3 – «завідомо незаконний» [124].

Таким чином, в КК Республіки Білорусь, як і в КК Азербайджанської Республіки також зустрічається поняття завідомо незаконного (ст. 40 КК Азербайджанської Республіки) та завідомо злочинного наказів (ст. 117 КК Азербайджанської Республіки). Таке рішення законодавця в певній мірі порушує принцип єдності юридичної термінології, через що, на нашу думку, доцільним було б обрати єдиний термін (наприклад, «незаконний», адже він має більш широке значення).

Чотири рази завідомість стосується характеристики потерпілих від злочину. Всі вони передбачені ст. 64 «Обставини, що обтяжують відповідальність» в словосполученнях «відносно завідомо малолітнього, особи похилого віку або особи, що знаходиться у безпорадному стані», «відносно завідомо для винного вагітної жінки», «використання злочину з використанням завідомо малолітнього або особи, яка завідомо для винного страждає психічним розладом (хворобою)» [124].

Нагадаємо, ознака завідомості в КК Азербайджанської Республіки найбільш часто стосувалася саме перших трьох категорій осіб, які виступали потерпілими від злочину.

В Особливій частині КК Республіки Білорусь категорія «завідомість» згадується 116 разів [99, с. 353].

Тричі завідомість вживається у змісті ст. 136 «Злочинні порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів»: у п. 11 та п. 12 в словосполученнях «завідомо відомо», а у п. 13 у словосполученні «вчинення нападу на особу, яка завідомо для винного перестала брати безпосередню участь у воєнних діях» [124].

Перші два випадки виглядають дещо нелогічно з огляду на зміст поняття «завідомість», що закріплюється у ст. 4 КК Республіки Білорусь. Відтак, якщо розкрити зміст завідомості в п. 11 та 12 ст. 136 даного нормативно-правового акта, то отримаємо наступне: «особі, яка вчиняє злочин відомо-відомо». Зрозуміло, що таке словосполучення є не зовсім вдалим. В даному випадку більш коректним було б або використання замість поняття «завідомо» термін «завчасно», або ж повне виключення першого зі змісту норми.

Що ж стосується п. 13 ст. 139 КК Республіки Білорусь, нагадаємо, подібне використання ознаки завідомості містилось і у ст. 116 КК Азербайджанської Республіки «Порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів».

Загалом, в Особливій частині КК Республіки Білорусь [124], як і в Загальній, в більшості випадків завідомість стосується певних обов'язкових ознак потерпілого від злочину. В такому зв'язку завідомість зустрічається у наступних нормах: ч. 2 ст. 139 «Вбивство» (у п. 2 у словосполученні «завідомо малолітнього, особи похилого віку або особи, яка знаходиться у безпорадному стані» та у п. 3: «завідомо для винного вагітної жінки»), ст. 145 «Доведення до самогубства» (у словосполученні «відносно завідомо неповнолітнього»), ч. 2 ст. 147 «Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження» (в словосполученні «завідомо неповнолітнього, особи похилого віку або особи, яка знаходиться у безпорадному стані»), ч. 2 ст. 154 «Мордування» (у словосполученні «відносно завідомо для винного вагітної

жінки, або особи похилого віку, або неповнолітнього, або особи, яка знаходиться у безпорадному стані або у залежному становищі)), двічі у ст. 157 «Зараження ВІЛом» (у ч. 1 в словосполученні «завідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження» – стосується такої об'єктивної ознаки як злочинне діяння, у ч. 3 «відносно завідомо неповнолітнього» – стосується саме ознак характеристики потерпілого), двічі у ст. 158 «Зараження венеричною хворобою» (у ч. 1 «завідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження» – стосується фактичного характеру дій суб'єкта злочину, у ч. 3 «відносно завідомо неповнолітнього»), двічі у ст. 166 «Згвалтування» (у ч. 2 йдеться про завідомо неповнолітню, а у ч. 3 – про потерпілу іншої вікової групи – завідомо малолітню), двічі у ст. 167 «Насильницькі дії сексуального характеру» (завідомо неповнолітній та завідомо малолітній), ч. 1 ст. 168 «Статеві зносини та інші дії сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку» (в цій нормі ознака завідомості також стосується такої ознаки характеристики потерпілої, як вік, адже законодавець вказує у словосполученні «з особою, яка завідомо не досягла шістнадцятирічного віку»), ч. 2 ст. 170 «Примушування до дій сексуального характеру» (завідомо неповнолітня), двічі у ст. 171 «Організація та (або) використання заняття проституцією або створення умов для заняття проституцією»: у ч. 1 «особою, яка завідомо знає» (злочинна ознака)), у ч. 2 «з використанням завідомо неповнолітньої», двічі у ст. 171-1 «Залучення до заняття проституцією або примушування до продовження заняття проституцією» (в обох випадках згадується завідомо неповнолітня особа), ч. 1 ст. 172 «Залучення неповнолітнього до вчинення злочину» (завідомо неповнолітній), ч. 1 ст. 173 «Залучення неповнолітнього до антисуспільної поведінки» (завідомо неповнолітній), тричі у ст. 181 «Торгівля людьми» (у п. 7 ч. 2 у словосполученні «відносно завідомо для винного вагітної жінки», п. 9 ч. 2 згадується завідомо неповнолітній, а у ч. 3 – завідомо малолітній), двічі у ст. 181-1 «Використання рабської праці» (у п. 1 ч. 2 згадується завідомо неповнолітній, а у п. 5 ч. 2 використовується у

словосполученні «відносно завідомо для винного вагітної жінки»), п. 1 ч. 2 ст. 182 «Викрадення людини» (завідомо неповнолітній), ч. 1 ст. 184 «Незаконне поміщення до психіатричного стаціонару» (в словосполученні «завідомо психічно здорової особи»), двічі у ч. 2 ст. 291 «Захоплення заручника» (завідомо неповнолітній та завідомо вагітна жінка), ч. 3 ст. 328 «Незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх прекурсорів та аналогів» (завідомо неповнолітній), ч. 2 ст. 331 «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» (завідомо неповнолітній), ч. 2 ст. 331-1 «Схиляння спортсмена до вживання речовини та (або) метода, включених до Республіканського переліку заборонених у спорті речовин та методів» (завідомо неповнолітній спортсмен), ч. 2 ст. 331-2 «Умисне використання відносно спортсмена речовини та (або) метода, що включені до Республіканського переліку заборонених у спорті речовин та методів» (завідомо неповнолітній спортсмен), ст. 339-1 «Жорстоке поводження з тваринами» – (в словосполученні «у присутності завідомо малолітнього»), ч. 2 ст. 343 «Виготовлення та розповсюдження порнографічних матеріалів або предметів порнографічного характеру» (завідомо неповнолітній), тричі у ст. 343-1 «Виготовлення та розповсюдження порнографічних матеріалів або предметів порнографічного характеру з використанням неповнолітнього» (двічі у словосполученнях: «використання завідомо неповнолітнього» та один раз у словосполученні «використання завідомо малолітнього»), у назві ст. 393 «Притягнення в якості обвинуваченого завідомо невинного» та у ч. 1 даної норми (завідомо невинна особа).

Отже, в КК Республіки Білорусь в більшості випадків суб'єктивна ознака завідомості стосується такої ознаки характеристики потерпілого від злочину, як вік. При цьому законодавець позначає такі чотири вікові категорії: 1) малолітній, 2) особа, яка не досягла шістнадцяти років, 3) неповнолітній, 4) особа похилого віку.

Поширеними також є випадки, коли ознака завідомості стосується іншої ознаки характеристики потерпілого – його здоров'я, стану або становища (психічне здоров'я, вагітність, беспорядний стан, залежне становище, правовий статус – невинна особа).

Як і в КК Азербайджанської Республіки, в законі про кримінальну відповідальність Республіки Білорусь завідомість в багатьох нормах стосується правового значення вчинюваних дій (прямо або опосередковано через предмет злочину): ч. 2 ст. 137 «Бездіяльність або віддання злочинного наказу під час військового конфлікту» (завідомо злочинний наказ або розпорядження), ст. 199 «Порушення законодавства про працю» (завідомо незаконне звільнення з роботи), ч. 1 ст. 235 «Легалізація («відмивання») коштів, отриманих злочинним шляхом» (в словосполученні «коштів, отриманих завідомо злочинним шляхом»), у назві ст. 397 «Завідомо незаконне затримання або взяття під варту» та у ч. 1 вказаної статті (завідомо незаконні затримання або взяття під варту), двічі у ст. 398 (у назві «Проведення завідомо незаконного обшуку» та в диспозиції статті в словосполученні «завідомо незаконного обшуку»), ч. 1 ст. 399 «Незаконне звільнення від кримінальної відповідальності» (завідомо незаконне звільнення від кримінальної відповідальності), двічі у примітці 3 до глави 37 «Військові злочини» у словосполученнях «завідомо злочинний наказ», ч. 1 ст. 438 «Непідкорення» – у словосполученні «завідомо злочинний наказ», ст. 391 «Винесення завідомо неправомірних вироку, рішення або іншого судового акта» [124].

Таким чином, в запропонованих вище випадках ознака завідомості означає, що суб'єкт злочину, вчиняючи визначенні діяння повністю усвідомлює, що вони є незаконними.

В подібному значенні завідомість використовується також у ст. ст. 280 «Порушення правил, встановлених для боротьби з бур'яниною рослинністю, хворобами та рослинними шкідниками», 281 «Незаконний вилов риби або інших водних тварин», 282 «Незаконне полювання», 282-1 «Незаконне

переміщення (транспортування) або оброблення диких тварин» в словосполученні «завідомо для винного включені до Червоної книги Республіки Білорусь» [124].

У решті ж випадків суб'єктивна ознака завідомості, як правило, стосується або властивостей предмета злочину, або фактичного характеру дій винуватої особи.

Так, законодавець Республіки Білорусь включає її до складу злочинів, передбачених такими статтями: тричі у ст. 159 «Залишення в небезпеці» (у ч. 1 зазначається у такому розумінні: «допомоги, якщо вона завідомо могла бути надана винним», у ч. 2 – «завідоме залишення без допомоги особи» та у ч. 3 – «завідоме залишення в небезпеці»), ст. 188 «Наклеп» (розповсюдження завідомо неправдивих відомостей), ст. 192 «Порушення законодавства про вибори, референдум, про відкликання депутата та про реалізацію права законодавчої ініціативи громадян» (завідомо неправильний підрахунок голосів), ст. 215 «Привласнення чужого майна» (завідомо чуже майно), ст. 266 «Незаконний випуск (емісія) цінних паперів» (в словосполученні «використання завідомо фальшивих документів для реєстрації цінних паперів»), двічі у ст. 226-2 «Незаконні дії з простими та (або) переказовими вексями» (у ч. 1 в словосполученні «переказових векселів, що завідомо не забезпечені необхідним, відповідно до законодавства, майном» та у ч. 3 в словосполученні «завідоме вказування платником у переказовому векселі особи, яка не має коштів для його оплати»), двічі у ст. 227 «Фальсифікація рішення про випуск емісії цінних паперів» (предмет злочину – завідомо неправдиві відомості), двічі у п. 1 примітки до ст. 228 «Контрабанда» (згадуються завідомо недостовірне декларування та завідомо неправдиві відомості), ст. 236 «Придбання або збут матеріальних цінностей, завідомо добутих злочинним шляхом», ч. 1 ст. 237 «Незаконне отримання кредиту або субсидії» (згадуються завідомо неправдиві документи), ч. 1 ст. 238 «Неправдива економічна неспроможність (банкрутство)» (завідомо неправдиві дані), ч. 1 ст. 243 «Ухилення від сплати сум податків, зборів»

(завідомо неправдиві дані), ч. 1 ст. 250 «Розповсюдження неправдивої інформації про товари та послуги» (завідомо неправдива інформація), ч. 2 ст. 261-1 «Виготовлення, збут або використання підроблених акцизних марок Республіки Білорусь» (завідомо підроблені акцизні марки) [124] тощо.

В усіх вищевикладених випадках ознака завідомості має важливе значення та, як було викладено вище, свідчить про те, що особі, яка вчиняє злочин, відомі юридично значущі обставини.

Не зовсім доречним вбачається використання завідомості у ст. 290-3 «Проходження навчання або іншої підготовки для участі у терористичній діяльності» [124]. Так, норма встановлює кримінальну відповідальність за проходження особою навчання або іншої підготовки, що завідомо для неї має на меті її наступну участь у терористичній діяльності. Враховуючи той, факт, що законодавець окрім завідомості використовує іншу суб'єктивну ознаку – мету злочину, яка в даному складі злочину є обов'язковою, ознака завідомості є такою, що апріорі існує у свідомості суб'єкта кримінального правопорушення. Через це, на нашу думку, доречним було б виключити категорію «завідомість» зі змісту названої норми.

Крім вказаних вище випадків, ознака завідомості також зустрічається у таких статтях: ч. 1 ст. 338 «Виконання робіт або надання послуг, що не відповідають вимогам безпеки», ч. 1 ст. 340 «Завідомо неправдиве повідомлення про небезпеку», ч. 1 ст. 350 «Модифікація комп'ютерної інформації», ч. 1 ст. 354 «Розробка, використання або розповсюдження шкідливих програм», ст. 358-1 «Агентурна діяльність», ст. 361-2 «Фінансування діяльності екстремістського формування», ст. 369-1 «Дискредитація Республіки Білорусь», ч. 1 ст. 380 «Підроблення, виготовлення, використання або збут фальшивих документів, штампів, печаток, бланків», ст. 400: в назві «Завідомо неправдиве донесення», ст. 401: «Завідомо неправдиві показання», ст. 404 «Примушування свідка, потерпілого або експерта до відмови від давання свідчень або висновку, або до дачі неправдивих показань чи висновку», ч. 1 ст. 427 «Службове

підроблення», тричі у ч. 1 ст. 318 «Випуск в експлуатацію технічно несправного транспортного засобу або незаконний допуск до керування ним» (у словосполученні «Випуск в експлуатацію завідомо технічно несправного транспортного засобу, або допуск до керування транспортним засобом особи, яка завідомо не має права керування транспортним засобом або завідомо знаходиться у стані алкогольного сп'яніння...» тощо.

Отже, в КК Республіки Білорусь ознака завідомості є досить поширеною. Суттєвою перевагою КК Республіки Білорусь вбачається наявність законодавчого визначення поняття завідомості. В переважній більшості випадків в нормах даного законодавчого акта завідомість використовується саме в цьому значенні та стосується таких ознак, як фактичний характер дій винної особи, властивостей предмета злочину, правового значення вчинюваних дій, ознак характеристики потерпілої від злочину особи тощо.

У змісті КК Республіки Вірменія ознака завідомості зустрічається значно рідше – 54 випадки: 5 у Загальній частині та 49 в Особливій.

У Загальній частині категорія «завідомість» міститься в наступних нормах:

1. Ч. 1 ст. 46 «Виправданий ризик», в якій вказано: «Ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо був пов'язаний з небезпекою загибелі третіх осіб, із загрозою екологічної катастрофи або суспільного лиха» [123].

Дана норма є майже ідентичною зі ст. 39 КК Азербайджанської Республіки та ст. 39 КК Республіки Білорусь.

2. Двічі в диспозиції ст. 47 «Виконання наказу або розпорядження: у ч. 2 – завідомо незаконний наказ або розпорядження та у ч. 3 – завідомо неправильний наказ або розпорядження [123].

Нагадаємо, в Загальній частині КК Азербайджанської Республіки та Республіки Білорусь також містяться схожі норми (ст. 40 в кожному з цих нормативно-правових актів), проте в першому документі згадується

«незаконний наказ або розпорядження», у другому – «незаконний та злочинний», а в КК Республіки Вірменія – «незаконний та неправильний». Думається, остання категорія, враховуючи той факт, що в самому законодавчому акті не розкривається зміст цього поняття, виглядає дещо незрозумілою, через що під час кваліфікації дій особи можуть виникнути проблеми.

3. Двічі у ст. 63 «Обставини, що обтяжують відповідальність та покарання»: у п. 5 (залучення до вчинення злочину осіб, які завідомо для винного страждають хворобливими психічними розладами) та у п. 8 (вчинення злочину відносно жінки, яка є для винного завідомо вагітною) [123].

В першому випадку завідомість стосується знаряддя вчинення злочину, тоді як у другому – ознак характеристики потерпілої від злочину.

В багатьох статтях Особливої частини КК Республіки Вірменія ознака завідомості стосується характеристики потерпілої особи від злочину (стан потерпілої). Так, наприклад, такий зв'язок в словосполученні «відносно завідомо вагітної жінки» зберігається у наступних нормах: ст. 104 «Вбивство», ст. 119 «Катування», ч. 2 ст. 123 «Зараження ВІЛ», п. 3 ч. 2 ст. 124 «Зараження венеричною хворобою або іншими статевими інфекціями», ч. 2 ст. 131 «Викрадення людини», ч. 2 ст. 133 «Незаконне позбавлення волі» [123].

В поодиноких випадках суб'єктивна ознака завідомості стосується віку потерпілої від злочину особи. Як, наприклад у ст.ст.: 141 «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцяти років» (в словосполученні «з особою, яка завідомо не досягла шістнадцятирічного віку»), 142 «Розпусні дії» – (у словосполученні «відносно особи, яка завідомо не досягла шістнадцятирічного віку») [123].

Нагадаємо, в розглянутих вище нормативно-правових актах була виявлена дещо інша тенденція, адже випадки, коли завідомість стосувалася

такої ознаки характеристики потерпілого як вік були чи не найбільш поширеними.

Тричі категорія «завідомість» вживається законодавцем Республіки Вірменія у ст. 218 «Захоплення заручника»: відносно завідомо неповнолітнього, відносно завідомо вагітної жінки та відносно особи, яка завідомо знаходиться у безпорадному стані [123].

У кожному з наведених випадків завідомість стосується ознак характеристики потерпілого: віку та стану. Подібне поєднання різних характеристик потерпілого з суб'єктивною ознакою завідомості характерне і для КК Азербайджанської Республіки, який розглядався вище.

В КК Республіки Вірменія завідомість стосується і інших ознак характеристики потерпілого. Наприклад, у назві ст. 336 «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності». При цьому завідомо невинність законодавець характеризує як «притягнення особи до кримінальної відповідальності за невстановленою подією злочину або у разі відсутності фактичних даних, що обґрунтовують або дають достатні підстави встановити причетність особи до події злочину або підтверджують наявність у її діях складу злочину» [123].

Завідомість стосується фактичних дій потерпілого від злочину у ст. 390 «Серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів», в якій закріплюється кримінальна відповідальність за напад на осіб, які завідомо для винного припинили свою безпосередню участь у воєнних діях [123]. В цьому випадку дії особи можуть бути визнані злочином, якщо буде доведена наявність в його діях такої суб'єктивної ознаки вини – як завідомість (тобто особа, вчиняючи злочин має повністю усвідомлювати, що потерпіла від злочину особа припинила свою безпосередню участь у воєнних діях).

В окремих нормах КК Республіки Вірменія завідомість також стосується правового значення вчинюваних дій (прямо або опосередковано): одразу чотири рази у ч. 1 ст. 187 «Перешкоджання законній підприємницькій

або іншій економічній діяльності» (в словосполученнях «завідомо необґрунтована відмова у реєстрації або перереєстрації», «завідомо необґрунтована відмова у видачі спеціального дозволу», «завідомо неправомірне обмеження прав та інтересів», «завідомо незаконне втручання у їх діяльність»), ст. 311 «Отримання хабаря» (згадується завідомо неправомірна дія), ч. 2 ст. 316 «Застосування насильства проти представників влади» (в контексті примушування до завідомо незаконних дій), тричі у ст. 348 «Незаконне затримання або взяття під варту» (згадуються завідомо незаконне затримання, завідомо незаконне взяття під варту та завідомо незаконне тримання під вартою), двічі у ст. 352 (у назві норми «Винесення завідомо неправосудного вироку, рішення суду або іншого судового акта» та в такому ж значенні у диспозиції ч. 1), ч. 3 ст. 391 «Бездіяльність або віддання злочинного наказу під час збройного конфлікту» (згадується віддання завідомо злочинного наказу).

У диспозиції ч. 3 ст. 201 КК Республіки Вірменія «Підкуп учасників та організаторів професійних спортивних змагань та видовищних комерційних конкурсів» зазначається: «Незаконне отримання матеріальних цінностей або незаконне користування послугами майнового характеру спортсменами, спортивними суддями, тренерами, керівниками команд або іншими учасниками або керівниками професійних спортивних змагань або організаторами комерційних конкурсів та членами конкурсної комісії (журі), які їм були передані або надані завідомо з метою здійснення впливу на результати змагань або конкурсів...» [123].

Думається, використання завідомості у словосполученні «завідомо з метою впливу» є недоречним, враховуючи наявність в складі даного кримінального правопорушення обов'язкового елементу суб'єктивної сторони – мети, наявність якої апріорі свідчить про високий ступінь усвідомлення суб'єктом злочину відповідної об'єктивної ознаки.

В інших випадках в КК Республіки Вірменія ознака завідомості також стосується або предмета кримінального правопорушення, або фактичного

характеру дій суб'єкта кримінального правопорушення. Наприклад, такі випадки зустрічаються в наступних нормах: ст. 112 «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю» (в контексті умисного заподіяння іншій особі тілесного ушкодження із завідомо для винного повною втратою професійної працездатності), ст. 123 «Зараження ВІЛ» (встановлює кримінальну відповідальність за завідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження ВІЛ), ч. 1 ст. 128 «Залишення в небезпеці» (завідомість використовується у словосполученні «ненадання необхідної та завідомо невідкладної допомоги особі»), ч. 1 ст. 135 «Наклеп» (встановлює кримінальну відповідальність за розповсюдження завідомо неправдивих відомостей), двічі у ст. 150 «Фальсифікація результатів виборів або голосування» (згадується завідомо неправильний підрахунок та завідомо неправильне встановлення результатів), двічі у ст. 192 «Неправомірні дії під час банкрутства» (в словосполученнях «передача майна на завідомо не вигідних умовах» та «задоволення майнових вимог окремих кредиторів завідомо у збиток іншим кредиторам»), ч. 1 ст. 206 «Ухилення громадянина від сплати податків» (згадуються завідомо викривлені дані), двічі у ст. 216: у назві «Придбання або збут майна, завідомо добутого злочинним шляхом» та у диспозиції ч. 1 в тому ж значенні, ст. 282 «Приховування або умисне викривлення даних про забруднення навколишнього середовища» (умисне повідомлення завідомо неправдивих даних), ч. 1 ст. 314 «Службова фальсифікація» (завідомо неправдиві дані), ч. 1 ст. 325 «Підrobка, збут або використання документів, штампів, печаток, бланків, державних номерів транспортних засобів» (встановлюється кримінальна відповідальність за використання завідомо фальшивого документа) [123].

Дослідивши норми КК Республіки Вірменія, в яких згадується суб'єктивна ознака завідомості можна зробити висновок про те, що законодавець цієї держави розуміє її як показник повного усвідомлення суб'єктом кримінального правопорушення певних об'єктивних ознак складу злочину. Втім, не дивлячись на це, в згаданому нормативно-правовому акті

відсутнє законодавче визначення завідомості. В цілому ж, завідомість стосується тих самих ознак об'єктивних ознак, що і в КК Азербайджанської Республіки та Республіки Білорусь.

Крім того, виявлена недоцільність використання поняття «завідомість» у зв'язку із самостійною суб'єктивною ознакою злочину - метою (принаймні в більшості випадків), адже наявність останньої, як правило, свідчить про повне усвідомлення суб'єктом злочину тієї чи іншої ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

В КК Грузії поняття «завідомість» згадується 56 разів. У Загальній частині воно вживається лише у єдиному випадку – у ч. 2 ст. 37 «Виконання наказу або розпорядження» в словосполученні «завідомо злочинний наказ або розпорядження» [121].

В Особливій же частині ознака завідомості є більш розповсюдженою. Як і в розглянутих вище документах, в цьому законодавчому акті завідомість в багатьох випадках стосується ознаки характеристики потерпілої від злочину особи. У цілому ряді норм КК Грузії завідомість вживається декілька разів та стосується різних характеристик потерпілих від злочину особи (різних потерпілих). Зокрема, подібні випадки зустрічаються у таких нормах: двічі у ст. 109 «Умисне вбивство з обтяжуючими обставинами» (згадується потерпіла особа – жінка, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності та завідомо неповнолітній), двічі у ст. 117 «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю» (згадуються такі потерпілі, як жінка, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності та завідомо неповнолітній), двічі у ст. 126 «Насильство» (у п. «б» ч. 2 в словосполученні «відносно жінки, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності» та у п. «г» ч. 2 в словосполученні «відносно завідомо для винного неповнолітнього»), двічі у ст. 137 «Згвалтування» (згадуються такі потерпілі, як жінка, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності та завідомо неповнолітній), двічі у ст. 138 «Насильницькі дії сексуального характеру» (жінка, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності» та завідомо неповнолітній), двічі у

ст. 143-1 «Торгівля людьми» (у п. «а» ч. 2 в словосполученні «відносно жінки, яка завідомо для винного знаходиться у стані вагітності» та у п. «б» ч. 2 – «відносно особи, яка завідомо для винного знаходиться у беспорядному стані або матеріально чи іншим чином залежить від винного»), двічі у ст. 143-2 «Торгівля неповнолітніми» (у п. «а» ч. 2 в словосполученні «відносно жінки, яка завідомо для винного знаходиться у стані вагітності» та у п. «б» ч. 2 – «відносно особи, яка завідомо для винного знаходиться у беспорядному стані або матеріально чи іншим чином залежить від винного»), двічі у ст. 143-3 «Користування послугами жертв (потерпілих) торгівлі людьми» (згадується завідомо вагітна та особа, яка завідомо для винного знаходиться у беспорядному стані) [121].

Варто зауважити, що у всіх цих випадках законодавець окремо вживає ознаку завідомості з кожною ознакою характеристики потерпілого (в даному випадку стан та вік потерпілої особи). Такий крок виглядає цілком логічним та свідчить про те, що для притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення цих кримінальних правопорушень необхідно довести, що їй було добре відомі відповідні об'єктивні ознаки.

Втім, існують і дещо інші випадки, в яких законодавець Грузії вживає поняття «завідомість» безпосередньо лише з однією ознакою характеристикою потерпілої від злочину особи, а далі перелічує інші подібні ознаки, втрачаючи їх зв'язок із завідомістю. Як приклад, подібні ситуації зустрічаються у таких нормах: ст. 126-1 «Насильство у сім'ї» (в словосполученні «відносно жінки, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності, неповнолітнього або особи, яка перебуває у беспорядному стані»), ст. 131 «Зараження ВІЛ-інфекцією» (у словосполученні «відносно жінки, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності або неповнолітнього»), ст. 132 «Зараження особливо небезпечними інфекційними захворюваннями» (в тому ж значенні, як і в попередніх випадках), ч. 2 ст. 134 «Примушування до вилучення органів, частин органів або тканин людини» (у словосполученні «відносно жінки, яка завідомо для винного перебуває у

стані вагітності, неповнолітнього або особи, яка перебуває у безпорадному стані або у матеріальній чи іншій залежності від винного»), ч. 3 ст. 143 «Незаконне позбавлення волі» (в такому значенні: «відносно жінки, яка завідомо для винного знаходиться у стані вагітності, неповнолітнього або особи, яка знаходиться у безпорадному стані»), ч. 2 ст. 144 «Захоплення в якості заручника» (в тому ж значенні, як і в попередньому випадку), ч. 2 ст. 144-1 «Катування» (в словосполученні «відносно жінки, яка завідомо для винного знаходиться у стані вагітності, неповнолітнього, затриманого або іншим чином обмеженого у свободі, такого, який перебуває у безпорадному стані або матеріально чи іншим чином залежного від винної особи»), ч. 2 ст. 144-3 «Приниження або нелюдське поводження» (в тому ж значенні, як і в попередньому випадку) [121].

З наведеного випливає, що завідомість стосується лише однієї (першої) ознаки характеристики потерпілої від злочину особи – стану вагітності. Тобто в першому випадку для притягнення особи до кримінальної відповідальності необхідно довести, що особа повністю усвідомлювала, що потерпіла знаходиться в стані вагітності, тоді як в решті випадків достатня лише наявність вказаних категорій потерпілих (наприклад, суб'єкт злочину вчинив своє суспільно небезпечне діяння відносно неповнолітнього, але об'єктивно не усвідомлював, що потерпілий є неповнолітнім).

Можливо, за задумом законодавця Грузії ознака завідомості поширюється не тільки на першу категорію потерпілих від злочину, але і на решту, однак, в такому разі, на нашу думку, доречним було б замінити таку законодавчу конструкцію, адже на сьогоднішній день в цьому питанні спостерігається певна непослідовність.

Додамо, що як і в розглянутих вище нормативно-правових актах, в КК Грузії існує цілий ряд норм, в яких завідомість стосується виключно однієї ознаки характеристики потерпілого – віку. Такий зв'язок спостерігається у: ч. 2 ст. 125 «Побої» (згадується завідомо неповнолітній), ст. 140 «Полові зносини або інші дії сексуального характеру з особою, яка не досягла

шістнадцятирічного віку» (особа, яка завідомо для винного не досягла шістнадцятирічного віку), ст. 141 «Розпусні діяння» (відносно особи, яка завідомо не досягла шістнадцятирічного віку), ч. 2 ст. 150 «Спонука» (відносно завідомо неповнолітнього), ч. 2 ст. 253 «Втягнення у заняття проституцією» (відносно завідомо неповнолітнього), ст. 255-2 «Пропозиція зустрічі сексуального характеру особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку» (встановлюється кримінальна відповідальність за відповідну пропозицію особі, яка завідомо не досягла шістнадцятирічного віку) [121].

Таким чином, особу може бути притягнуто до кримінальної відповідальності за вказаними нормами, якщо буде доведено, що суб'єкт злочину був обізнаний про факт недосягнення потерпілим відповідного віку.

Як слушно вказує П.І. Орлов, усвідомлення особою цієї ознаки як можливої або ймовірної не дає підстави визнати її явною для винного і, отже, виключає наявність в його діях відповідного складу злочину [81, с. 7].

Лише двічі в названому вище нормативно-правовому акті завідомість стосується (прямо або опосередковано) правового значення вчинюваних дій: у ч. 3 ст. 189-1 «Посягання на право промислової вартості» (згадується завідомо незаконне використання чужого винаходу) та у ч. 1 ст. 194-1 «Користування, володіння річчю, придбання, або збут майна, добутого шляхом легалізації незаконних доходів» (в контексті легалізації завідомо незаконних доходів) [121].

Нагадаємо, в попередніх законодавчих актах таких випадків було дещо більше.

Двічі ознака завідомості згадується у ст. 330-2 КК Грузії [121] «Проведення навчань та інструктажу для здійснення терористичної діяльності» у словосполученнях «із завідомим умислом».

В наведеній нормі ознака завідомості вживається в нетиповому значенні – як синонім слова «даний», тобто з даним (таким самим) умислом. Через це можна стверджувати, що в цьому випадку порушується принцип єдності юридичної термінології. Думається, для виправлення цього недоліку

доречно було б замінити поняття «завідомо» на словосполучення «тим самим».

Двічі завідомість згадується у диспозиції ч. 1 ст. 331-1 «Фінансування тероризму, забезпечення терористичної діяльності іншою матеріальною підтримкою або ресурсами»: «1. Збір або надання фінансових коштів або іншого майна з тим, щоб вони завідомо повністю або частково використовувались або могли бути використані терористами або терористичною організацією для реалізації терористичної діяльності або (та) для вчинення одного зі злочинів, передбачених статтями 144, 227, 227-1, 227-2, 227-3, 229, 230, 231, 231-1 та 231-2 даного Кодексу, незалежного від того, чи було вчинено який-небудь зі злочинів, передбачених цими статтями, або (та) по завідомому умислу надання послуг терористам або терористичній організації, надання укриття або притулку терористам або (та) забезпечення терористів або терористичної організації іншою матеріальною підтримкою або ресурсами» [121].

Думається, в наведеній нормі словосполучення «з тим, щоб вони завідомо» та «або (та по завідомому умислу)», враховуючи зміст диспозиції ч. 1 ст. 331-1, більш доречно було б замінити на словосполучення «з метою» та «з тією самою метою» відповідно. Відтак, завідомість вживається в схожому значенні до такої суб'єктивної ознаки, як мета, що в черговий раз свідчить про певну непослідовність законодавця Грузії у цьому питанні.

У решті випадків ознака завідомості в КК Грузії стосується або фактичного характеру дій суб'єкта кримінального правопорушення, або ж властивостей предмета злочину та закріплюється в таких нормах: ст. 117 «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю: (згадується у словосполученні «заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю з завідомою втратою професійної працездатності»), ст. 143-3 «Користування послугами жертв (потерпілих) торгівлі людьми» (завідоме користування послугами жертв або потерпілих), ст. 164-1 «Підкуп виборців» (завідоме отримання), двічі у ст. 186 (в назві «Придбання або збут майна, добутого завідомо злочинним шляхом» та в

такому ж значенні в диспозиції ч. 1), ст. 191 «Незаконне перевезення або збут фальсифікованої речі» (завідомо фальсифікована річ), ст. 201 «Неправдива реклама» (завідоме введення в оману), ст. 207-1 «Порушення особою, уповноваженою на управління боржником та представництво боржника, обов'язку щодо надання інформації опікуну» (в контексті завідомо несвоєчасного надання інформації), ч. 1 ст. 227-1 «Створення загрози плаванню водного судна» (завідомо неправдива інформація), ч. 1 ст. 227-3 «Створення загрози повітряному судну» (завідомо неправдива інформація), двічі у ст. 255 «Незаконне виготовлення або збут порнографічних матеріалів або інших предметів» (в словосполученнях «зображення завідомо неповнолітнього»), тричі у ст. 348-1 (в назві «Неправдиві свідчення, висновок або завідомо неправдивий переклад у адміністративному провадженні», у диспозиції указаної норми в тому ж значенні та у примітці до статті в словосполученні «завідомо неправильний переклад»), ст. 355 «Непредставлення декларації про майновий стан або внесення в декларацію неповних або невірних даних» (завідомо неповні або невірні дані), ст. 367-2 «Введення суду в оману присяжним засідателем або кандидатом у присяжні засідателі» (завідомо недостовірна інформація) [121].

Отже, в КК Грузії ознака завідомості в переважній більшості випадків вживається в єдиному значенні (повне усвідомлення суб'єктом злочину відповідних об'єктивних ознак), втім нами зафіксовано і кілька випадків відхилення від цього значення (наприклад, завідомість ототожнюється зі злочинною метою або словом «даний»), що свідчить про порушення принципу єдності юридичної термінології [99, с. 353].

В цілому ж в КК Грузії ознака завідомості в більшості випадків стосується ознак характеристики потерпілої від злочину (як правило, віку та стану). Втім, в даному питанні виявлена певна непослідовність в нормах, які передбачають одразу декілька спеціальних потерпілих (наприклад, завідомість стосується потерпілої від кримінального правопорушення – вагітної жінки, але не поширюється на неповнолітнього).

У Пенітенціарному кодексі Естонської Республіки ознака завідомості згадується 51 раз.

Перша згадка поняття «завідомість» зустрічається у ст. 58 «Обставини, які обтяжують покарання». Так, відповідно до п. 3 цієї норми, обставинами, які обтяжують покарання є вчинення винного діяння відносно особи, яка завідомо не досягла дванадцятирічного віку, вагітної, особи похилого віку або особи, яка знаходиться у безпорадному стані, а також особи, яка страждає тяжким психічним розладом [88].

Таким чином, завідомість стосується ознак характеристики потерпілої від злочину особи (віку, стану тощо). Як було встановлено вище, в усіх вищевказаних нормативно-правових актах присутній подібний зв'язок.

В законі ж про кримінальну відповідальність Естонської Республіки схожі випадки використання завідомості (коли завідомість стосується вказаних об'єктивних ознак) зустрічаються у ст. 310 «Незаконне звинувачення».

У ч. 1 ст. 124 «Залишення без допомоги» задекларовано:

«Завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває у небезпечному для життя стані під час нещасного випадку або загальної небезпеки, якщо допомога могла бути надана без загрози для особи, яка її надає, – карається грошовим стягненням або тюремним ув'язненням на строк до трьох років» [88].

У викладеній нормі ознака завідомості характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини та стосується фактичних дій винної особи. Такий же зв'язок завідомості вказаною об'єктивною ознакою зафіксовано у ст. 133-3 «Сприяння проституції» (завідоме пособництво зайняттю проституцією), 180 «Демонстрація жорстокості неповнолітньому», 209 «Шахрайство», 237-3 «Фінансування та підтримка терористичних злочинів та спрямованої на їх вчинення діяльності», 290-1 «Катування», 384 «Штучне створення ситуації неспроможності», 384-1 «Нерівне поводження з кредиторами»,

Цікавим виглядає зміст ст. 169 «Порушення обов'язку щодо утримання дитини», в якій зазначається, що завідоме ухилення будь-кого з батьків від сплати призначеного судом щомісячного грошового утримання на користь своєї дитини, яка не досягла вісімнадцятирічного віку або яка досягла повноліття, але є непрацездатною та потребує допомоги, – карається грошовим стягненням та тюремним ув'язненням на строк до одного року [88].

В даній нормі ознака завідомості вживається у словосполученні зі словом «ухилення». Враховуючи той факт, що відповідно до «Академічного тлумачного словника української мови» слово «ухилитися» означає намагатися не робити чого-небудь, не брати участі в чомусь, відсторонитися від чогось; уникати [139], думається, воно автоматично передбачає завідомість в діянні суб'єкта злочину. Через це вважаємо, що використання словосполучення «завідоме ухилення» є недоцільним.

Додамо, що такі ж недоліки містяться у ст.ст. 170 «Порушення обов'язку утримання батьків», 329 «Ухилення від відбування покарання».

В Пенітенціарному кодексі Естонської Республіки, як і в розглянутих вище законодавчих актах інших країн пострадянського простору, в цілому ряді випадків завідомість стосується правового значення вчинюваних дій. Наприклад, подібні випадки зустрічаються у ст.ст. 154 «Порушення свободи віросповідання», 157-2 «Незаконне використання ідентичності іншої особи», 222 «Торгівля піратською продукцією», 222-1 «Порушення авторського права у комп'ютерній системі», 291-1 «Незаконне здійснення державного нагляду», 300-1 «Порушення обмеження на вчинення дії», 300-2 «Вчинення нотаріусом завідомо незаконних службових дій» (у назві статті, сама ж стаття з 01.01.2015 року вважається недійсною), 311 «Винесення суддею завідомо незаконного судового рішення», 311-1 «Винесення помічником судді або судовим юристом завідомо незаконного судового рішення», 311-2 «Винесення завідомо незаконного рішення у провадженні по справі щодо проступку», 311-3 «Завідомо незаконне закриття провадження щодо винного

діяння та відмова від обвинувачення», 313 «Незаконне застосування дій, що забезпечують хід провадження», 324 «Незаконне поводження з ув'язненим», 331-3 «Завідомо незаконні арешт та продаж майна судовим виконавцем», 381-1 «Порушення обов'язків ведення бухгалтерського обліку».

У ст. 278 «Хибний виклик спеціальних служб» Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки ознака завідомості стосується властивостей предмета злочину та вживається у словосполученні «завідомо хибний виклик».

Такий же зв'язок зафіксовано у ст.ст. 280 «Надання неправдивих даних» (завідомо неправдиві дані), 320 «Неправдиві показання та неправдива присяга», 321 «Неправдивий експертний висновок та неправильний переклад», 348 «Придбання, використання та передача для використання підроблених важливих особистих документів», 381 «Надання невірних даних про майновий стан комерційного товариства та інших обставинах, що підлягають перевірці» тощо.

Отже, загалом завідомість в законі про кримінальну відповідальність Естонської Республіки має таке ж значення, як і в КК вищерозглянутих держав: означає повне усвідомлення суб'єктом умисного злочину певних об'єктивних ознак.

До недоліків вказаного нормативно-правового акта можна віднести відсутність законодавчого розкриття поняття «завідомість» та використання цієї ознаки у словосполученні з терміном «ухилення».

В КК Республіки Казахстан також міститься згадка завідомості. У Загальній частині [125] вона згадується у ст.ст. 36 «Виправданий ризик» (стосується злочинних наслідків), 38 «Виконання наказу або розпорядження» (згадується двічі та стосується правового значення вчинюваних дій), 54 «Обставини, що обтяжують кримінальну відповідальність та покарання» (згадується двічі та стосується ознак характеристики потерпілої від злочину особи).

В Особливій частині КК Республіки Казахстан [125] завідомість передбачена у цілому ряді норм. В наступних статтях вона стосується ознак характеристики потерпілої від злочину особи: 99 «Вбивство» (згадується тричі), 105 «Доведення до самогубства», 106 «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю» (згадується двічі), 107 «Умисне заподіяння середньої тяжкості шкоди здоров'ю» (згадується двічі), 110 «Мордування» (згадується тричі), 116 «Примушування до вилучення або незаконне вилучення органів та тканин людини» (згадується тричі), 117 «Зараження венеричною хворобою», 122 «Полові зносини або інші дії сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», 124 «Розбещення малолітніх», 125 «Викрадення людини» (вживається двічі), 126 «Незаконне позбавлення волі» (згадується двічі), 127 «Незаконне поміщення до психіатричного стаціонару», 128 «Торгівля людьми» (згадується двічі), 135 «Торгівля неповнолітніми» (вживається в такому значенні двічі), 146 «Тортури», 153 «Порушення трудового законодавства Республіки Казахстан відносно неповнолітніх», 251 «Зловживання повноваженнями приватними нотаріусами, оцінщиками, приватними судовими виконавцями, медіаторами та аудиторами, які працюють у складі аудиторської організації», 261 «Захоплення заручника» (завідомість вживається тричі) тощо.

Завідомість в Особливій частині КК Республіки Казахстан стосується предмета злочину у статтях: 130 «Наклеп», 206 «Неправомірне знищення або модифікація інформації», 225 «Ненадання інформації або надання завідомо неправдивих відомостей посадовою особою емітента цінних паперів», 226 «Внесення в реєстр власників цінних паперів завідомо неправдивих відомостей», 227 «Надання завідомо неправдивих відомостей професійними учасниками ринку цінних паперів», 233 «Порушення порядку та правил маркування підакцизних товарів акцизними марками та (або) обліково-контрольними марками, підробка та використання акцизних марок та (або) обліково-контрольних марок», 242 «Надання завідомо неправдивих відомостей про банківські операції», 348 «Недоброякісний ремонт

транспортних засобів або випуск їх в експлуатацію з технічними несправностями» тощо.

У ряді норм спостерігається зв'язок суб'єктивної ознаки завідомості з фактичними діями суб'єкта злочину, як, наприклад, у ст.ст.: 119 «Залишення в небезпеці», 151 «Фальсифікація виборчих документів, документів референдуму або неправильний підрахунок голосів» (двічі), 219 «Незаконне отримання кредиту або нецільове використання бюджетного кредиту», 224 «Порушення емітентом порядку випуску емісійних цінних паперів» (двічі), 241 «Порушення законодавства Республіки Казахстан про бухгалтерський облік та фінансову звітність» тощо.

Як і в Загальній частині, в Особливій заповіді в окремих нормах стосується правового характеру вчинюваних дій. Такі випадки зустрічаються у ст.ст.: 166 «Бездіяльність або віддання злочинного наказу під час військового конфлікту», 212 «Надання послуг для розміщення інтернет-ресурсів, що переслідують протиправні цілі», 413 «Завідомо незаконне звільнення від кримінальної відповідальності», 414 «Завідомо незаконне затримання, взяття під варту або утримання під вартою», 418 «Винесення завідомо неправосудних вироків, рішень або іншого судового акта».

У ст. 237 «Неправомірні дії під час реабілітації та банкрутстві» заповіді стосується можливого настання суспільно небезпечних наслідків. Нагадаємо, такий зв'язок існує і у розглянутій вище Загальній частині КК Республіки Казахстан (ст. 36 «Виправданий ризик»).

У ст. 171 КК Республіки Казахстан «Створення баз (таборів) підготовки найманців» вказано:

«Створення бази (табору) завідомо для підготовки найманців або надання приміщення або земельної ділянки завідомо для тих самих цілей – карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна» [125].

Вказана норма нагадує ст. 331-1 «Фінансування тероризму, забезпечення терористичної діяльності іншою матеріальною підтримкою або

ресурсами» КК Грузії. В самій же нормі, враховуючи вказану спеціальну мету, в обох випадках використання завідомості виглядає недоцільним, тому що дана суб'єктивна ознака автоматична присутня в складі злочину.

Додамо, що в подібному значенні ознака завідомості вживається (та, на нашу думку, є зайвою) у ст.ст. 258 «Фінансування терористичної або екстремістської діяльності та інше пособництво тероризму або екстремізму», 266 «Фінансування діяльності злочинної групи, а також і зберігання, розподілення майна, розробка каналів фінансування».

В окремих нормах суб'єктивна ознака завідомості згадується декілька разів та стосується різних об'єктивних ознак. Так, наприклад, у ст. 118 «Зараження вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ)» вона згадується двічі: в першому випадку стосується фактичних дій суб'єкта злочину, а у другому – ознак характеристики потерпілого, у ст. 243 «Незаконне використання грошей банку» згадується чотири рази: у першому випадку стосується предмета злочину, а далі – фактичних дій суб'єкта злочину.

Таким чином, ознака завідомості в КК Республіки Казахстан використовується в такому ж значенні, як і в КК розглянутих вище держав. Недоліком вказаного нормативно-правового акта є відсутність законодавчого визначення вказаної суб'єктивної ознаки та її зайве використання у змісті деяких норм (ст.ст. 171, 258, 266 тощо).

В змісті КК Киргизької Республіки поняття «завідомість» вживається 91 раз. В Загальній частині [125] дана суб'єктивна ознака стосується настання можливих наслідків (ст. 54 «Виправданий ризик») та ознак характеристики потерпілого від злочину (ст. 75 «Обставини, які обтяжують покарання»).

Як і в розглянутих вище нормативно-правових актах, в КК Киргизької Республіки завідомість в більшості випадків представлена в нормах Особливої частини [122], в яких вона стосується ознак характеристики потерпілого від злочину (ст.ст. 130 «Вбивство», 136 «Доведення до самогубства», 137 «Схилення до самогубства», 138 «Заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю», 139 «Заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю», 143 «Тортури»,

144 «Катування», 153 «Незаконне проведення дослідів над людиною», 158 «Насильницьке донорство», 161 «Звалтування», 162 «Насильницькі дії сексуального характеру», 164 «Дії сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», 165 «Розпусні дії», 167 «Сприяння проституції та розпусті», 168 «Втягнення завідомо неповнолітнього у порнобізнес», 170 «Викрадення людини», 171 «Торгівля людьми», 172 «Незаконне позбавлення волі», 173 «Примусове використання праці (рабська праця)», 180 «Втягнення неповнолітнього у вчинення злочину», 181 «Втягнення неповнолітнього у вчинення антисупільних дій», 244 «Захоплення заручників», 267 «Незаконне виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів з метою збуту» тощо), настання можливих наслідків (138 «Заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю»), фактичних дій винної особи (ст.ст. 150 «Залишення в небезпеці», 195 «Фальсифікація виборчих документів», 219 «Рейдерство» тощо), предмета злочину (ст.ст. 246 «Завідомо неправдиве повідомлення про акт тероризму», 269 «Незаконне виготовлення прекурсорів», 282 «Створення небезпеки для споживачів», 298 «Недоброякісний ремонт транспортних засобів», 305 «Створення шкідливих комп'ютерних програм» тощо) та правового значення вчинюваних дій (ст.ст. 328 «Давання хабаря», 335 «Винесення завідомо неправосудного вироку або іншого судового акта», 339 «Незаконне звільнення від кримінальної відповідальності», 340 «Незаконне звинувачення у вчиненні злочину», 364 «Невиконання наказу» тощо).

Таким чином, в КК Киргизької Республіки завідомість стосується таких же об'єктивних ознак, як і в КК інших держав пострадянського простору та характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини.

Цікавим виглядає зміст Додатку 1 до КК Киргизької Республіки «Значення термінів, що використовують в даному Кодексі», в п. 26 якого вказано, що завідомо – це усвідомлення діючою особою певного факту, обставини як таких, що є явними, очевидними, які не підлягають сумніву [122].

Даною нормою КК Киргизької Республіки близький до закону про кримінальну відповідальність Республіки Білорусь, в якому законодавець також встановлює зміст поняття «завідомість» (ознака, яка вказує, що особі, яка вчиняє злочин, відомі юридично значущі обставини, передбачені КК [124]).

Без сумніву, розкриття даного поняття на законодавчому рівні є значною перевагою названих законодавчих актів, адже за допомогою цього суди та органи досудового розслідування можуть чітко кваліфікувати те чи інше діяння, якому притаманна ознака завідомості.

В змісті КК Латвійської Республіки [163] також міститься ознака завідомості. Загалом дана ознака згадується 18 разів та, як правило, стосується предмета кримінального правопорушення (п. 13 ч. 1 ст. 48 «Обтяжуючі обставини», ст. 157 «Наклеп», ст. 194-1 «Розповсюдження завідомо неправдивих даних або інформації про стан фінансової системи Латвійської Республіки» тощо). В усіх випадках завідомість характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини та свідчить про повне усвідомлення суб'єктом кримінального правопорушення юридично значущих обставин.

Менш поширеною завідомість є у змісті КК Литовської Республіки. В даному документі названа суб'єктивна ознака зустрічається тричі та стосується або фактичних дій винної особи, або властивостей предмета злочину (ст.ст. 215 «Незаконне використання платіжного інструменту або його даних», 220 «Неправильна звітність про доходи, прибутки або активи», 235 «Неправдиві показання, висновки та переклади»)[161].

Більш поширеним поняття «завідомість» є у змісті КК Республіки Молдова [64]. Дана ознака згадується в тексті документа 63 разів та стосується ознак характеристики потерпілої від злочину особи (ст.ст. 77 «Обставини, що обтяжують покарання», 145 «Умисне вбивство», 150 «Доведення до самогубства або сприяння вчиненню самогубства», 151 «Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження або іншої тяжкої

шкоди здоров'ю», 152 »Умисне заподіяння тілесного ушкодження середньої тяжкості або іншої середньої тяжкості шкоди здоров'ю», 164 «Викрадення людини», 166 «Незаконне позбавлення волі», 166-1 «Тортури, нелюдське або таке, що принижує гідність поводження», 169 «Незаконне поміщення до психіатричної лікарні», 171 «Згвалтування», 172 «Насильницькі дії сексуального характеру», 174 «Полові зносини з особою, яка не досягла 16 років», 175 «Розпусні дії», 208-2 «Отримання послуг дитячої проституції», 211 «Зараження венеричною хворобою» тощо), правового значення вчинюваних дій (ст. 138 «Віддання та виконання явно незаконного наказу. Нездійснення або неналежне здійснення необхідного контролю», 306 »Притягнення до кримінальної відповідальності завідомо невинної особи», 307 «Винесення неправосудного вироку, визначення або постанови», 308 »Незаконне затримання або арешт» тощо), фактичних дій суб'єкта злочину (ст. 163 «Залишення в небезпеці», 212 «Зараження захворюванням СНІД», тощо), предмета злочину (ст. 199 «Придбання або збут майна, завідомо добутого злочинним шляхом», 265 «Випуск у експлуатацію завідомо технічно несправних транспортних засобів», 281 «Завідомо неправдиве повідомлення про терористичний акт» тощо) та настання можливих наслідків (ст. 388 «Злочинні дії військовослужбовця, який знаходиться у полоні»).

Отже, як і в КК Киргизької Республіки, в законі про кримінальну відповідальність Республіки Молдова завідомість, як правило, стосується ознак характеристики потерпілої від злочину особи, проте, на відміну від першого документа, в КК Республіки Молдова відсутнє законодавче визначення категорії «завідомість», що, без сумніву, є певним недоліком.

В КК Республіки Таджикистан [126] завідомість згадується 104 рази. Як і в розглянутих вище нормативно-правових актах, в даному документі вона, як правило, стосується ознак характеристики потерпілої від злочину особи (ст.ст. 104 «Вбивство», 110 «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю», 117 «Катування», 122 «Примушування до вилучення органів або

тканей людини для трансплантації», ст. 125 «Зараження вірусом імунодефіциту людини», 126 «Зараження венеричною хворобою», 130 «Викрадення людини», 131 «Незаконне позбавлення волі», 138 «Згвалтування», 139 »Насильницькі дії сексуального характеру», 141 «Полові зносини та інші дії сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцяти років», 142 »Розпусні дії», 143-1 «Тортури», 181 «Захоплення заручника», 203 »Втягнення у споживання наркотичних засобів або психотропних речовин», 241-1 «Виготовлення та обіг порнографічних матеріалів або предметів із зображенням неповнолітніх» тощо), настання можливих наслідків (ст.ст. 110 «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю»), фактичних дій винної особи (ст.ст. 125 «Зараження вірусом імунодефіциту людини», 127 «Залишення в небезпеці», 151 «Фальсифікація виборчих документів, документів референдуму або неправильний підрахунок голосів», 303 «Розробка, використання та розповсюдження шкідливих програм» тощо), правового значення вчинюваних дій (ст.ст. 153 «порушення законодавства про працю», 261 «Реєстрація незаконних угод із землею», 348 «Винесення завідомо незаконного вироку, рішення або інших судових актів», 358 »Незаконне затримання або взяття під варту», 368 «Невиконання наказу» тощо), властивостей предмета злочину (ст.ст. 180 «Завідомо неправдиве повідомлення про акт тероризму», 221 «Умисне приховування, викривлення даних про забруднення навколишнього середовища», 254 «Придбання або збут майна завідомо добутого злочинним шляхом», 276 «Завідомо неправдива реклама» тощо) та передбачає обізнаність суб'єкта злочину про певні об'єктивні ознаки.

Ознака завідомості згадується і в законі про кримінальну відповідальність Республіки Туркменістан [128]. В даному нормативно-правовому акті вона також характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини та в більшості випадків стосується настання можливих наслідків (ст. 41 «Виправданий ризик», п. ж ч. 2 ст. 101 «Умисне вбивство» тощо), правового значення вчинюваних дій (ст.ст. 42 «Виконання наказу»,

195 «Незаконне затримання, взяття під варту або утримання під вартою», 196 «Незаконне звільнення з-під варту або з місць позбавлення волі» та ін.), ознак характеристики потерпілої від злочину особи (ст.ст. 101 «Умисне вбивство», 107 «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю», 108 «Умисне заподіяння шкоди здоров'ю середньої тяжкості», 113 «Катування», 126 «Викрадення людини», 131 «Примусове лікування завідомо здорової людини», 134 «Згвалтування», 135 «Мужоложство», 144 «Розпусні дії»), фактичних дій винної особи (ст.ст. 119 «Зараження захворюванням СНІД», 125 «Залишення в небезпеці», 150 «Порушення законодавства під час організації та проведення виборів або референдуму» тощо), предмета злочину (ст.ст. 132 «Наклеп», 218 «Підроблення, виготовлення, збут підроблених документів, штампів, печаток, бланків або використання фальшивого документа», 249 «Завідомо неправдива реклама» та ін.) та знаряддя злочину (ст. 58 «Обставини, які обтяжують відповідальність»).

В такому ж значенні ознака завідомості вживається і в КК Республіки Узбекистан [127]. В даному нормативно-правовому акті завідомість також стосується настання можливих наслідків (ст.ст. 41 «Виправданий професійний або господарський ризик», 58 «Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті», 73 «Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання» та ін.), знаряддя злочину (ст. 56 «Обставини, які обтяжують покарання»), ознак характеристики потерпілого (наприклад, ст.ст. 97 «Умисне вбивство», 103 «Доведення до самогубства», 103-1 «Схилення до самогубства», 104 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», 105 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», 110 «Катування» тощо), фактичних дій винної особи (ст.ст. 113 «Розповсюдження венеричного захворювання або ВІЛ-інфекції/СНІД», 146 «Порушення законодавства про організацію, проведення виборів або референдуму»), правового значення вчинюваних дій (ст.ст. «Порушення права на працю», 192-9 «Комерційний підкуп», 192-10 «Підкуп службовця недержавної комерційної або іншої недержавної організації» тощо) та

предмета злочину (наприклад, ст.ст. 175 «Укладення угоди всупереч інтересам Республіки Узбекистан», 237 «Неправдивий донос» та ін.).

Названий документ, як і КК Республіки Білорусь та КК Киргизької Республіки вирізняється серед решти тим, що у ньому на законодавчому рівні закріплене визначення поняття «завідомість», під яким у розділі 8 «Правове значення термінів» розуміється відношення до поведінки або обставин, описаних в законі, що свідчать про те, що особі про них відомо [127].

Зауважимо, що дане визначення є схожим на ті, що містяться в названих нормативно-правових актах. Загалом же дана ознака також характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини.

Підсумовуючи вказане у цьому підрозділі зауважимо, що в усіх розглянутих державах завідомість розглядається в якості суб'єктивної ознаки, що характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини.

Також встановлено, що серед розглянутих документів лише у трьох закріплене офіційне визначення поняття «завідомість» (КК Республіки Білорусь, Киргизької Республіки та Республіки Узбекистан). Без сумніву, таке визначення є перевагою даних нормативно-правових актів, тому, можливо, доречно скористатися досвідом даних республік та закріпити подібне визначення в КК України.

Висновки до розділу 1

За результатами аналізу стану дослідження поняття завідомості у кримінально-правовій літературі, дослідження історії розвитку використання поняття завідомості в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства та розгляду зарубіжного досвіду регламентації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є завідомість, можна виокремити наступні основні положення першого розділу роботи:

1. В науці кримінального права під завідомістю прийнято розглядати достеменну обізнаність винного про певні обставини, явне усвідомлення чого-небудь заздалегідь до вчинення суспільно небезпечного діяння.

2. Не дивлячись на майже одностайну позицію щодо змісту поняття «завідомість», в науці точаться гострі дискусії з приводу місця завідомості в суб'єктивній стороні складу кримінального правопорушення. Так, на сьогоднішній день з приводу цього питання існують дві основні позиції:

1) завідомість є самостійним елементом суб'єктивної сторони складу злочину, який, щоправда, тісно пов'язаний з іншою обов'язковою ознакою – виною (головний представник ідеї – Р. В. Вереша);

2) завідомість – суб'єктивна ознака, що входить до складу такого обов'язкового елемента складу кримінального правопорушення, як вина (характеризує інтелектуальний момент її форми). Дана ідея є більш поширеною, а основним аргументом її прихильників (серед яких такі вчені, як В.М. Бесчастний, В.І. Борисов, О.М. Джужа, П.І. Орлов Н.В. Сенаторов, В.В. Шаблистий та ін.) є те, що завідомість не є самостійним елементом психічної діяльності людини. Думається, даний аргумент є суттєвим, тому, враховуючи також матеріали судової практики, нами підтримана саме остання позиція.

Також виявлена дискусійність питання щодо того, чи характерна завідомість виключно злочинам з умисною формою вини.

3. Історію розвитку використання поняття завідомості в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства умовно можна поділити на чотири основні етапи:

1) литовсько-руський (XVI – початок XIX ст.ст.) – характеризується першими згадками ознаки завідомості у змісті нормативно-правових актів та пов'язаний зі Статутами Великого князівства Литовського 1529, 1566 та 1588 рр. У цих документах завідомість вживалась вкрай рідко та стосувалась властивостей предмета злочину та фактичних дій винної особи. Загалом завідомість розглядалась приблизно в такому ж значенні, як і в сучасній науці кримінального права – в якості високого ступеня усвідомлення тих чи інших ознак;

2) російський (перша половина XIX – початок XX ст.ст.) – пов'язаний з такими кримінально-правовими актами, як Звід 1832 р., Уложення 1845 та 1903 рр. та характеризується різким збільшенням кількості вживання ознаки завідомості, яка стосувалась фактичних дій винної особи, правового значення вчинюваних дій, третіх осіб, властивостей предмета злочину, знарядь злочину, настання можливих наслідків. В більшості випадків завідомість вживалась у сучасному значенні, проте в цілому ряді норм у використанні даної ознаки не було жодної потреби (наприклад, у зв'язку із самостійною ознакою суб'єктивної сторони складу злочину – метою);

3) радянський (початок - кінець XX ст.) – пов'язаний з КК 1922, 1927 та 1960 рр. У цей період спостерігається суттєве скорочення кількості згадок ознаки завідомості (що стосувалась властивостей предмета злочину, настання можливих наслідків, фактичних дій суб'єкта злочину, правового значення вчинюваних дій та ознак характеристики потерпілої від злочину особи) в змісті кримінально-правових норм. В той же час зменшується і відсоток безпідставного вживання даного поняття;

4) сучасний (кінець XX ст. – наш час). Пов'язаний зі здобуттям незалежності та виданням у 2001 р. чинного КК України, в якому ознака завідомості зустрічається 52 рази. Дослідження норм, в яких міститься

завідомість дозволить відповісти на ряд дискусійних питань, викладених у підрозділі 1.1.

За результатами дослідження історії розвитку використання поняття завідомості в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства доведена недоцільність заміни у вітчизняному кримінальному законодавстві поняття «завідомість» на «зазнаки».

4. Аналіз законодавства зарубіжних країн (Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Вірменія, Грузія, Естонська Республіка, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Республіка Молдова, Республіка Таджикистан, Республіка Туркменістан, Республіка Узбекистан) продемонстрував, що в змісті всіх законодавчих актів цих держав наявна ознака завідомості, яку розглядають в такому ж значенні, як і у вітчизняній науці кримінального права.

Серед низки цих нормативно-актів виокремлюються КК Республіки Білорусь, Киргизької Республіки та Республіки Узбекистан, в яких на законодавчому рівні закріплено визначення ознаки завідомості, що дозволяє органам досудового розслідування та суду швидко та правильно кваліфікувати те чи інше діяння, якому притаманна ознака завідомості.

РОЗДІЛ 2

ЗАВІДОМІСТЬ ЯК НАСКРІЗНА ОЗНАКА, ПЕРЕДБАЧЕНА КК УКРАЇНИ

2.1. Завідомість як ознака, передбачена Загальною частиною КК України

Як зазначалося в підрозділі 1.2 нашої роботи, діючий КК України було прийнято у квітні 2001 р., а вже з першого вересня того ж року він набрав законної сили.

В цілому КК 2001 суттєво відрізняється від свого попередника – КК 1960 р., адже якщо останній мав завданням, в першу чергу, охорону «суспільного ладу України, його політичної та економічної систем власності» і тільки потім – «особи, прав і свобод громадян і всього правопорядку від злочинних посягань», то КК 2001 р. зробив своїм завданням «правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина», а вже потім – «власності, громадського порядку і громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам» [56, с. 8].

Даний факт свідчить про переорієнтацію нового законодавчого акта на демократичний лад, в якому саме людина є найвищою соціальною цінністю. Не в останню чергу цей важливий крок в КК України було проведено на виконання положень Конституції України, в ст. 3 якої зазначено, що саме людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [59].

Погоджуємось із думкою В.В. Шаблистого про те, що з проголошенням незалежності України почався наш рух в бік європейських цінностей, які є показником високого рівня життя людини вже не одне століття. Цей шлях

«довжиною» в двадцять років був різним, проте саме зараз ми як ніколи наблизилися до омріяного європейського простору [146, с. 440]. Саме цей обраний проєвропейський шлях, не в останню чергу, призвів до ряду перетворень в законодавчій площині (в тому числі ці перетворення торкнулися і КК України).

Отже, порівнюючи КК 1960 р. з чинним законом про кримінальну відповідальність можна зробити висновок, що останній законодавчий акт більш прогресивний та гуманний.

Крім того, Ю.А. Кармазін та Є.Л. Стрельцов вдало підкреслюють відповідність КК України найважливішим положенням Конституції України, загальнолюдським цінностям, позитивний вплив цього нормативно-правового акта на формування і захист конституційних прав людини, існування цілісного професійного світогляду майбутніх юристів, на вдосконалення і підняття на більш високий рівень діяльності нашої правової системи [56, с. 17].

Враховуючи сказане особливої актуальності набуває питання дослідження використання ознаки завідомості в змісті закону про кримінальну відповідальність.

Слушними вбачаються зауваження В.В. Сухоноса про те, що галузь кримінального законодавства утворює систему законів, які регулюють суспільні відносини, що становлять її предмет. Кримінальний закон можна визначити як прийнятий Верховною Радою України нормативно-правовий акт, що регулює охорону особи, суспільства і держави від злочинів. Прийняті закони про кримінальну відповідальність систематизовані та поділяються в Кримінальному кодексі України на Загальну й Особливу частини. Кримінальний кодекс на теренах України має пряму дію [114, с. 33].

Додамо, що крім вказаних складових частин в КК України також існують Прикінцеві та перехідні положення, що складаються з двох розділів.

Варто зазначити, що Загальна частина КК – це система кримінально-правових норм, які встановлюють загальні засади кримінальної

відповідальності та застосування інших засобів кримінально-правового характеру в Україні, а Особлива – система кримінально-правових норм, які, зокрема, встановлюють вичерпний перелік діянь, які є злочинами, та покарання чи інші засоби кримінально-правового характеру, що можуть застосовуватися до осіб, винних у їх вчиненні або у вчиненні суспільно небезпечних діянь, які містять ознаки діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, визначають зміст окремих кримінально-правових понять, а також встановлюють спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності [43, с. 80].

Як було сказано у підрозділі 1.2 нашого дисертаційного дослідження, в чинному КК України ознака завідомості згадується 52 рази: двічі у Загальній частині та п'ятдесят разів в Особливій.

Розглянемо питання завідомості як ознаки, передбаченої Загальною частиною КК України.

Станом на 03.05.2020 р. Загальна частина КК України складається з наступних розділів:

1. Розділ I «Загальні положення».
2. Розділ II «Закон про кримінальну відповідальність».
3. Розділ III «Злочин, його види та стадії» (з 01.07.2020 р. назва розділу відповідно до Закону України від 22.11.2018 року № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [94] буде змінена на «Кримінальне правопорушення, його види та стадії»).
4. Розділ IV «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)» (з 01.07.2020 р. – «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення)»).
5. Розділ V «Вина та її форми».
6. Розділ VI «Співучасть у злочині» (з 01.07.2020 р. – «Співучасть у кримінальному правопорушенні»).

7. Розділ VII «Повторність, сукупність та рецидив злочинів» (з 01.07.2020 р. – «Повторність, сукупність та рецидив кримінальних правопорушень»).

8. Розділ VIII «Обставини, що виключають злочинність діяння» (з 01.07.2020 р. – «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння»).

9. Розділ IX «Звільнення від кримінальної відповідальності».

10. Розділ X «Покарання та його види».

11. Розділ XI «Призначення покарання».

12. Розділ XII «Звільнення від покарання та його відбування».

13. Розділ XIII «Судимість».

14. Розділ XIII¹ «Обмежувальні заходи».

15. Розділ XIV «Інші заходи кримінально-правового характеру».

16. Розділ XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб».

17. Розділ XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх».

Отже, Загальна частина КК України складається з 17 розділів, до складу яких входить 121 стаття.

Слід розуміти, що обсяг Загальних частин засвідчує як рівень розвитку кримінально-правової доктрини, так і рівень правової освіти, правового виховання і правової свідомості населення. Якщо законодавець схильний до більш абстрактних, узагальнених формулювань, він, напевно, має підстави сподіватися на те, що не лише юристи цієї країни, а й населення загалом розумітимуть і належно сприйматимуть їх. В свою чергу кількість приписів Особливих частин є непрямым свідченням демократичності держави: чим менше діянь криміналізовано, тим менше вірогідність того, що у цій державі першість мають репресивні методи упорядкування суспільних відносин. Крім того, надзвичайно велика кількість приписів Особливої частини КК є ознакою ймовірності того, що деякі з них дублюють одна одну, створюючи

небажану конкуренцію норм, а рівень правової освіти та правосвідомості як населення цієї держави, так і представників її законодавчого корпусу є відносно низьким, що потребує надмірної деталізації і значної казуальності при формулюванні кримінально-правових приписів [49, с. 86-87].

Вперше завідомість зустрічається у ч. 3 ст. 42 розділу VIII «Обставини, що виключають злочинність діяння» (з 01.07.2020 р. – «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння») КК України, що має назву «Діяння, пов'язане з ризиком». В цій нормі передбачено наступне:

«3. Ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій» [62].

Подібні норми містяться в КК багатьох держав (наприклад, ст. 39 КК Азербайджанської Республіки, ст. 39 Республіки Білорусь, ст. 46 Республіки Вірменія тощо).

Для того, аби розкрити зміст завідомості в даному випадку, необхідно встановити сутність самого поняття «діяння, пов'язаного з ризиком». З метою вирішення цього завдання звернемося до ч. 1 ст. 42 КК України, в якій зазначається, що не є злочином діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети [62].

З наведеного можна припустити, що ризиком є діяння, яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам для досягнення певної значної суспільно корисної мети.

При цьому, зі сказаного у ч. 1 випливає, що ризик може бути виправданий та невиправданий. Наявність першого виключає злочинність діяння та свідчить про відсутність складу кримінального правопорушення.

У ч. 2 вищезазначеної норми задекларовано, що ризик визнається виправданим, якщо мету, що була поставлена, не можна було досягти в даній обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і особа, яка

допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам [62].

Враховуючи викладене, А.В. Вознюк виокремлює такі ознаки діяння, пов'язаного з ризиком:

- 1) зовні збігається з ознаками певного складу злочину
- 2) заподіює шкоду правоохоронюваним інтересам (нагадує вбивство, нанесення тілесних ушкоджень, зловживання владою або службовим становищем);
- 3) об'єктом заподіяння шкоди при виправданому ризику є правоохоронювані інтереси особи (наприклад, її життя, здоров'я, власність тощо), суспільства (наприклад, громадська безпека, громадський порядок, безпека руху транспорту) або держави (наприклад, авторитет влади, основи національної безпеки);
- 4) його мета – досягти значної суспільно корисної мети (наприклад, врятувати хворого, запобігти аварії, знешкодити злочинця);
- 5) неможливість досягти поставленої мети іншим шляхом, не поєднаним із ризиком;
- 6) вжиття особою, яка допустила ризик, заходів, достатніх за її обґрунтованими розрахунками для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам;
- 7) ризик завідомо не створює загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

Отже, основною відмінністю невинного ризику від виправданого є те, що особа, яка вчиняє діяння, усвідомлює, що ним вона створює реальну загрозу переліченим соціальним цінностям, втім, даний фактор її не зупиняє.

Проаналізувавши положення ст. 42 КК України погоджуємося з роздумами М.Й. Коржанського про те, що, що суб'єктивна сторона невинного ризику характеризується умислом, оскільки винна особа свідомо, зазнаки створює загрозу для життя людей і ставиться до цього байдуже, не відмовляється від ризикованих дій. Об'єктом ризику ж, як

правило, є матеріальні речі, майно, матеріали тощо. Але для деяких професій ризик є додатковою умовою їх праці, діяльності – пожежники, гірничорятувальники, випробувачі літаків і т. ін. Ці особи дають письмову згоду на таку ризиковану роботу [60, с. 276].

Викладене підтверджує, що у ст. 42 КК України завідомість характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини. Таким чином, необережна форма вини в невинуватому ризику виключається.

Так як завідомість є суб'єктивною ознакою, що відноситься до такого обов'язкового елемента складу кримінального правопорушення, як вина, характеризує інтелектуальний момент її форми та свідчить про повне усвідомлення суб'єктом кримінального правопорушення відповідних об'єктивних ознак, то, враховуючи викладене у ч.ч. 1-2 ст. 42 КК України, можна зробити висновок, що в ч. 3 цієї норми завідомість свідчить про високий ступінь розуміння особою, яка вчиняє ризик, що ці дії створюють загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

Думається, вдалим є висновок М.В. Анчукової про те, що ч. 3 ст. 42 КК забороняє вчинення ризикованого діяння за наявності завідомості, що означає достовірні знання особи про якісь факти, що виключають ризик. Якщо вона вчиняє дії, що завідомо створюють небезпеку «для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій», то в цьому випадку відсутній виправданий ризик, і особа підлягає відповідальності за заподіяну шкоду на загальних підставах [3, с. 12-13].

Цікавою з огляду на предмет нашого дослідження виглядає ч. 1 ст. 67 КК України «Обставини, які обтяжують покарання». Так, відповідно до названої норми, при призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються:

- 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
- 2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою;

3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності;

4) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;

5) тяжкі наслідки, завдані злочином;

6) вчинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини;

б¹) вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах;

7) вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;

8) вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;

9) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;

10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;

11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;

12) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;

13) вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів [62].

Таким чином, в діючій редакції КК України міститься чотирнадцять обставин, які обтяжують покарання. Варто вказати, що обставини, які обтяжують покарання – це вичерпно визначені законом України про кримінальну відповідальність чинники, що характеризують подію злочину або особу винного та підвищують суспільну небезпечність вчиненого

злочину та особу винного і тому служать підставою для призначення судом більш суворого виду і строку (розміру) покарання [43, с. 522].

Вкотре наголосимо, що наведений перелік є вичерпним, а отже – жодні інші обставини не можуть бути визнані судом такими, які обтяжують покарання.

Серед названого особливої уваги заслуговує обставина, перелічена у п. 7 вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності.

Погоджуємось із позицією І.М. Федорчук про те, що така специфічна ознака потерпілої значно підвищує ступінь суспільної небезпеки вчиненого щодо неї злочину тому що, перебуваючи у стані вагітності, жінка стає більш вразливою – вона, зазвичай, не буде чинити серйозного опору, а наслідки злочину, якими б вони не були, можуть негативно вплинути не лише на організм самої жінки, а й на нормальний розвиток плоду [140, с. 136].

Формуючи дану ознаку законодавець використав ознаку завідомості, яка відіграє важливе значення. Так, для визнання цієї обставини обтяжуючою в суді має бути доведено, що суб'єкт кримінального правопорушення чітко усвідомлював дану ознаку характеристики потерпілої від злочину особи.

Через це майже повністю підтримуємо думку І.М. Федорчук про те, що ця обставина є у тому випадку, де судом: а) встановлено, що потерпіла в момент вчинення щодо неї злочину перебувала в стані вагітності; б) доведено, що винний був вірогідно обізнаний (завідомо знав, усвідомлював) про такий стан потерпілої. Якщо винний помилково припускав, що потерпіла вагітна, а насправді такий стан був відсутній, то посилення у вирoku на п. 7 ч. 1 ст. 67 КК України (вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності) недопустиме, оскільки в такому разі злочин не створює реальної небезпечності заподіяння шкоди майбутній дитині, а заподіює шкоду тільки потерпілій. У цих випадках спрямованість умислу на заподіяння шкоди вагітній жінці повинна

враховуватися судом лише як обставина, що негативно характеризує особу винного [140, с. 136].

Не зовсім погоджуємось із умовиводом вченої про те, що завідомість означає вірогідну обізнаність, адже, як неодноразово підкреслювалось вище, завідомість характеризується не як вірогідне (тобто ймовірне), а як повне усвідомлення (тобто таке, що не викликає сумнівів).

Аналізуючи ч. 1 ст. 67 КК України не можна не помітити відсутність ознаки завідомості у п. 6, в якому також перелічені ознаки характеристик потерпілих від злочину осіб (вік, стан тощо), які значно підвищують суспільну небезпеку вчиненого щодо них злочину. Самі ж вказані категорії осіб також відрізняються більшою вразливістю.

З огляду на подібні аналогії рішення законодавця щодо невключення до п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України ознаки завідомості виглядає дещо непослідовним. Тим паче, як було визначено вище, ознака завідомості присутня в подібних нормах цілого ряду країн (наприклад, ст. 63 КК Республіки Вірменія [123], ст. 64 КК Республіки Білорусь [124] тощо). Враховуючи суб'єктивну сторону вчинення такого діяння та мету покарання, проголошену у ст. 50 КК України, переконані, що включення ознаки завідомості до п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України було б цілком слушним та справедливим рішенням.

Що ж стосується п.п. 6¹ та 8 вважаємо, що враховуючи особливості цих категорій потерпілих від злочину осіб, ознака завідомості в діяннях суб'єкта кримінального правопорушення по відношенню до них присутня апріорі, тому її згадка в означених пунктах, де-факто, не змінить їх зміст.

Через вищеназвані фактори, з метою виправлення виявленого недоліку, пропонуємо викласти п. 6 ст. 67 КК України в наступній редакції:

«б) вчинення злочину щодо завідомо для винного особи похилого віку, з інвалідністю або особи, яка завідомо для винного перебуває у безпорадному стані чи страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади

розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо завідомо малолітньої дитини або у присутності дитини».

Отже, розглянувши випадки використання завідомості в нормах Загальної частини КК України нарешті перейдемо до аналізу Особливої частини.

2.2. Завідомість як ознака, передбачена Особливою частиною КК України

Особлива частина КК України (кримінального права) включає в себе певну сукупність кримінально-правових норм, в яких визначаються ознаки окремих злочинів, види та розміри покарань, які суд може застосувати до осіб, визнаних винними в їх вчиненні. Крім того, ця частина КК містить роз'яснення певних кримінально-правових понять, що наводяться в її статтях, в окремих випадках в її нормах також визначені умови звільнення від кримінальної відповідальності. Не слід також забувати про те, що в Особливій частині проводиться чітка диференціація кримінальної відповідальності залежно від ступеня суспільної небезпечності (тяжкості) злочину. Тому в більшості статей КК законодавець, окрім визначення злочину, яке, як правило, міститься в їх перших частинах, вказує на обставини, що обтяжують, а в окремих випадках особливо обтяжують кримінальну відповідальність [63, с. 5-6].

Важливо пам'ятати про тісний зв'язок Загальної та Особливої частин КК України. Більше того, остання повинна відповідати та ґрунтуватись на положеннях першої.

Перш ніж розглянути ознаку завідомості в нормах Особливої частини КК України думається доцільним викласти думку В.Я. Тація про те, що в Особливій частині повною мірою реалізується найважливіший принцип кримінального права – немає злочину без вказівки на це в законі (*nullum crimen sine lege*). Тому діяння, за які в Особливій частині КК не передбачена відповідальність, за жодних умов не можуть визнаватись злочином і тягти за собою кримінальну відповідальність і покарання. Суд (слідчий), розглядаючи кожну конкретну справу, повинен керуватись вимогами тієї статті, в якій передбачена відповідальність за певний злочин. Не припустимо поширювати дію відповідного закону про кримінальну відповідальність на інші діяння, які не охоплюються диспозицією певної статті КК. Це відповідає ч. 4 ст. 3

Загальної частини КК, відповідно до якої застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено [63, с. 11].

Таким чином, значення Особливої частини КК важко переоцінити. Аналіз даної частини дозволить завершити дослідження ознаки завідомості в КК України (та у кримінальному праві загалом) та сформулювати відповідні висновки [102, с. 114].

Станом на 18.04.2020 року Особлива частина КК України складається з наступних розділів:

1. Розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України».
2. Розділ II «Злочини проти життя та здоров'я особи».
3. Розділ III «Злочини проти волі, честі та гідності особи».
4. Розділ IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи».
5. Розділ V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина».
6. Розділ VI «Злочини проти власності».
7. Розділ VII «Злочини у сфері господарської діяльності».
8. Розділ VIII «Злочини проти довкілля».
9. Розділ IX «Злочини проти громадської безпеки».
10. Розділ X «Злочини проти безпеки виробництва».
11. Розділ XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту».
12. Розділ XII «Злочини проти громадського порядку та моральності».
13. Розділ XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення».
14. Розділ XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації».

15. Розділ XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів».

16. Розділ XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку».

17. Розділ XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг».

18. Розділ XVIII «Злочини проти правосуддя».

19. Розділ XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)».

20. Розділ XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку».

Отже, Особлива частина КК України складається з двадцяти розділів, до складу яких загалом входить триста вісімдесят дев'ять статей.

Додамо, що з 01.07.2020 р. викладені назви розділів, відповідно до Закону України від 22.11.2018 року № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [94], зазнають суттєвих змін. Відтак, слово «злочини» в кожному з розділів буде замінено на словосполучення «кримінальні правопорушення».

Перша згадка завідомості в Особливій частині КК України міститься у ст. 115 розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи», яка має назву «Умисне вбивство». Так, п. 2 ч. 2 цієї норми передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі за умисне вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності [62].

Таким чином, законодавець, як і в п. 7 ч. 1 ст. 67 КК України пов'язує завідомість з ознакою характеристики потерпілої від злочину особи – станом вагітності.

Дане рішення виглядає цілком логічним з огляду на те, що ця обставина визнається такою, яка обтяжує покарання.

Варто окремо наголосити на тому, що, враховуючи навіть назву ст. 115 КК України, в даному випадку завідомість характеризує виключно умисну форму вини.

У ч. 1 ст. 135 КК України «Залишення в небезпеці» передбачено наступне:

«1. Завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан, -

карається обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк» [62].

Даний випадок використання ознаки завідомості частково був розглянутий у підрозділі 1.1 нашої дисертаційної роботи. Проаналізуємо його більш детально.

Як слушно вказує В.К. Грищук, суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується умисною формою вини [44, с. 32].

Крім того, як було з'ясовано вище, завідомість означає повне усвідомлення суб'єктом кримінального правопорушення відповідних об'єктивних ознак та характеризує інтелектуальний момент форми вини.

Повністю погоджуємось з П.І. Орловим про те, що усвідомлення суб'єктом небезпечного для життя стану передбачає, що він обізнаний про наявність джерела загрози, його впливі на організм потерпілого, про те, що це джерело становить загрозу для життя. При цьому у суб'єкта повинні бути знання про існування названих обставин на момент скоєння злочину які не викликають у нього сумніву (достовірні), хоча об'єктивно він міг

помиляться. Суб'єкт злочину повинен досить ясно усвідомлювати, що він не робить дій, які в даних конкретних умовах були необхідні для порятунку життя потерпілого, а, отже, що він залишає потерпілого в небезпеці. Він усвідомлює, що особа позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження. Знання про обставини, в силу яких потерпілий не здатний впоратися з небезпекою, свідчить про усвідомлення винним його безпорадності. Знання винним про небезпечний для життя стан і безпорадність потерпілого може витікати також з повідомлення про це інших осіб. Суб'єкт також усвідомлює, що зобов'язаний надати необхідну допомогу і має змогу це зробити, але бездіє. По суті, усвідомлення спроможності надати допомогу є неможливим без усвідомлення того, яка допомога необхідна потерпілому, які дії необхідно вчинити, аби надати йому допомогу [81, с. 6-7].

Отже, у ст. 135 КК України ознака завідомості стосується такої об'єктивної ознаки, як фактичний характер дій суб'єкта злочину, та характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини [102, с. 114].

У ч. 2 ст. 136 «Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані» передбачено:

«2. Ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам -

караються штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років» [62].

Для того, аби зрозуміти роль цієї ознаки в складі вказаного кримінального правопорушення, варто проаналізувати поняття «небезпечний для життя стан». На сьогоднішній день в науці кримінального права поширеною є думка про те, що під небезпечним для життя станом слід розуміти сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів (умов), що характеризують обстановку, в якій опинився малолітній, коли він

позбавлений можливості без сторонньої допомоги вжити заходів до самозбереження [53, с. 148].

Дана норма суттєво відрізняється від розглянутої нами вище. Так, якщо в ч. 1 ст. 135 завідомість стосувалася фактичного характеру дій суб'єкта кримінального правопорушення (законодавець чітко виокремив цей зв'язок на початку речення в диспозиції даної норми), то в ч. 2 зв'язок завідомості з об'єктивними ознаками не такий очевидний.

Словосполучення «ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані» можна трактувати по різному. Під час дослівного аналізу можна припустити, що в даному випадку завідомість – це повне усвідомлення малолітнім факту, що він перебуває в небезпечному стані (тобто розуміє, що перед ним виникла сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, за яких він позбавлений можливості без сторонньої допомоги вжити заходів до самозбереження), а не суб'єктивна ознака, яка характеризує інтелектуальний момент форми вини суб'єкта злочину.

Нагадаємо, в п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України законодавець роз'яснює приналежність завідомості шляхом уточнення в словосполученні «завідомо для винного».

Враховуючи вищевикладене, думається, доречним було б або додати в диспозиції ч. 2 словосполучення «для винного» (тобто «Ненадання допомоги малолітньому, який завідомо для винного перебуває ...»), або ж за аналогією з ч. 1 ст. 136 КК України використати поняття «завідомо» на початку речення (тобто «Завідоме ненадання допомоги...»). Тож, пропонуємо викласти диспозицію ч. 2 ст. 136 КК України в такій редакції:

«2. Ненадання допомоги малолітньому, який завідомо для винного перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам...».

Додамо, що в науковому середовищі вчені одностайно погоджуються з думкою про те, що ч. 2 ст. 136 характерна умисна форма вини, вид умислу – прямий, оскільки цей злочин з формальним складом [53, с. 164].

Таким чином, в описаному випадку завідомість – це ознака, яка характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини (звісно, для більшої точності даного умовиводу слушним було б внести запропоновані вище зміни до диспозиції ч. 2 ст. 136 КК України).

Наступна згадка завідомості міститься у ст. 139 КК України «Ненадання допомоги хворому медичним працівником». У ч. 1 цієї статті задекларовано:

«1. Ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленними правилами, надати таку допомогу, якщо йому завідомо відомо, що це може мати тяжкі наслідки для хворого, -

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до двох років» [62].

В указаній нормі завідомість стосується як фактичного характеру дій суб'єкта кримінального правопорушення (ненадання допомоги), так і настання можливих наслідків (тяжкі наслідки для хворого).

Нагадаємо, в підрозділі 1.1 нашої роботи було сказано про дискусійність питання щодо можливості наявності необережної форми вини в складі злочину, передбаченого ч. 1 ст. 139 КК України (зокрема, наведено позицію Р.В. Вереси про те, що в даному випадку завідомість може характеризувати інтелектуальної форми вини). Проаналізувавши судові рішення, винесені за цією нормою, нами не було виявлено жодного випадку, в якому знайшла б своє втілення думка даного вченого.

Натомість, цікаве рішення описано у вироку Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області від 15 січня 2013 року по справі № 1121/3601/12 було встановлено наступне: «На початку листопада 2002 року ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_4, після травмування родимки на шиї звернувся до ОСОБА_1, як до лікаря – онколога із скаргами на запалення родимки на шиї. Оглядаючи хворого з наявністю ушкодженого пігментного утворення на шкірі з ознаками запалення, лікар ОСОБА_1 *недбало (курсив наш – В.С.)* віднеслась до своїх обов'язків, не проявила пильність щодо можливості злоякісності цього утворення та метастазування, в зв'язку з цим ретельно не оглянула ОСОБА_2 з оціненням стану лімфатичних вузлів, результати огляду не записала в амбулаторну картку, не призначила УЗД внутрішніх органів та не направила хворого до обласного онкологічного диспансеру для проведення пункції, мікроскопічного дослідження з метою встановлення правильного діагнозу, видалення пухлини. Більш того, ОСОБА_1 порадила хворому застосувати препарат димексид, що було недоцільним, оскільки в інструкції до його використання серед показань пухлин шкіри не має і призначення цього препарату на пухлину саме у вигляді компресу було категорично протипоказаним через можливість стимулювання росту та розповсюдження меланоми» [31].

Врешті-решт, потерпіла від злочину особа померла, а перед судом постала проблема щодо кваліфікації діяння суб'єкта злочину. Проаналізувавши матеріали справи суд дійшов наступного висновку:

«Досудовим слідством ОСОБА_1 обвинувачується в тому, що вона, будучи медичним працівником, вчинила ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати таку допомогу, що спричинило тяжкі наслідки для хворого, тобто злочин, передбачений ч. 2 ст. 139 КК України.

Суд не може погодитися з даною кваліфікацією і приходить до переконання, що вказана кваліфікація дій підсудної не знайшла свого підтвердження в суді, оскільки суб'єктивна сторона даного злочину полягає

в прямому умислі щодо факту ненадання допомоги хворому, якщо медичний працівник усвідомлює, що це може викликати тяжкі наслідки для хворого. Тому суд вважає, що за ч.2 ст.139 КК України ОСОБА_1 слід виправдати» (курсив наш – В.С.) [31].

Як наслідок, особу було засуджено за ч. 1 ст. 140 КК України.

Отже, враховуючи значення поняття «завідомість», матеріали судової практики, наявність в КК України складу злочину, передбаченого ст. 140 та його відмінності від суспільно небезпечного діяння, описаного у ст. 139 КК України, наукові обґрунтування окремих вчених (наприклад, позицію О.Г. Берило, описану в підрозділі 1.1), ми, все ж таки, схилиємось до думки про те, що в даному випадку завідомість характеризує інтелектуальний момент саме умисної форми вини. Втім, враховуючи аргументи Р.В. Вереси, погоджуємось, що така думка має право на існування.

Таким чином, ознака завідомості в розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи» прямо передбачена у 4 статтях. В кожному випадку вона характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини.

У ч. 1 ст. 151 розділу III «Злочини проти волі, честі та гідності особи», що має назву «Незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги» вказано:

«1. Поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здорової особи –

карається арештом на строк від трьох до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років» [62].

Запропонована норма має той самий недолік, як і розглянута вище ч. 2 ст. 136 КК. Через це пропонуємо викласти диспозицію цієї норми в наступній редакції: «1. Завідоме поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги психічно здорової особи...»

Без сумніву, даному злочину характерна виключно умисна форма вини.

Двічі ознака завідомості згадується у розділі IV «Злочини проти статевої свободи та недоторканості особи». Так, у ч. 2 ст. 152 «Згвалтування» зазначається:

«2. Згвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153-155 цього Кодексу, або вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або щодо особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного чи громадського обов'язку, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років» [62].

У даному випадку, як і в п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України, завідомість стосується характеристики потерпілої від злочину особи – стану вагітності та являє собою суб'єктивну ознаку, що характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини (адже даний злочин може бути вчинено виключно з умисною формою вини).

У ч. 2 ст. 153 КК України «Сексуальне насильство» [62] ознака завідомості використовується в тому ж значенні, тому, враховуючи обмежений обсяг нашого дослідження, вважаємо недоцільним проводити ретельний аналіз цієї норми.

Проаналізувавши розділ V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» було встановлено, що категорія «завідомість» також вживається у ньому двічі. У ч. 3 ст. 158 «Надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або фальсифікація виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування або відомостей Державного реєстру виборців» задекларовано:

«Викрадення чи приховування виборчої скриньки з бюлетенями або протоколу про підрахунок голосів виборців чи учасників референдуму, про підсумки голосування в межах виборчого (територіального виборчого)

округу на виборах чи референдумі, про результати виборів або референдуму або незаконне знищення чи псування виборчої скриньки з бюлетенями, або підписання протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, протоколу про підсумки голосування чи результати виборів або референдуму до його заповнення, або складення чи підписання такого протоколу не на засіданні виборчої комісії чи комісії з референдуму, на якому здійснюється підрахунок голосів виборців чи встановлення підсумків голосування чи результатів виборів або референдуму, або включення до такого протоколу завідомо недостовірних відомостей –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років».

Під включенням до вказаного протоколу завідомо недостовірних відомостей розуміється діяння, вчинене спеціальним суб'єктом злочину щодо викривлення вказаної інформації. При цьому спеціальний суб'єкт злочину розуміє, що внесені ним дані повністю або частково не відповідають об'єктивній дійсності.

Додамо, що в названій статті завідомість також характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини.

У схожому значенні ознака завідомості використовується у ч. 1 ст. 159¹ «Порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації, агітації з всеукраїнського або місцевого референдуму». В даному випадку завідомість зустрічається у словосполученні «подання завідомо недостовірних відомостей» [62].

У розділі VI «Злочини проти власності» завідомість вказана законодавцем лише раз – у ст. 198 «Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом»:

«Заздалегідь не обіцяне придбання або отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом за відсутності ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, -

карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк» [62].

Як вказує А.С. Беніцький, під «майном, завідомо здобутим злочинним шляхом» у контексті ст. 198 КК України необхідно розуміти майно, отримане безпосередньо від вчинення предикатного злочину. Проте, на відміну від предмета легалізації, ним не може бути майно, яке, наприклад, було отримане взамін викрадених грошових коштів [10, с. 292].

При цьому ознака завідомості відіграє важливу роль, адже свідчить про наявність у суб'єкта злочину достовірних даних про походження цього майна. Даному злочину, як і попередньому, також властива виключно умисна форма вини.

Зауважимо, що вказане суспільно небезпечне діяння несе високий ступінь суспільної небезпечності, адже здійснюючи придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом, особа створює умови, за яких утруднюється, а іноді зводиться нанівець діяльність правоохоронних органів з виявлення осіб, які вчинили предикатний злочин, притягнення їх до юридичної відповідальності, а також з пошуку майна – предмета цього самого предикатного злочину; ускладнюється (або знову-таки робиться неможливим) його повернення законному власнику чи звернення в дохід держави. Якби не було осіб, які бажають придбати майно, здобуте злочинним шляхом, то в злочинців не було б ринку збуту такого майна [11, с. 114].

У розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності» поняття «завідомість» використовується вісім разів. Одразу двічі воно зустрічається у ч. 1 ст. 205¹ «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців», в якій сказано наступне:

«1. Внесення в документи, які відповідно до закону подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи – підприємця, завідомо неправдивих відомостей, а також умисне подання для

проведення такої реєстрації документів, які містять завідомо неправдиві відомості, -

караються штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або арештом на строк від трьох до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років» [62].

В обох випадках завідомість стосується діяння суб'єкта кримінального правопорушення щодо подання неправомірних відомостей та предмета злочину. В цьому випадку завідомість свідчить про повне розуміння особою, яка вчиняє злочин факту того, що подані нею відповідні відомості повністю або частково не відповідають дійсності.

Як і в попередніх випадках цей злочин характеризується умисною формою вини, а отже, завідомість характеризує інтелектуальну ознаку саме умисної форми вини.

В схожому значенні (подання завідомо неправдивих відомостей) суб'єктивна ознака завідомості використовується законодавцем і у ст. 220¹ КК України «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності» [62]. У даному випадку вона, як і у ст. 205¹, вживається двічі.

Майже таким чином (внесення завідомо неправдивих відомостей) завідомість використовується і у ст. 223¹ «Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів» [62]. В даній нормі поняття «завідомість» вживається лише раз.

У ст. 220² «Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи» зазначається:

«1. Внесення змін до документів або реєстрів бухгалтерського обліку або внесення у звітність фінансової установи завідомо неповних або недостовірних відомостей про угоди, зобов'язання, майно установи, у тому числі яке перебуває в довірчому управлінні, чи про фінансовий стан

установи, чи підтвердження такої інформації, надання такої інформації Національному банку України, опублікування чи розкриття такої інформації в порядку, визначеному законодавством України, якщо ці дії вчинені з метою приховування ознак банкрутства чи стійкої фінансової неспроможності або підстав для обов'язкового відкликання (анулювання) у фінансової установи ліцензії або визнання її неплатоспроможною, -

караються штрафом від восьмисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років» [62].

Отже, у змісті вказаної норми завідомість стосується діяння суб'єкта злочину щодо внесення у вказані документи завідомо неповних або недостовірних даних та предмета злочину. Замість розглянутого вище поняття «неправдиві відомості» використовуються «недостовірні» та «неповні».

Слід зауважити, що між вказаними поняттями існує принципова різниця, адже якщо неправдиві відомості означають факт їх невідповідності об'єктивній дійсності, то, наприклад, недостовірні свідчать про те, що ці дані викликають сумнів щодо правдивості, правильності [78]. Ознака завідомості, в свою чергу, підкреслює факт повного усвідомлення суб'єктом даного злочину того, що внесені ним зміни містять недостовірні відомості.

Що ж стосується завідомо неповних даних, то під ними необхідно розуміти повне розуміння суб'єктом кримінального правопорушення факту того, що відповідні відомості не відображають всю необхідну повноту об'єктивної дійсності, є фрагментарними або частковими.

Вважаємо, необхідність використання законодавцем ознаки завідомості в диспозиції даної норми є дискусійною, адже для кваліфікації діяння за ст. 220² КК України обов'язкове встановлення такої самостійної суб'єктивної ознаки, як мета – приховування ознак банкрутства чи стійкої фінансової неспроможності або підстав для обов'язкового відкликання (анулювання) у

фінансової установи ліцензії або визнання її неплатоспроможною. Зрозуміло, що якщо особа вносить у звітність фінансової установи неповні або недостовірні відомості з вказаною метою, то вона автоматично робить це завідомо.

Кримінальна відповідальність за внесення певної недостовірної інформації передбачена і у ст. 223² «Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів» (в даній нормі завідомість вживається в словосполученні «внесення завідомо недостовірних змін до системи реєстру власників іменних цінних паперів або до системи депозитарного обліку») [62].

Як і у ст. 220² КК України, в вищеназваній нормі завідомість стосується фактичних дій особи, яка вчиняє злочин та властивостей предмета злочину. Сама ж ознака характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини.

У ч. 1 ст. 222 КК України «Шахрайство з фінансовими ресурсами» вказано:

«1. Надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності -

карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років» [62].

У наведеній нормі ознака завідомості в більшій мірі стосується властивостей предмета кримінального правопорушення. Предмет злочину – неправдива інформація, що надається вказаним у цій статті адресатам із метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків. У статті 222 КК ідеться про таку інформацію, яка в конкретному випадку має юридичне значення як підстава для прийняття позитивного рішення щодо надання фінансових ресурсів чи податкових пільг. Ця

інформація може неправдиво відображати фінансово-економічний стан або певні сторони діяльності суб'єкта господарювання чи іншої особи, мету отримання коштів чи засоби забезпечення їх повернення тощо. Спотворення відомостей може виражатися в покращенні дійсності (наприклад, при отриманні кредиту), або ж навпаки – в її погіршенні (наприклад, при отриманні дотації). Якщо при цьому відомості хоч і перекручені, але дійсних даних юридично достатньо, щоб прийняти позитивне рішення щодо надання фінансових ресурсів чи податкових пільг, склад цього злочину відсутній (наприклад, особа подає відомості про 60 % інвалідів, що працюють на підприємстві, насправді їх 55 %, а для одержання податкових пільг згідно із законодавством достатньо 50 %) [66, с. 340].

Без сумніву, суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується виключно умисною формою вини.

Цікавими вбачаються роздуми авторів «Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар» (за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна) про те, що суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел, який характеризується завідомістю, тобто усвідомленням винною особою неправдивості інформації ще до фактичної передачі її адресату [66, с. 342].

Погоджуємось із цим уточненням щодо виду умислу. В разі ж допущення ненавмисної помилки в інформації кримінальна відповідальність за цією нормою виключається.

На відміну від ст. 220², використання у ст. 222 КК України ознаки завідомості має важливе значення, адже в цьому разі наявність в діях особи мети у вигляді бажання одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків не свідчить про обов'язковість присутності в її діях завідомості (наприклад, можливі ситуації, коли особа бажаючи задовільнити названу мету випадково подає неправдиву інформацію).

Враховуючи непросту ситуацію в Україні із кінця 2013 року, особливого забарвлення завідомості надають злочини, передбачені ст.ст. 259

«Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності» (включена до розділу IX «Злочини проти громадської безпеки») та 431 «Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні» (включена до розділу XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)») КК України. Таке твердження можна пояснити наступним чином.

По-перше, неоголошена війна РФ проти України зумовила перегляд багатьох сфер суспільного життя, в тому числі їх законодавчого забезпечення. Враховуючи той факт, що незаконні збройні формування утримують фактично у заручниках багатьох українських громадян, з позитивного боку привертає увагу факт відсутності випадків застосування ст. 431 КК України «Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні», оскільки у частині першій цієї статті встановлено кримінальну відповідальність за добровільну участь військовослужбовця, який перебуває в полоні, у роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним з нею державам, за відсутності ознак державної зради.

Відносно ст. 259 КК України картина дещо інша. Так, за офіційними даними Генеральної прокуратури України [109], протягом 2013 року відкрито 247 кримінальних проваджень про завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, з них повідомлено про підозру – 124 особам; 2014 рік – 877 проваджень, 110 підозр; 2015 рік – 529 проваджень, 117 підозр; 2016 рік – 845 проваджень, 118 підозр; 9 місяців 2017 року – 432 провадження, 75 підозр.

За офіційними даними Державної судової адміністрації України [113], за вчинення злочину, передбаченого ст. 259 КК України, у 2013 році засуджено 74 особи; у 2014 році – 66 осіб; у 2015 році – 73 особи; у 2016 році – 74 особи.

Як бачимо, кількість осіб, яким повідомлено про підозру, фактично у два рази більше кількості осіб, засуджених за завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Кількість зареєстрованих випадків взагалі вражає.

На нашу думку, таку ситуацію частково можна пояснити значною кількістю телефонних дзвінків із тимчасово невідконтрольних України територій з відповідними неправдивими повідомленнями.

Разом з тим, виникає логічне запитання про долю половини осіб – телефонних терористів, яким повідомлено про підозру, про незасуджених. Однозначним є те, що більшість неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності є частиною гібридної війни РФ проти України. У зв'язку із цим можемо припустити, що саме проблеми матеріального кримінального права стоять на заваді призначення покарання за такий злочин – ознака завідомості неправдивого повідомлення.

Той факт, що суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 259 КК України, характеризується умисною формою вини у вигляді прямого умислу навряд чи кимось буде оскаржуватися. Проте саме завідомість як певна передумова такого прямого умислу правозастосовниками майже не встановлюється, а просто констатується її наявність, що в кінцевому випадку «розвалює» кримінальне провадження.

Фактично ні орган досудового розслідування, ні потім суд не вважає за потрібне обґрунтовувати у своїх рішеннях форму та вид вини людини, яка виступає у ролі підозрюваного чи обвинуваченого. Суб'єктивна сторона злочину правозастосовниками у більшості випадків не встановлюється, а кінцеве рішення вступає в законну силу. Як би це не парадоксально звучало, проте такі незаконні рішення органів досудового розслідування та судів є законними, оскільки чинний КПК України у п. 2 ч. 1 ст. 91 (Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні) передбачає, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню винуватість

обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. КПК України 1960 р. у п. 2 ч. 1 ст. 64 (Предмет доказування) раніше вказував на необхідність встановлення винності обвинуваченого у вчиненні злочину та мотиви злочину [148, с. 183-184].

Таким чином констатуємо, що завідомість як ознака суб'єктивної сторони складу деяких злочинів терористичної спрямованості на сьогоднішній день стала перепорою для застосування відповідних норм кримінального закону, і кінцевому підсумку неможливості реалізації ні функцій, ні виконання завдань кримінального права.

У розділі XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту» також згадується ознака завідомості.

Так, у диспозиції ст. 287 «Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації» задекларовано:

«Випуск в експлуатацію завідомо технічно несправних транспортних засобів, допуск до керування транспортним засобом особи, яка перебуває в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції, або не має права на керування транспортним засобом, чи інше грубе порушення правил експлуатації транспорту, що убезпечують дорожній рух, вчинене особою, відповідальною за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів, якщо це спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження або його смерть» [62].

Випуск в експлуатацію завідомо технічно несправних транспортних засобів відноситься до умисних злочинів, а ознака завідомості, яка стосується предмета злочину, свідчить про наявність у суб'єкта кримінального правопорушення таких, що не викликають у нього сумніву, відомостей щодо технічного стану цих транспортних засобів.

Варто також наголосити на тому, що під випуском в експлуатацію технічно несправного транспортного засобу вважається надання усного чи

письмового дозволу (згода, наказ, розпорядження, вказівка тощо) особою, відповідальною за технічний стан чи експлуатацію транспортних засобів щодо використання у сфері дорожнього руху транспортних засобів, технічний стан та обладнання яких не відповідає певним стандартам, нормативам, закріпленим у правилах, інструкціях, настановах та іншій нормативно-технічній документації з експлуатації окремих видів транспортних засобів, підприємств-виробників, а також недодержання положень регламентів з технічного обслуговування і ремонту транспортних засобів, що стосуються безпеки дорожнього руху [1, с. 728].

Наступна згадка ознаки завідомості міститься у розділі XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення». У ч. 1 ст. 321¹ «Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів» зазначено наступне:

«1. Виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів - караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років» [62].

Як і в попередньому випадку, завідомість стосується предмета кримінального правопорушення – фальсифікованого лікарського засобу, під яким, як слушно вказують М.І. Мельник та М.І. Хавронюк, розуміється це засіб, який умисно: а) промаркований неідентично (невідповідно) відомостям про лікарський засіб з відповідною назвою, внесений до Державного реєстру лікарських засобів України; б) умисно підроблений у інший спосіб і не відповідає відомостям про лікарський засіб з відповідною назвою, внесений до вказаного Реєстру. Реєстр ведеться в електронному вигляді і працює в режимі он-лайн. Відповідальним за його ведення є МОЗ [77, с. 742].

Завідомість у вказаному складі злочину свідчить про те, що суб'єкту кримінального правопорушення добре відомо, що зазначені лікарські засоби відповідають вищевикладеним ознакам, а отже, є підробленими. Розуміючи це, особа, яка вчиняє злочин діє умисно, тому можна констатувати, що в

цьому випадку завідомість також є суб'єктивною ознакою, що характеризує інтелектуальний момент саме умисної форми вини.

У ч. 4 даної статті вказано наступне:

«Особа, яка добровільно здала фальсифіковані лікарські засоби та вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за придбання, перевезення, пересилання чи зберігання з метою збуту, збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів, їх ввезення на територію України, вивезення з території України, транзит через її територію (частина перша цієї статті, якщо такі дії не створили загрози для життя чи здоров'я людей)» [62].

Таким чином, завідомість фактично вживається у тому ж значенні, що і в ч. 1, втім, цікавим є той факт, що на відміну від попереднього випадку законодавець використовує ознаку завідомості у заохочувальній нормі.

У диспозиції ч. 1 ст. 325 «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням» передбачено:

«1. Порушення правил та норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним хворобам, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними, якщо такі дії спричинили або завідомо могли спричинити поширення цих захворювань» [62].

У наведеній диспозиції суб'єктивна ознака завідомості стосується такої об'єктивної ознаки, як настання можливих наслідків. Слушними є роздуми про те, що суб'єктивна сторона характеризується умислом або необережністю до порушення вказаних правил, необережністю до наслідку у вигляді поширення відповідних захворювань і прямим або непрямим умислом до наслідку у вигляді загрози їх поширення [1, с. 824].

Отже, ознака завідомості в черговий раз зустрічається у злочинах з умисною формою вини. Ба більше, навіть опосередковано підтверджує цей факт (умисної форми вини) своєю наявністю.

Переконливості цій думці (щодо умисної форми вини даного злочину) надає і той факт, що це кримінальне правопорушення відноситься до злочинів з формальним складом (вчинення відповідного діяння, яке завідомо могло спричинити поширення захворювань).

Поширеною ознака завідомості є і у складах злочинів, включених до розділу XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів». У ч. 1 ст. 351 «Перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради» та ч. 1 ст. 351¹ «Перешкоджання діяльності Рахункової палати, члена Рахункової палати» вона вживається у словосполученні «надання завідомо неправдивої інформації» та стосується властивостей предмета злочину, а у ч. 1 ст. 366 «Службове підроблення» [62] передбачена кримінальна відповідальність за складання, видачу службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей (завідомість у цих випадках також стосується властивостей предмета злочину та, в певній мірі, фактичних дій винної особи), інше підроблення офіційних документів.

Нагадаємо, завідомість використовувалась законодавцем у схожому значенні у розглянутих вище ч. 1 ст. 205¹, ч. 1 ст. 222, ч. 1 ст. 259 КК України, тому вважаємо недоцільним приділяти окрему увагу вказаним вище нормам.

У диспозиції ч. 2 ст. 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів» вказано:

«2. Складання чи видача працівником юридичної особи незалежно від форми власності, який не є службовою особою, складання чи видача приватним підприємцем, аудитором, експертом, оцінювачем, адвокатом, нотаріусом, державним реєстратором, суб'єктом державної реєстрації прав, особою, яка уповноважена на виконання функцій держави щодо реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань,

державним виконавцем, приватним виконавцем або іншою особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних чи адміністративних послуг, завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків, підроблення з метою використання або збуту посвідчень, інших офіційних документів, що складені у визначеній законом формі та містять передбачені законом реквізити, виготовлення підроблених офіційних печаток, штампів чи бланків з метою їх збуту або їх збут чи збут завідомо підроблених офіційних документів, у тому числі особистих документів особи...» [62].

Як і у попередніх нормах, завідомість в більшій мірі стосується властивостей предмета злочину. В даному випадку – це названі документи. Завідомість свідчить про те, що суб'єкту злочину добре відомо, що відповідні офіційні документи є фальшивими.

Додамо, що у такому ж значенні ознака завідомості використовується і у ч. 4 ст. 358 КК України.

У ст. 366² «Декларування недостовірної інформації» завідомість також стосується властивостей предмета злочину – недостовірних відомостей. Схожі випадки використання завідомості були розглянуті нами вище в рамках аналізу ч. 3 ст. 158, ч. 1 ст. 159¹, ст. ст. 220² та 223². При цьому, суб'єктивна сторона даного злочину також характеризується умисною формою вини.

У розділі XVIII «Злочини проти правосуддя» поняття «завідомість» згадується 16 разів. Одразу тричі у ст. 371 КК України «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою»: у назві норми, диспозиції ч.ч. 1 (встановлює кримінальну відповідальність за завідомо незаконне затримання або незаконний привід) та 2 (передбачає відповідальність за завідомо незаконні домашній арешт або тримання під вартою).

Таким чином, у ст. 371 КК України завідомість стосується правового значення вчинюваних дій суб'єкта кримінального правопорушення.

Про прямий умисел при вчиненні цього злочину з формальним складом також свідчить такий термін закону (ст. 371 КК), як «завідомо», який відноситься до інтелектуального критерію умислу. Вольовий акт стає можливим лише тоді, коли «спонукання суб'єкта стають дійсними, шлях і засоби їх задоволення знайдені і набувають чітко вираженої направленості у вигляді прагнення до досягнення мети, акумулюючи свідомість і волю індивідуума» [104, с. 164-168]. Це зумовлено тим, що злочинний характер і зміст вини у злочинах з формальним складом не передбачає необхідності психічного відношення особи до суспільно небезпечних наслідків, а свідомість і воля людини встановлюється лише стосовно вчиненого нею діяння. Структура злочинів з формальними складами злочину, до яких належить і діяння, передбачене ст. 371 КК така, що наслідки в них лежать за межами необхідних ознак об'єктивної сторони, а отже, і складу злочину. Інтелектуальна ознака умислу в даних злочинах включає лише усвідомлення особою суспільної небезпечності діянь. Ставлення до наслідків у вигляді заподіяння шкоди охоронюваним інтересам правосуддя, що охоплюється усвідомленням і бажанням особи, яка вчиняє злочин, передбачений ст. 371 КК, на кваліфікацію не впливають [104, с. 90].

Дійсно, в даному випадку завідомість характеризує інтелектуальний момент саме умисної форми вини, однак цей умовивід поширюється виключно на вказаний злочин. Для того, аби стверджувати, що він розповсюджується на всі злочини необхідно розглянути всі кримінальні правопорушення, в яких законодавець передбачає ознаку завідомості. Для притягнення ж особи до кримінальної відповідальності за ст. 371 КК України спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення має чітко розуміти, що в нього відсутні законні підстави для застосування відносно потерпілого вказаних заходів забезпечення кримінального провадження.

У ч.1 ст. 372 «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» передбачено:

«1. Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою на те законом особою -

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк» [62].

У запропонованій нормі завідомість стосується ознак характеристики потерпілої від злочину особи. З приводу вдалості опису цієї ознаки характеристики потерпілого в науці кримінального права точаться чисельні дискусії, адже, як наголошує М.В. Сийпловіч, термін «невинна особа», який дотепер використовується у чинному кримінальному законодавстві, не відповідає ст. 62 Конституції України, де його давно змінено на більш точне за змістом поняття – «невинувата особа». Саме таке формулювання використовує законодавець й у низці статей КПК України, зокрема ст.ст. 2, 17, 223, 290, 374 КПК України. Тому вважаємо доцільним замінити згаданий термін «невинного» на інший – «невинуватого» в ч. 1 ст. 372 КК України [108, с. 59].

Погоджуємось із вказаними зауваженнями. Додамо, що поняття «невинний» також не відповідає ч. 2 ст. 2 «Підстава кримінальної відповідальності», в якій сказано, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [62].

Враховуючи той факт, що норми Особливої частини КК України мають базуватися на нормах Загальної, вважаємо цілком слушним замінити у ст. 372 КК України поняття «невинний» на «невинуватий» та викласти назву статті та її ч. 1 в наступній редакції:

«Стаття 372. Притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності

1. Притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою на те законом особою -

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк».

Повертаючись до ознаки завідомості в цьому злочині зауважимо, що враховуючи положення ч. 2 КК України, під «завідомо невинним» розуміється особа, вину якої апріорі для винного не було доведено в законному порядку.

У ч. 1 ст. 375 КК України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» передбачається кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови [62].

З викладеного випливає, що завідомість стосується правового значення вчинюваних дій. Що стосується ролі ознаки завідомості в цьому складі злочину, то, як вдало підкреслює професор М.А. Погорецький, для кваліфікації діяння за вказаною нормою КК повинна бути встановлена така ознака суб'єктивної сторони цього злочину як наявність вини у формі прямого умислу, що проявляється в завідомості винесення неправосудного судового рішення [90, с. 228]. Сама ж завідомість, як вказує вчений, полягає в усвідомленості суддею неправосудності прийнятого ним рішення. Тому кримінальна відповідальність судді за постановлення завідомо неправосудного рішення виключається в разі помилки судді, відсутності у його діях прямого умислу. Допустивши судову помилку, суддя не усвідомлює неправосудність свого рішення [90, с. 228-229].

Повністю погоджуємося з даними роздумами, які в черговий раз підтверджують факт того, що завідомість – це суб'єктивна ознака вини, яка характеризує інтелектуальний момент її форми. Як і в попередніх випадках, в ч. 1 ст. 375 КК України завідомість характеризує інтелектуальний момент виключно умисної форми вини.

У схожому зі ст. 259 КК України (що була розглянута вище) значенні ознака завідомості використовується у ст. 383 КК України «Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину», в якій вона також стосується властивостей предмета кримінального правопорушення та фактичних дій винної. Додамо, що саме завідомість свідчить про умисну форму вини суб'єкта злочину, який передаючи це повідомлення повністю впевнений, що воно не відповідає об'єктивній дійсності.

Цікавим виглядає зміст ч. 1 ст. 384 КК України «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу»:

«1. Завідомо неправдиве показання свідка, потерпілого, завідомо неправдивий висновок експерта, складені для надання або надані органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України, подання завідомо недостовірних або підроблених доказів, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках, -

караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років» [62].

Отже, в наведеній вище нормі одразу п'ять разів згадується ознака завідомості, що вживається у словосполученнях «завідомо неправдиве показання свідка», «завідомо неправдивий висновок експерта», «завідомо недостовірні або підроблені докази», «завідомо неправдивий звіт» та «завідомо неправильний переклад».

Погоджуємось із умовиводом О.П. Кучинської про те, що для притягнення особи за даною нормою до кримінальної відповідальності за завідомо неправильний переклад, перекладач повинен усвідомлювати, що робить неправдивий переклад. У зв'язку з помилковим сприйняттям подій, фактів або помилок у перекладі (в разі підтвердження таких фактів), кримінальна відповідальність не настає [71, с. 141].

Дане правило застосовується і у решті випадків ч. 1 ст. 384 КК України, в яких фігурує ознака завідомості (особа має володіти знаннями про те, що надає неправдиві показання, складає неправдиві висновки, подає недостовірні або підроблені докази, неправдиві звіти, переклади).

У ст. 386 «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку» закріплюється кримінальна відповідальність за примушування вказаної категорії осіб до давання завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням майна цих осіб чи їх близьких родичів або розголошення відомостей, що їх ганьблять [62].

Зрозуміло, що в запропонованій статті завідомість також характеризує інтелектуальний момент виключно умисної форми вини та означає те, що суб'єкт злочину примушує потерпілого до давання таких показань, які частково або повністю не відповідають дійсності.

Таким чином, в більшості випадків Особливої частини КК України ознака завідомості стосується таких об'єктивних ознак, як фактичний характер дій суб'єкту злочину, ознак характеристики потерпілого від злочину та властивостей предмета злочину. Дещо рідше вона згадується у зв'язку з правовим значенням вчинюваних дій та настанням можливих наслідків.

Вказані результати збігаються з висловленою вище думкою Р.В. Вереси [18, с. 56].

Водночас, проаналізувавши склади злочинів, в яких фігурує завідомість ми схиляємось позиції, відповідно до якої завідомість характерна лише умисним злочинам, а отже, характеризує інтелектуальний момент саме умисної форми вини.

Висновки до розділу 2

Отже, дослідження завідомості як наскрізної ознаки, передбаченої КК України дозволило зробити наступні умовиводи:

1. В Загальній частині КК України ознака завідомості згадується всього двічі: у ст. 42 «Діяння, пов'язане з ризиком» та ст. 67 «Обставини, які обтяжують покарання».

Загалом в даній частині КК відсутнє законодавче визначення ознаки завідомості, проте вона розглядається законодавцем в якості вищого ступеня усвідомлення винною особою відповідних юридично значущих обставин, фактів, передбачених КК України (як і в КК розглянутих нами зарубіжних країни).

2. В ході аналізу ст. 67 КК України запропоновано викласти п. 6 ст. 67 КК України в наступній редакції:

«б) вчинення злочину щодо завідомо для винного особи похилого віку, з інвалідністю або особи, яка завідомо для винного перебуває у беспорядному стані чи страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо завідомо малолітньої дитини або у присутності дитини».

3. В Особливій частині КК України завідомість вживається п'ятдесят разів. Результати дослідження цієї ознаки дозволили підтримати позицію Р.В.Вереси, відповідно до якої завідомість в законі про кримінальну відповідальність здебільшого стосується фактичних дії винної особи, ознак характеристики потерпілої від злочину особи, правового значення вчинюваних суб'єктом злочину дій, властивостей предмета злочину та настання можливих наслідків.

4. Аналіз наукових праць вітчизняних вчених та матеріалів судової практики свідчить про те, що в КК України завідомість характеризує інтелектуальний момент виключно умисної форми вини.

5. Запропоновано викласти диспозиції норм Особливої частини КК України в таких редакціях:

1) ч. 2 ст. 136 КК України «Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані»:

«2. Ненадання допомоги малолітньому, який завідомо для винного перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам...»;

2) ч. 1 ст. 151 КК України «Незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги»:

«1. Завідоме поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги психічно здорової особи...»;

3) ст. 372 перейменувати у «Притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності» та викласти диспозицію ч. 1 в наступній редакції:

«1. Притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою на те законом особою...».

Крім того, враховуючи наявність спеціальної мети у вигляді приховування ознак банкрутства чи стійкої фінансової неспроможності або підстав для обов'язкового відкликання (анулювання) у фінансової установи ліцензії або визнання її неплатоспроможною, запропоновано вилучити ознаку завідомості з диспозиції ст. 220² «Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи».

ВИСНОВКИ

У дисертації авторкою вперше сформульовано поняття завідомості, охарактеризовано його використання у вітчизняному кримінальному законі і на цій основі розроблено пропозиції з удосконалення КК України і практики його застосування в контексті тих складів кримінальних правопорушень, в яких воно є конститутивною ознакою їх суб'єктивної сторони, а саме:

1. З'ясовано стан теоретичної розробки поняття завідомості у кримінально-правовій літературі, в результаті чого встановлено, що в науці точаться дискусії з приводу місця завідомості в суб'єктивній стороні складу кримінального правопорушення. Так, на сьогоднішній день з приводу цього питання існують дві основні позиції:

а) завідомість є самостійним елементом суб'єктивної сторони складу злочину, який, щоправда, тісно пов'язаний з іншою обов'язковою ознакою – виною (головний представник ідеї – Р. В. Вереша);

б) завідомість – суб'єктивна ознака, що входить до складу такого обов'язкового елемента складу кримінального правопорушення, як вина (характеризує інтелектуальний момент її форми). Така ідея є більш поширеною, а основним аргументом її прихильників (серед яких такі вчені, як В.М. Бесчастний, В.І. Борисов, О.М. Джужа, П.І. Орлов, М.В. Сенаторов, В.В. Шаблистий та ін.) є те, що завідомість не є самостійним елементом психічної діяльності людини; також виявлена дискусійність питання щодо того, чи характерна завідомість виключно злочинам з умисною формою вини, чи можлива при завідомій злочинній недбалості.

Сформульовано поняття завідомості за кримінальним правом України – це ознака, що додатково підсилює інтелектуальний момент прямого умислу і полягає у достеменній обізнаності та явному усвідомленні винуватого заздалегідь до вчинення кримінального правопорушення юридично значущих обставин, передбачених кримінальним законом.

2. Проаналізовано історичні підходи до регламентації відповідальності

за злочини, ознакою яких є завідомість та встановлено, що починаючи з XVI століття ознака завідомості широко використовувалась в різних нормативно-правових актах, що діяли на території сучасної України та, принаймні в більшості випадків, свідчила про високий ступінь усвідомлення суб'єктом кримінального правопорушення тієї чи іншої об'єктивної ознаки.

Історію розвитку використання поняття завідомості в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства умовно можна поділити на чотири основні етапи:

1) литовсько-руський (XVI – початок XIX ст.ст.) – характеризується першими згадками ознаки завідомості у змісті нормативно-правових актів та пов'язаний зі Статутами Великого князівства Литовського 1529, 1566 та 1588 рр. У цих документах завідомість вживалась вкрай рідко та стосувалась властивостей предмета злочину та фактичних дій винної особи. Загалом завідомість розглядалась приблизно в такому ж значенні, як і в сучасній науці кримінального права – в якості високого ступеня усвідомлення тих чи інших ознак;

2) російський (перша половина XIX – початок XX ст.ст.) – пов'язаний з такими кримінально-правовими актами, як Звід 1832 р., Уложення 1845 та 1903 рр. та характеризується різким збільшенням кількості вживання ознаки завідомості, яка стосувалась фактичних дій винної особи, правового значення вчинюваних дій, третіх осіб, властивостей предмета злочину, знарядь злочину, настання можливих наслідків. В більшості випадків завідомість вживалась у сучасному значенні, проте в цілому ряді норм у використанні даної ознаки не було жодної потреби (наприклад, у зв'язку із самостійною ознакою суб'єктивної сторони складу злочину – метою);

3) радянський (початок - кінець XX ст.) – пов'язаний з КК 1922, 1927 та 1960 рр. У цей період спостерігається суттєве скорочення кількості згадок ознаки завідомості (що стосувалась властивостей предмета злочину, настання можливих наслідків, фактичних дій суб'єкта злочину, правового значення вчинюваних дій та ознак характеристики потерпілої від злочину особи) в

змісті кримінально-правових норм. В той же час зменшується і відсоток безпідставного вживання даного поняття;

4) сучасний (кінець XX ст. – наш час). Пов'язаний зі здобуттям незалежності та виданням у 2001 р. чинного КК України, в якому ознака завідомості зустрічається більше п'ятдесяти разів.

3. Досліджено досвід регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення, ознакою яких є завідомість, у кримінальному законодавстві пострадянських держав (Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Вірменія, Грузія, Естонська Республіка, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Республіка Молдова, Республіка Таджикистан, Республіка Туркменістан, Республіка Узбекистан). Встановлено, у змісті всіх законодавчих актів цих держав наявна ознака завідомості, яку розглядають в такому ж значенні, як і у вітчизняній науці кримінального права.

Серед низки цих нормативно-актів виокремлюються КК Республіки Білорусь, Киргизької Республіки та Республіки Узбекистан, в яких на законодавчому рівні закріплено визначення ознаки завідомості, що дозволяє органам досудового розслідування та суду швидко та правильно кваліфікувати той чи інший злочин, якому притаманна ознака завідомості.

4. Розкрито особливості використання поняття завідомості в Загальній частині КК України. Констатовано, що тривалий час в теорії кримінального права не приділяли належної уваги кримінальним правопорушенням, ознакою яких є поняття завідомості, навіть не зважаючи на те, що проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за ці злочини існували у судовій практиці. Встановлено, що у Загальній частині КК України завідомість законодавець використав два рази.

По-перше, доведено, у ст. 42 КК України завідомість характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини. Необережна форма вини в невиправданому ризику виключається. Так як завідомість є суб'єктивною ознакою, що відноситься до такого обов'язкового елемента складу

кримінального правопорушення, як вина, характеризує інтелектуальний момент її форми та свідчить про повне усвідомлення суб'єктом кримінального правопорушення відповідних об'єктивних ознак, то, враховуючи викладене у ч.ч. 1-2 ст. 42 КК України, можна зробити висновок, що в ч. 3 цієї норми завідомість свідчить про високий ступінь розуміння особою, яка вчиняє виправданий ризик, що ці дії створюють загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

По-друге, рішення законодавця щодо невключення до п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України ознаки завідомості виглядає дещо непослідовним. Враховуючи суб'єктивну сторону вчинення такого діяння та мету покарання, проголошену у ст. 50 КК України, що включення ознаки завідомості до п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України було б цілком слушним та справедливим рішенням. Що ж стосується п.п. 6¹ та 8 вважаємо, що враховуючи особливості цих категорій потерпілих від кримінального правопорушення осіб, ознака завідомості в діяннях суб'єкта кримінального правопорушення по відношенню до них присутня апріорі, тому її згадка в означених пунктах, де-факто, не змінить їх зміст.

5. Досліджено поняття завідомості в Особливій частині КК України та встановлено, що в цій частині кримінального закону завідомість вживається більше п'ятдесяти разів. Результати дослідження цієї ознаки дозволили підтримати позицію Р.В. Вереси, відповідно до якої завідомість в законі про кримінальну відповідальність здебільшого стосується фактичних дій винуваної особи, ознак характеристики потерпілої від кримінального правопорушення особи, правового значення вчинюваних суб'єктом кримінального правопорушення дій, властивостей предмета кримінального правопорушення та настання можливих наслідків – тобто юридично значущих обставин, передбачених КК України.

6. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення КК України і практики його застосування в частині використання поняття завідомості як наскрізного кримінально-правового поняття:

викласти п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України в наступній редакції:

«б) вчинення кримінального правопорушення щодо завідомо для винного особи похилого віку, з інвалідністю або особи, яка завідомо для винного перебуває у безпорадному стані чи страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення кримінального правопорушення щодо завідомо малолітньої дитини або у присутності дитини».

Запропоновано викласти диспозиції статей Особливої частини КК України в таких редакціях:

1) ч. 2 ст. 136 КК України *«Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані»:*

«2. Ненадання допомоги малолітньому, який завідомо для винного перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам...»;

2) ч. 1 ст. 151 КК України *«Незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги»:*

«1. Завідоме поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги психічно здорової особи...»;

3) ст. 372 перейменувати у *«Притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності»* та викласти диспозицію ч. 1 в наступній редакції:

«1. Притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою на те законом особою...».

Крім того, враховуючи наявність спеціальної мети у вигляді приховування ознак банкрутства чи стійкої фінансової неспроможності або

підстав для обов'язкового відкликання (анулювання) у фінансової установи ліцензії або визнання її неплатоспроможною, запропоновано вилучити ознаку завідомості з диспозиції ст. 220² «Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи».

Запропоновано викласти п. 2 ч. 2 ст. 91 КПК України «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» в такій редакції:

Стаття 91. Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні

1. У кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини *та її вид*, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред. В.В. Топчія; наук. ред. В.І. Антипова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 896 с.
2. Ампеєва Т.Ю. По закону русскому. История уголовного судопроизводства Древней Руси: монография. Москва: Юридический институт МИИТА, 2005. 228 с.
3. Анчукова М.В. Виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 19 с.
4. Бабаніна В. В. Співвідношення кримінального права та кримінального закону. *Право і суспільство*. 2017. № 3 (частина 2). С. 160–165.
5. Балабанова Д. О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. 2009. №47. С. 145–148.
6. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков : Основа, 2003. 368 с.
7. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Харків : ХНУВС, 2011. 308 с.
8. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія. Харків : НікаНова, 2012. 318 с.
9. Беликов А., Беликов Б. Дуэли в Российской империи (XVIII-первая половин XIX вв.). Наука. Релігія. Суспільство. 2013. № 4. С. 55–62.
10. Беніцький А. С. Відмежування придбання, зберігання та збуту майна, одержаного злочинним шляхом, від суміжних складів злочинів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 286–295.

11. Беніцький А. С. Юридичний аналіз придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного злочинним шляхом. *Правова інформатика*. 2014. № 2 (42). С. 113–121.
12. Берзін П. С. Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1 (8). С. 279–281.
13. Берило О. Г. Завідомість як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 139 КК України. *Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти*: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 17 листопада 2017 року) /МВС України, Донецький юридичний інститут МВС України. Кривий Ріг: Донецький юридичний інститут МВС України, 2017. С. 19–21.
14. Бесчастний В. М. Поняття та характеристика сучасного стану інформаційного забезпечення протидії злочинності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 2. С. 27–32.
15. Бесчастний В. М. Проблемні питання аналітичного забезпечення протидії злочинності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. Вип. 1. С. 282–290.
16. Богатирьов І., Савченко А. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 133–137.
17. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с.: іл.
18. Вереша Р. В. Визначення ознак суб'єктивної сторони складу злочину в Особливій частині КК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. № 2 (36). Том 13. С. 53–61.

19. Вереша Р. В. Вина (коментар до ст. 23 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 3 (16). С. 39–45.

20. Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 583 с.

21. Вирок Апеляційного суду Миколаївської області від 01.12.2017 року по справі № 487/6386/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70650656> (дата звернення: 04.03.2019).

22. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 24.05.2016 року по справі №1-кп/359/114/2016 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57961011> (дата звернення: 04.03.2019).

23. Вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 19.10.2012 року по справі № 1407/4403/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26834608> (дата звернення: 04.03.2019).

24. Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 27.04.2017 року по справі № 487/6386/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66208339> (дата звернення: 04.03.2019).

25. Вирок Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області від 30.05.2017 року по справі № 389/123/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66778109> (дата звернення: 04.03.2019).

26. Вирок Іванківського районного суду Київської області від 13.01.2017 року по справі № 366/3479/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64027572> (дата звернення: 04.03.2019).

27. Вирок Лебединського районного суду Сумської області від 14.07.2017 року по справі № 580/2061/15-к // Єдиний державний реєстр

судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67730482> (дата звернення: 04.03.2019).

28. Вирок Першотравенського міського суду Дніпропетровської області від 12.05.2016 року по справі № 186/1646/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63326169> (дата звернення: 04.03.2019).

29. Вирок Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 10.10.2017 року по справі № 452/957/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69441064> (дата звернення: 04.03.2019).

30. Вирок Свалявського районного суду Закарпатської області від 13.12.2018 року по справі № 306/1118/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78522398> (дата звернення: 04.03.2019).

31. Вирок Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області від 15.01.2013 року по справі № 1121/3601/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29222785> (дата звернення: 04.03.2019).

32. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 08.12.2017 року по справі № 712/6879/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70843716> (дата звернення: 04.03.2019).

33. Вирок Сумського районного суду Сумської області від 16.04.2018 року по справі № 587/1105/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73466042> (дата звернення: 04.03.2019).

34. Вирок Хустського районного суду Закарпатської області від 04.03.2013 року по справі № 713/165/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29704431> (дата звернення: 04.03.2019).

35. Вирок Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 31.03.2014 року по справі № № 486/1811/13-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38023262> (дата звернення: 04.03.2019).
36. Габро О.І. Суб'єктивна сторона складу злочину неправдиве показання. *Юридична наука*. 2011. № 4-5. С. 120–132.
37. Гладкова Є. О. Стратегія й тактика протидії наркозлочинності в Україні: монографія. Харків : Діса плюс, 2019. 464 с.
38. Голіна В. В. Кримінологічна політика в Україні: деякі теоретико-прикладні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 2. С. 182–190.
39. Голіна В. В. Кримінологічне забезпечення діяльності суб'єктів запобігання злочинності і боротьби з нею в Україні. *Право України*. 2012. Вип. 9 (10). С. 484–498.
40. Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Кримінологічна політика України: сутність та передумови її формування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2012. Вип. 23. С. 53–63.
41. Григор'єв О.М. Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVII – на початку XX століття: історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2007. 22 с.
42. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, наук.-пед. працівників юрид. фак.закл. вищ. освіти. Львів, 2017. 439 с.
43. Грищук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина: навч. посіб. Для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, наук.-пед. Працівників юрид. фак. закл. вищ. освіти. Видання 2-ге, змінене та доповнене. Львів, 2019. 666 с.
44. Грищук В.К., Луцький Т.М., Пасека О.Ф., Самарчук М.В. Кримінально-правова характеристика злочинів проти особи: навч. посібник у

схемах. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 64 с.

45. Гуменюк Ю.І. Зміст поняття завідомо незаконного затримання людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 205–217.

46. Гуренко Д. Ю. Суб'єктивні ознаки посягання на життя працівника правоохоронного органу. *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 191–194.

47. Джужа О. М. Тлумачення кримінологічних понять. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 14–19.

48. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / За заг. ред. М. І Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

49. Дядюн К. В. Проблемы толкования и применения критерия «заведомость» при квалификации убийств. *Журнал российского права*. 2018. № 5. С. 86-95.

50. Завідомий // Тлумачний словник української мови у 20-ти томах. URL: <https://goroh.pp.ua/Тлумачення/завідоме> (дата звернення 01.07.2020).

51. Завідомо // Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/zavidomo> (дата звернення 01.07.2018).

52. Зубець Ю. Г. Кримінальна відповідальність за ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 266 с.

53. Зубець Ю. Г. Кримінальна відповідальність за ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 20 с.

54. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність як явище об'єктивного права. *Право і безпека*. 2016. № 2 (61). С. 31–37.

55. Кармазін Ю. А., Стрельцов Є. Л. Новий Кримінальний кодекс України: перший погляд. *Правова держава*. 2001. № 3. С. 7–18.

56. Кваша Р. С. Щодо доцільності поділу кримінальної відповідальності на позитивну та негативну. *Кримінальна юстиція: quo vadis?* IV Львівський форум кримінальної юстиції: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (20–22 вересня 2018 року). Львів: ЛьвДУВС, 2018 .С. 89–93.

57. Кодан С. В. Систематизация полицейского законодательства Российской империи (1826-1832 гг.). *Вестник Уральского юридического института МВД России*. 2014. № 1. С. 9–10.

58. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (Дата звернення 03.05.2019 р.).

59. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій. Київ: Атіка. 432 с.

60. Крайник Г. С. Змішана форма вини у теорії кримінального права та судовій практиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2 (5). С. 97–110.

61. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 608 с.

62. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення 09.04.2020 р.).

63. Кримінальний кодекс Республіки Молдова. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення: 20.09.2018).

64. Кримінальний кодекс України 1960 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/para0612#o612> (дата звернення: 02.05.2020).

65. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

66. Кримінальний кодекс УРСР, затверджений Центральним Виконавчим Комітетом Української РСР 8 червня 1927 р. (офіційний текст із змінами і доповненнями на 1 листопада 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками). Київ, 1950. 168 с.

67. Кузембаєв О.С. Джерела кримінального права України та деяких європейських країн: порівняльний аналіз. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. С. 699–701.

68. Курилюк Ю. Б. Зарубіжний досвід криміналізації порушення правил несення прикордонної служби. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2013. С. 802-805.

69. Куц В., Бондаренко О. Зміст вини у злочинах з формальним складом. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3. С. 36–40.

70. Кучинська О. П. Перекладач в кримінальному процесі України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1 (17). С. 139–141.

71. Музиченко П. П. Статути Великого князівства Литовського – видатна пам'ятка права слов'янських народів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 49. С. 7–14.

72. Нагорний В. В. «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 року в контексті криміналізації діянь послідовників релігійних течій православного походження. *Форум права*. 2016. № 2. С. 124–129.

73. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2018. 336 с.

74. Назимко Є.С., Андріяшевська М.С. Міжнародний досвід та основні риси сучасних зарубіжних кримінологічних практик запобігання вчиненню злочинів проти дітей. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2018, № 2 (11). С. 155–167. http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/11_Nazymko.pdf.

75. Назимко Є.С., Беліков К.А. Європейський та північноамериканський досвід запобігання вуличної злочинності. *Наше право*. 2020. №1. С. 92–99.

76. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

77. Недостовірний // Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/nedostovirnyj> (дата звернення 01.07.2018).

78. Низовцев В. А., Постников А. В., Снытко В. А., Фролова Н. Л., Чеснов В. М., Широков Р. С., Широкова В. А. Исторические водные пути Севера России (XVII-XX вв.) и их роль в изменении экологической обстановки. Экспедиционные исследования: состояние, итоги, перспективы. Москва: Парадиз, 2009. 298 с.

79. Оксаніченко А. С. Поняття злісності за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2020. 221 с.

80. Орлов П. І. Кримінальна відповідальність за ненадання допомоги та залишення в небезпеці: лекція. Харків, 2017. 11 с.

81. Панов М. І. Кримінальна відповідальність та її підстава. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 4. С. 45-52.

82. Панов М.І., Гуторова Н.О. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2009/100. С. 291–304.

83. Панов М.М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків: монографія. Харків: Право, 2009. 184 с.
84. Панов Н. И. Квалификация насильственных преступлений : учеб пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1986. 54 с.
85. Пащенко О.О. Криміналізація та соціальна обумовленість. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1 (8). С. 41–76.
86. Пащенко О.О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 446 с.
87. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики // Jurist Aitab URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/ПЕНИТЕНЦИАРНЫЙ%20КОДЕКС%2001.03.2020.pdf> (дата звернення: 20.09.2018).
88. Плужник О.І. Кримінальне право України. Особлива частина. (Конспект лекцій): навч. посібн. Одеса: ОДУВС, 2013. 336 с.
89. Погорецький М. А. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України: проблемні питання матеріального та процесуального права. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 223–234.
90. Примаченко В.Ф. Диференціація кримінальної відповідальності: поняття та зміст. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 104–117.
91. Примаченко В.Ф. Диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності: співвідношення понять. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 68–77.
92. Примаченко В.Ф. Співвідношення диференціації кримінальної відповідальності та криміналізації. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 1 (15). С. 137–146.
93. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних

правопорушень : Закон України від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n31> (Дата звернення 09.04.2020 р.).

94. Романовская В.Б., Рогов С.Л. Политические преступления по Уголовному уложению 1903 года. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2007. № 3. С. 183–187.

95. Рябчинська О.П., Іваніна Ю.В. Урахування практики Європейського суду з прав людини в процесі кримінально-правової кваліфікації. *Науковий юридичний електронний журнал*. 2016. № 6. С. 33–37.

96. Рябчинська О.П., Стоматов Е.Г. Призначення покарання більш м'якого, ніж передбаченого законом: кримінально-правовий та кримінально-процесуальний аспекти. *Науковий електронний юридичний журнал*. 2019. № 4. С. 207–210.

97. Савицька В.М. Використання поняття завідомості в Статутах Великого князівства Литовського. *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 2. Т. 2. Р. 165–169.

98. Савицька В.М. Досвід окремих країн пострадянського простору щодо використання поняття «завідомість» в загальних частинах кримінальних кодексів. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 350–356.

99. Савицька В.М. Завідомість в кримінальному праві України як об'єкт наукового дослідження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2 (23). Том 4. С. 265–269.

100. Савицька В.М. Завідомість у складі деяких злочинів терористичної спрямованості. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (15 грудня 2017 року)*. / уклад.: Севрук Ю.Г., Попов Г.В., Лісова Н.В. Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. С. 361-363.

101. Савицька В.М. Особливості використання поняття «завідомість» у злочинах проти життя та здоров'я особи (Розділ II Особливої частини КК України). *Приватне та публічне право*. 2020. № 2. С. 113–117.

102. Савицька В.М. Поняття завідомості за кримінальним правом України як об'єкт наукового дослідження. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 443–445.

103. Светлов А.Я. Суб'єктивная сторона преступления. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Часть общая. К.: Наукова думка, 1995. С. 160–168.

104. Салій П.І. Суб'єктивна сторона складу злочину порушення недоторканності житла. *Юридична наука*. 2012. № 2. С. 84–94.

105. Сводъ законовъ уголовныхъ. СанктПетербургъ: Типографія II Отделенія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1832. 561 с.

106. Селецький С.І. Кримінальне право України. Загальна частина. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 248 с.

107. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві (за ред. В.І. Борисова): монографія. Х.: Право, 2006. 208 с.

108. Сийпловіч М.В. Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності за новим кримінальним процесуальним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. С. 57–60.

109. Статистична інформація // Генеральна прокуратура України: офіційний веб-сайт. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення 11.03.2019).

110. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова,

П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. 560 с., 2 арк. кольор. іл.

111. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с., 2 арк. кольор. іл.

112. Стрельцов Є.Л. Суб'єктивна сторона злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 160–170.

113. Судова статистика // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 24.09.2019).

114. Сухонос В.В. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Суми: Університетська книга, 2016. 375 с.

115. Сухонос В.В., Сухонос В. В. (мол.). Склад злочину: теорія та практика: монографія. Суми: Університетська книга, 2018. 200 с.

116. Тарасевич Т.Ю. Питання кримінально-правової кваліфікації суб'єктивної сторони злочинів, що вчиняються медичним працівником як спеціальним суб'єктом злочину. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 310–314.

117. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.

118. Тимошук Ю. С. Визначення поняття принципів кримінального права. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 261–264.

119. Уголовное уложение Высочайше утвержденное 22 Марта 1903 г. СанктПетербургъ: Сенатская типография, 1903. 144 с.

120. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики URL: <http://www.constcourt.gov.az/laws/32> (дата звернення: 12.06.2019).

121. Уголовный кодекс Грузии URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 03.05.2020).

122. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 2 февраля 2017 года № 19 // Министерство Юстиции Кыргызской Республики: официальный веб-сайт. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527?cl=ru-ru> (дата звернения: 20.09.2018).

123. Уголовный кодекс Республики Армения. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show#31> (дата звернения: 03.05.2020).

124. Уголовный кодекс Республики Беларусь URL: http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900275#load_text_none_1_ (дата звернения: 03.05.2020).

125. Уголовный кодекс Республики Казахстан URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=0;0 (дата звернения: 03.10.2019).

126. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года № 574 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.08.2018 г.) // Параграф. База данных: Юрист. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397325#pos=3432;-24 (дата звернения: 03.10.2018).

127. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. URL: http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=111457 (дата звернения: 11.10.2017).

128. Уголовный кодекс Туркменистана // Legislationline: free-of-charge online legislative database. URL: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14380/preview> (дата звернения: 11.10.2019).

129. Уголовный кодекс УССР с измен. и дополнениями по 1-ое ноября 1924 г. и с алфавитным указателем. Юридическое Издательство Наркомюста У.С.С.Р. Х., 1924. 73 с.

130. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В.В. Чернея, В.В. Сокурєнка; упоряд. О.М. Джужа, О.М. Литвинов. Київ: Харк.

нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля. 2017. 804 с.

131. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / П.С. Берзін, Т.А. Денисова, О.О. Дудоров, В.С. Ковальський, В.О. Навроцький; ред.: В.О. Навроцький. К.: Юрінком Інтер, 2013. 711 с.

132. Уложение о наказаниях уголовныхъ и исправительныхъ. СанктПетербургъ: Типография Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1845. 916 с.

133. Ухвала апеляційного суду Київської області від 06.07.2011 по справі №11-624 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44701537> (дата звернення: 04.03.2019).

134. Ухвала Апеляційного суду Київської області від 27.12.2012 року по справі № 11-1722/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28428911> (дата звернення: 04.03.2019).

135. Ухвала Апеляційного суду Херсонської області від 08.12.2016 року по справі № 663/1116/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63280199> (дата звернення: 04.03.2019).

136. Ухвала слідчого судді Малиновського районного суду м. Одеси від 06.02.2017 року по справі № 522/1421/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64539299> (дата звернення: 04.03.2019).

137. Ухвала слідчого судді Тисменицького районного суду Івано-Франківської області від 15.03.2018 року по справі № 344/895/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72820565> (дата звернення: 04.03.2019).

138. Ухвала слідчого судді Тлумацького районного суду Івано-Франківської області від 08.06.2017 року по справі № 342/421/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66981873> (дата звернення: 04.03.2019).

139. Ухилятися // Академічний тлумачний словник української мови. <http://sum.in.ua/s/ukhyljatysja> (дата звернення 01.07.2018).
140. Федорчук І.М. Обставини, які обтяжують покарання за кримінальним правом України: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 240 с.
141. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Рецепція римського права у Статутах Великого князівства Литовського: чинники, передумови та деякі результати. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 49. С. 14–24.
142. Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Харків: Право, 2018. 328 с.
143. Хуторянський О.В. Історичний розвиток законодавства УРСР про відповідальність за ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. № 21. Частина II. Том 1. С. 112–114.
144. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. 420 с.
145. Шаблистий В. В., Коломієць В. Ю. Тілесне ушкодження як злочин проти життя та здоров'я людини за кримінальним правом України: монографія. Дніпро : видавець Біла К. О., 2020. 164 с.
146. Шаблистий В.В. Сучасний стан кримінально-правового забезпечення репродуктивної безпеки людини в Україні. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 21-22 вересня 2012 року*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 440–442.
147. Шаблистий В.В., Александрова А.Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією: монографія. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2019. 136 с.

148. Шаблистий В.В. Лебідь, рак та щука у кримінальному праві України або відношення законодавця та правозастовника до суб'єктивної сторони складу злочину. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 листопада 2015 р.* Одеса: Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2015. С. 183–184.

149. Шилкина А.А. Категория «заведомость» в преступлениях, предусмотренных главой 18 УК РФ. *ExLegis: правовые исследования.* 2017. № 2. С. 51–54.

150. Шкодяк А.І. Поняття та значення кримінально-правової компаративістики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2019. № 55. Том 2. С. 115–119.

151. Шнипко О.С. Кримінально-правове дослідження злочину завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 282 с.

152. Шульга А.М. Соціальна обумовленість встановлення кримінально-правової заборони забруднення або псування земель. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2006. № 32. С. 11–20.

153. Яблонскис К. И. Статут Великого княжества Литовского 1529 года. Минск: Издательство Академии наук БССР, 1960. 253 с.

154. Яворська В., Тимощук Ю. Об'єктивна сторона злочинів проти конституційних основ національної безпеки України (ст. 109, 110 КК України). *Юридичний вісник.* 2014. № 2. С. 139–142.

155. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.

156. Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: монографія. К.: ТОВ «Мікропринт», 2012. 212 с.

157. Ярмыш Н.Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ): монография. Харьков: Право, 2003. 512 с.

158. Яценко А.М. Застосування заходів кримінально-правового характеру: монографія. Х.: НікаНова, 2014. 388 с.

159. Юнін О.С. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 3. Том 2. С. 178–184.

160. Юнін О.С. Деякі особливості судового захисту прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: науковий журнал*. 2016. № 3. С. 191–197.

161. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas // Teisės aktų registras. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/ru/legalAct/TAR.2B866DFF7D43> (дата звернення: 01.10.2019).

162. Riabchinska O. Taking into account for the relative severity of penalties in the criminal legislation of Ukraine and Georgia: a comparative analysis. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs: Scientific Journal*. 2018. Special Issue № 2 (92). P. 188–192.

163. The Criminal Law // Likumi. Legal acts of the republic of Latvia. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/88966-the-criminal-law> (дата звернення: 03.10.2018).

ДОДАТОК
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА
ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Савицька В.М. Завідомість в кримінальному праві України як об'єкт наукового дослідження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2. Том 3. С. 99–103.

2. Савицька В.М. Стан дослідження поняття завідомості у кримінально-правовій літературі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 231–238.

3. Savytska V.M. Use of the concept of «consciousness» in the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania. *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 2. Part 2. P. 165–169.

4. Савицька В.М. Особливості використання поняття «завідомість» у злочинах проти життя та здоров'я особи (Розділ II Особливої частини КК України). *Приватне та публічне право*. 2020. № 2. С. 113–117.

5. Савицька В.М. Досвід окремих країн пострадянського простору щодо використання поняття «завідомість» в загальних частинах кримінальних кодексів. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 98–101.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Савицька В.М. Завідомість у складі деяких злочинів терористичної спрямованості. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (15 грудня 2017 року)*. Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. С. 361–363.

7. Савицька В.М. Поняття завідомості за кримінальним правом України як об'єкт наукового дослідження. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали II Міжнар.*

наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 443–445.

8. Савицька В.М. До питання про стан дослідження поняття завідомості у кримінально-правовій літературі. *Реформування правоохоронних органів України у світлі змін євроінтеграційних процесів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 20 березня 2020 р.) / Одеський державний університет внутрішніх справ. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 165–168.

9. Савицька В.М. Тлумачення поняття завідомість у рішеннях суду. *Tendenze attuali della moderna ricerca scientifica: der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz (B. 4), 5 Juni, 2020. Stuttgart, Deutschland: Europäische. С. 85–87 (заочна форма участі).*

10. Савицька В.М. Поняття завідомості у кримінальному праві України. *Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «Challenges in Science of Nowadays» (May 26-28, 2020). Washington, USA: EnDeavours Publisher, 2020. P. 206–210 (заочна форма участі).*